

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

148. évfolyam, 4. szám

2024

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő / Editor-in-Chief

JENEY LÁSZLÓ

Főszerkesztő helyettesek / Deputy Editors-in-Chief

EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő / Managing editor), BOTTLIK ZSOLT

Szerkesztők / Editors

HORVÁTH GERGELY, KOVALCSIK TAMÁS, KŐSZEGI MARGIT, PAPP SÁNDOR
CSAPÓ JÁNOS (külkapcsolati menedzser / Manager for internationalisation)

Szerkesztőbizottság / Editorial Board

VEIT BACHMANN (DE), BENEDEK JÓZSEF (RO), DÁVID LÓRÁNT DÉNES,
DOMBAY ISTVÁN (RO), FÁBIÁN SZABOLCS, FODOR GYULA (UA),
GYŐRI RÓBERT, IONEL HAIDU (FR), ILLÉS SÁNDOR, STEVEN JOBBITT (CA),
KOZMA GÁBOR, LÓCZY DÉNES, PETER LUGOSI (UK),
MÉSZÁROS MINUCSÉR (RS), MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMCSÁK GÉZA (SK),
TÍMÁR JUDIT, LADISLAV TOLMÁČI (SK), THOMAS M. WILSON (US, IE)

Tudományos Tanácsadó Testület / Scientific Advisory Board

ALEXANDR ARTEMYEV (KZ), MARIUSZ BARCZAK (PL), BARTA GYÖRGYI,
BELUSZKY PÁL, JÜRGEN BREUSTE (AT), BUJDOSÓ ZOLTÁN,
CENTERI CSABA, CSORBA PÉTER, DÖVÉNYI ZOLTÁN, FRISNYÁK SÁNDOR,
GRAŻYNA FURGAŁA-SELEZNIOW (PL), GÁBRIS GYULA, GÁL ZOLTÁN,
GYÖRGY OTILIA (RO), HUFNÁGEL LEVENTE, DORINA CAMELIA ILIEȘ (RO),
KERÉNYI ATTILA, BLAŽ KOMAC (SI), JOANNA KOSMACZEWSKA (PL),
KOVÁCS KATALIN, KOCSIS KÁROLY, KOVÁCS ZOLTÁN, MARI LÁSZLÓ, MEZŐSI GÁBOR,
MICHALKÓ GÁBOR, LADISLAV MURA (SK), PAJTÓKNÉ TARI ILONA, PAP NORBERT,
PAPP-VÁRY ÁRPÁD, MARIA PARADISO (IT), PENKSZA KÁROLY,
SZILÁRD LEHEL POSZET (RO), PROBÁLD FERENC, ANTON VAN ROMPAEY (BE),
MIHAELA SIMA (RO), PARIKSHAT SINGH MANHAS (IN),
SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ SZILÁRD, SZILASSI PÉTER, TÓTH GÉZA, TARDY JÁNOS,
MAREK WIĘCKOWSKI (PL)

A Földrajzi Közleményeket az alábbi adatbázisok indexelik:
Földrajzi Közlemények is abstracted/indexed in: EBSCO Information Services,
Ulrich's Periodicals Directory, Index Copernicus International, Crossref.

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-1) 309-2683
E-mail: kozlemenyek@foldrajzitariarsag.hu. Honlap: www.foldrajzitariarsag.hu
Az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba sorolt folyóirat.

A PÉCSI GEOGRÁFIA MÚLTJA ÉS JELENE – A VENDÉGSZERKESZTŐ ELŐSZAVA

Pécs az ország egyik legrégebbi városa, intellektuális központ, iskolaváros a Dunántúl déli részén. A geográfia művelésének kezdetei itt a múlt kódébe vesznek. A késő római Sopianae egy volt a birodalom mintegy 2000 városa közül. Ezek a római életformát és műveltséget közvetítették valamilyen helyi (provinciális) változatban. A korban a geográfiát nem önállóan, hanem általánosabb tananyag keretében oktatták. Elsősorban a magasabb filozófiai ismeretek lehettek olyanok, amelyek érintettek földrajzi kérdéseket. A görög-római iskolai oktatásban, továbbá a házitanítók oktatói tevékenységében nagy hagyománya volt a homéroszi eposzok megismertetésének. Ezek közül különösen az Odüsszeia – a főhős bolyongása a Mediterráneumban – volt alkalmas arra, hogy földrajzi ismereteket közvetítsen. A Duna-menti, határvidéki helyzetből fakadóan az útrendszer, a limes kialakításának, működtetésének gyakorlati kérdései – egyfajta katonai és infrastruktúra-földrajz – tűnhetnek olyannak, amelyek jelen lehettek a helyi szóbeszédben. Ugyanakkor konkrét említéssel, adattal nem rendelkezünk a római kori pécsi geográfiáról, minden ezzel kapcsolatos feltételezésünk csak analógiákon alapul. Éppen ezért úgy tűnik, a hatása sem terjedhetett túl időben a saját korán és a szűk földrajzi hatáskörén, legalábbis nem maradt ennek nyoma.

Miután a birodalom az időszámításunk szerinti 5. században széthullott és a római civilizáció jelenléte megszűnt Pannóniában, a műveltség még a korábbi provinciális szinthez képest is lehanyatlott. Valamiféle új kezdet 1008-ban következett be, amikor a népvándorlás viharai után Pécs a Szent István-kori Magyar Királyság központosító és a kereszténységet terjesztő törekvései révén püspöki székhely lett. A főpásztor, Bonimpert egy missziós küldetéssel is bíró intellektuális intézményrendszernek rakta le ekkor az alapjait. Az egyházmegyei (káptalani) mellett idővel a városban több kolostori iskola is létesült, amelyek a keresztény műveltséget közvetítették. A Pécssett megtelepedő szerzetesrendek előbb a Szávaig terjedő egyházmegyében, majd azon túl, Bosznia és a Balkán távolabbi térségében fejtették ki térítői tevékenységüket. A pécsi iskolarendszer színvonalára jellemző, hogy ez alapozta meg az 1367-es egyetemalapítást (*studia generale*) is.

A középkori oktatás alapjait az antikvitásból nyerte, a tanítás és tanulás módszere is annak öröksége nyomán alakult ki. A műveltség alapja a Biblia ismerete volt. A kereszténység szent könyvének megismerése feltételezte a bibliai személyeknek és helyszíneknek az ismeretét is. Ezt a korlátozott földrajzi tudást akkoriban *sacra geografiának* nevezték. Túl ezen a szerzetesrendek iskoláiban tanulók egy részének szüksége volt gyakorlati földrajzi ismeretekre is, hogy a missziós munkát a Balkánon el tudják végezni. Ugyanakkor tananyag, vagy azok neve és tevékenysége, akik ezt a tudást közvetítették, nem maradt fenn ebből a korszakból sem. Elképzelhető, hogy ez a fajta gyakorlati ismeretátadás informálisan történt és azt nem tananyag keretében sajátították el.

A város török korában a muszlimok körében a földrajzi ismereteket a mindennapi élet gyakorlata határozta meg. A csillagászati földrajz felértékelődött, hiszen a mindennapos imádkozás, a mecsetek Mekka felé tájolása, az idő számontartásának muszlim módjai mind-mind igényelték az égbolton való biztos tájékozódást. A haddzs, azaz a mekkai zarándoklás általános követelménye, továbbá a hadjáratok megszervezésének feladatai a térben való tájékozódást és a természeti tényezők közötti eligazodást feltételezték. A tö-

rök útirajz-irodalom (például a térségünket bejárt Evlija Cselebi írásai), illetve a török történetírók munkái (különösen a pécsi illetőségű Ibrahim Pecsevié) földrajzi ismereteiket is közvetítették, mégpedig magas színvonalon.

A korszakban Pécsen működő katolikus és protestáns iskolák ismeretközvetítéséről keveset tudunk, de a Biblia ismerete, illetve megismertetése az oktatás alapja volt, így az oktatás a középkori földrajzi gondolkodás folytatásának tekinthető. Van ugyanakkor egy érdekes eleme a kor pécsi földrajzi gondolkodásának, ami a csillagászati földrajzzal kapcsolódik össze. A Gergely-féle naptárreform nyomán 1588. október 4-ét október 15. követte, ami előbb a katolikus világ jelentős részén, majd lassacskán – mert észszerű volt – a protestáns világban is elterjedt, de csak hosszabb idő alatt. Pécsen azonban vita alakult ki a ferencesek és a katolikus délszlávok, valamint a magyar katolikusok, a görög ortodoxok és a protestánsok között. Előbbiek támogatták, utóbbiak elleneztek a reformot. Így alakult ki az a furcsa helyzet, hogy a városban évtizedekig kétszer ünnepelték a jeles keresztény napokat. Ez az állapot az 1640-es évekig fennmaradt, majd az észszerűségnek engedve lassan mindenki átvette a megreformált naptárt.

A 17. század végétől, a város felszabadítását követően a pécsi oktatás a nyugati standardoknak megfelelően alakult. Létrejöttek a magasabb szintű oktatás terei is, mint a papnevelés és a jogi akadémia. Klimó György püspök kezdeményezésére 1774-ben megnyílt a városban az első magyarországi nyilvános könyvtár, amelynek idővel gazdag földrajzi tematikájú gyűjteménye is kialakult. A városban pedig megjelentek azok az értelmiségiek, főként tanárok, akik érdeklődtek a város és környezete, főként Baranya népességi, történeti, földrajzi, valamint igazgatási viszonyai iránt. Ezekről a személyekről és munkásságukról olvashatunk a jelen kötetben megjelent első tanulmányban, amelynek címe *A pécsi geográfia 100 éve*.

Az, hogy a Földrajzi Közleményekben legyen egy kifejezetten a pécsi geográfiáról és a földrajzi kutatás néhány eredményéről egy különszám, amelyet most a kedves olvasó a kezébe tarthat, az annak nyomán dőlt el, hogy 2024. március 5-én a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi és Földtudományi Intézetében centenáriumi megemlékezést tartottunk. Hajdú Zoltán, Dövényi Zoltán és Aubert Antal professzor urakkal elkészítettük azt az összegző tanulmányt, amely átfogja a pécsi földrajzi oktatás és kutatás vázlatos történetét és bemutatja azokat a személyiségeket is, akik ebben az évszázados időszakban fontos szerepet tölthettek be. Ezzel mintegy tisztelni is kívántunk az elődök munkája előtt.

A kötet további tanulmányai a jelen gazdag földrajzi irodalmából vett példák, de olyanok, amelyek magukban hordozzák a „pécsiség” egyes jegyeit is. Baranya és a Dunántúl déli része olyan vizsgálati területek, amelyek a pécsi műhelyből jól elérhetők, és érthetően elsősorban itt mutatkozik arra igény, hogy a vizsgálatokat valaki el is végezze. A történelmi hagyomány része az is, hogy a hozzánk közel eső Balkánnal is foglalkozunk. Ennek következtében került be a jelen válogatásba a Baranya-háromszögnek, a 100 éve már a magyar országhatáron kívül került baranyai területnek az etnikai földrajzi vizsgálata. A Mohácsi-sziget területe három országot érint. Főként Magyarországon terül el, de van horvát és de facto szerb területrésze is. Egy tanulmány ezzel a tájegységünkkel foglalkozik, elsősorban toponímiai szempontból.

Olvashatunk még a Földrajzi Közleményekben egy-egy tanulmányt Pécsről és Komlóról is. Pécs 2000 éves történelme szimbolikus helyek sokaságát termelte ki, ahol ezen hosszú idő alatt sokféle nép megfordult, illetve meg is telepedett. Multikulturális város, mely sokféle nyelv, toponímia és *lieu de memoire* foglalata. Komló ezzel szemben nem rendelkezik két évezredes történelemmel, ellenkezőleg, városként csak néhány évtizeddel, hirtelen urbanizációja teljes mértékben a szénbányászatra támaszkodott. Az ezredfordu-

lón megszűnt bányászatot nemcsak gazdasági és foglalkoztatási válság kísérte, hanem identitásválság is. A tanulmányban a város „rebranding”, azaz újramarkázási törekvéseit és annak lehetőségeit tekintjük át.

A „pécsiségünk” meghatározója a sokszínűség. A pécsi földrajzosok az iskolateremtő személyiségek által kijelölt nyomvonalakon haladnak, ami egy európai hagyomány továbbvitele. Az alapító Prinz Gyula a maga geopolihisztorságával, az utódai pedig, akik többféle intézményből valók, különféle hagyományok képviselőiként együtt alapozták meg a Pécsre annyira jellemző tematikai és módszertani sokszínűséget.

PAP NORBERT

Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi- és Földtudományi Intézet

A PÉCSI GEOGRÁFIA SZÁZ ÉVE (1923–2023)

HAJDÚ ZOLTÁN – DÖVÉNYI ZOLTÁN – AUBERT ANTAL – PAP NORBERT

HUNDRED YEARS OF THE GEOGRAPHY OF PÉCS (1923–2023)

Abstract

The study gives an overview of the geography of Pécs in the last century. Pécs was the seat of the first medieval Hungarian university, but it was only operational for a short period. The memory of the university of King Louis the Great is still alive in the city, and efforts to reorganise university life have been renewed over the centuries. This finally took place in 1923, and the Erzsébet University of Pécs Geographical Institute was founded under the leadership of Professor Gyula Prinz. The history of geography teaching and research at the university has been a turbulent one. After the difficult years of its foundation, which were marked by austerity, it was temporarily closed down during the World War II. and survived as a profile of a research institute of the Transdanubian Scientific Institute (DTI) from 1943. After the socialist turnaround, geography teacher training was organized based on college teacher training and laid the foundations for today's geography education in the university. Following the change of regime in 1990, there was a period of prosperity, with a significant expansion in the number of instructors and students. The DTI, meanwhile, has also experienced a boom in parallel, becoming the centre of a national regional research network. By the 2010s, both organisations were in crisis, from which they are seeking a way out in this centenary year.

Keywords: University of Pécs, Gyula Prinz, Zoltán Szabó Pál, Imre Bona, József Tóth

Bevezetés

A magyar geográfia képviselői 2024. március 5-én ünnepelték a pécsi egyetemi földrajzoktatás és a geográfiai kutatás kezdetének a centenáriumát. A rendezvénysorozat keretében került sor egy olyan tudományos panelre, melynek során a PTE professzorai közül többen is előadást tartottak az elmúlt 100 évről. A jelen tanulmányban a március 5-ei programon elhangzott tudománytörténeti előadások egy részének a kifejtése, részben tovább gondolása olvasható.

A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Földrajzi Intézete: a Prinz-korszak

Pécs joggal lehet büszke arra, hogy itt alapították meg az ország első egyetemét még 1367-ben, de annak működése még 1390 előtt megszűnt. Ezt jelzi az is, hogy Pécsnek jóval később, még a dualizmus időszakában sem sikerült újra egyetemhez jutnia, jóllehet ekkortájt három vidéki városban is alapítottak egyetemet. A Kolozsvári Egyetem 1872-es létrehozása után tervezték újabb vidéki egyetemek alapítását, és ezekben az elképzelésekben ott szerepelt Pécs is. Az egyik ötlet az volt, hogy Pécssett katolikus, Debrecenben pedig protestáns egyetemet alapítanak. Ebből ugyan nem lett semmi, viszont Debrecen 1912-ben végül kapott egyetemet. Pécs egyetemi reményeit végleg szertefoszlatta, hogy ugyanebben az évben Pozsony is egyetemi város lett.

Amit nem hozott meg a jó sors, azt meghozta a történelmi balsors: a trianoni országcsontkítással koronázó városunk is az országhatáron kívülre került, egyeteme ideiglenesen Budapesten folytatta működését, majd 1923 őszétől Pécsre került. A pozsonyi Erzsébet

Tudományegyetemen volt Földrajzi Intézet, s ennek a professzora 1918-tól Prinz Gyula (1882–1973) volt. Így az egyetem Pécsre kerülése egyúttal a geográfia meggyökerezését is jelentette városunkban.

Prinz Gyula Pécsre kerülésével az akkori magyar geográfia egyik kiemelkedő egyénisége vette kézbe a földrajztudomány ügyét az egyetemen. Prinz több szempontból is sajátos helyet foglalt el a hazai geográfiában, például professzorként ő tanított a legtöbb egyetemen, illetve egyetemi városban: Pozsony és Pécs mellett megfordult Budapesten, Kolozsváron és Szegeden is. A leghosszabb időt, 17 évet Pécssett töltött el. Ekkor alkotta meg hatalmas életműve jelentős részét, ami nem csak a geográfiát, hanem a földtudományok számos más területét is átfogta, vagy legalábbis érintette. Teljes joggal lehet őt az utolsó magyar geopolitizornak nevezni (SZEDERKÉNYI T. 1984). Nem véletlen, hogy utóbb Prinz Gyula lett a legmagasabb presztízsű földrajzi díj névadója a Pécsi Tudományegyetemen. Minden évben egy senior és egy junior kutató kapja, akik a szobra előtt mondják el ünnepi beszédüket (1. kép).

1. kép A Prinz-szobor előtt. A 2020–2021-es tanévben a két díjazott M. CSÁSZÁR ZSUZSA és SÜMEGHY DÁVID voltak
Picture 1 In front of the Prinz bust. In the 2020–2021 academic year, the two awardees were ZSUZSA M. CSÁSZÁR and DÁVID SÜMEGHY.

Forrás/Source: MÁNFAI GYÖRGY

A Földrajzi Intézet és Szeminárium

Prinz Gyula ugyan egy régi pécsi család leszármazottja volt, 1923 őszén azonban üres kézzel és egyedül, azaz munkatársak nélkül érkezett Pécsre. Az előbbi azt jelenti, hogy jól felszerelt pozsonyi intézetét nem hozhatta magával, ottani munkatársai pedig nem jöttek vele. Így Pécssett mindent teljesen előlről kellett kezdenie.

Az Erzsébet Tudományegyetem egyik legnagyobb problémája – főleg az első években – az elhelyezés szűkössége volt (2. kép). Prinz kezdettől fogva állandó küzdelmet folytatott tanszéke, majd intézete elhelyezésének javítása érdekében. Az intézet helyzete valójában csak az 1930-as évek végére konszolidálódott, amikor már volt egy kb. 2000 műből álló szakkönyvtára, valamint egy értékes és ritka térképgyűjteménye. A könyvtárba ekkor 14 hazai és hat külföldi folyóirat járt.

Nem kevés feladatot jelentett az oktatás megszervezése sem. A két világháború közötti időszakban az oktatás elsősorban a professzorok feladata volt, ezt azonban egyedül aligha tudták volna elvégezni. Így Prinz professzor már 1923-ban felvett egy tanársegédet Szabó Pál Zoltán (1901–1965) személyében, akit távozása után 1933 szeptemberében Homér Janka (1907–1987) követett.

Nagy segítséget jelenthettek az oktatásban a magántanárok, akik habilitáció révén lehetőséget kaptak egy meghatározott témakörben egyetemi előadások tartására. Egy tanszék vagy intézet szakmai színvonalát jelentős mértékben meghatározta, hogy kiket sikerült megnyerni magántanároknak. Ebből a szempontból a pécsi geográfia kimondottan jól indult, mivel Prinz Gyulának a tudományos élvonalból sikerült magántanárokat hívni.

Ezek közé tartozott Hézsér Aurél (1887–1947) is, akit már 1923-ban magántanárnak habilitáltak emberföldrajzból és egészen 1935-ig oktatott Pécsen. 1925-ben Lambrecht Kálmán (1889–1936) habilitált ösföldrajz tárgykörből, aki 1934-ben címzetes nyilvános rendkívüli egyetemi tanár lett. 1936 elején bekövetkezett halála nagy veszteség volt a Földrajzi Intézetnek is. A kitűnő geológus, Telegdi-Róth Károly (1886–1955) szintén korán, még 1926-ban lett magántanár földtörténet tárgykörből. Az ő működése sem tudott azonban kiteljesedni Pécsen, mivel rövidesen Debrecenben lett egyetemi tanár.

Akiről a magántanárok között külön is szólni kell, az báró Fejérváry Géza Gyula (1894–1932). A tüneményes tehetségű zoológust és paleontológust Prinz Gyula már 1924-ben 30 évesen habilitáltatta. Néhány évvel később már nyilvános rendkívüli egyetemi tanár az állattan tanszéken, azonban 1932 nyarán, 38 éves korában elhunyt.

2. kép A Rákóczi úti campus, mely a Prinz vezette földrajzi műhely helye volt 1923 és 1940 között
Picture 2 The Rákóczi Street campus, which was the site of the Prinz Institute of Geography between 1923 and 1940
Forrás/Source: képeslap, Fortepan

A földrajzi intézet nem tartozott az egyetem nagyobb szervezeti egységei közé, hallgatóinak létszáma az 1930-as évek végén 50 körül mozgott (SZABÓ P. 1940), így évfolyamonként 10-12 hallgatóval lehet számolni. Az intézetben doktori szigorlatot is lehetett tenni, s a doktori értekezések a Prinz Gyula által 1926-ban indított, *Geographia Pannonica* címet viselő könyvsorozatban meg is jelentek. A sorozat 1941-ben, Prinz Kolozsvárra kerülésével megszűnt, de addig 44 kiadvány kapott helyet benne.

A hallgatói létszám és a megjelent disszertációk alapján azt lehet feltételezni, hogy nagyjából minden hetedik-nyolcadik végzett hallgató doktorált is. Ez kétségkívül tisztes érték, ennek ellenére azt kell/lehet mondani, hogy az egykori Prinz tanítványok közül senki sem futott be igazán komoly karriert a magyar geográfiában.

Amivel viszont egyedülálló a Prinz intézet, hogy egykori hallgatói közül két Kossuth-díjas költő is kikerült. Takáts Gyula (1911–2008) 1929–1934 között volt az Erzsébet Tudományegyetem hallgatója, történelem-földrajz szakon végzett és Prinznél doktorált is a somogyi Nagyberekről írt disszertációjával. A másik költő Weöres Sándor (1913–1989), aki szintén történelmet és földrajzot tanult, végül azonban filozófia-esztétika szakon szerzett diplomát. Ő is doktorált, de nem földrajzból.

Prinz Gyula pécsi működésével kapcsolatban említést érdemel, hogy ő csak 1930 tavaszáig élt életvitelszerűen az egyetemi városban, ezt követően Budapesten lakott, s onnan járt le. A kortárs Fodor Ferenc szerint „Csak pár évet lakott Pécsen, azután ismét visszaköltözött Budapestre, s csak előadásai megtartására utazgatott le az egyetemre. Ez nem vált javára intézetének és a tanítványok nevelésének.” (FODOR F. 2006, 715).

Prinz Gyula mint egyetemi vezető

Prinz Gyula Pécsre kerülve már néhány év elteltével, 1926-ban megpályázta a bölcsészkar dékán posztját, de ez a próbálkozása sikertelen lett. A kudarc után Prinz évenként kereszttül nem próbálkozott egyetemi vezetői pozíció megszerzésével. Ezen a téren az 1930-as évek elején történt változás, amikor ismét célba vette a dékáni széket. Ezúttal már sikerrel, mert a kar az 1933/34-es tanévre dékánná választotta, s ezt a megbízást még a következő tanévre is elnyerte.

Prinz Gyula 1935 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett, Cholnoky Jenő és Teleki Pál mellett a geográfia harmadik képviselőjeként. A két világháború között valóban ők voltak a leginkább méltóak az akadémiai tagságra. Mivel az Erzsébet Tudományegyetemen nem hemzsegték az akadémikusok, Prinz megválasztása nem csak a földrajzi intézet, hanem az egyetem presztízsét is növelhette.

1935 júniusában Prinz Gyulát egyhangúlag megválasztották az Erzsébet Tudományegyetem rektorának az 1935/36-os tanévre. Az 1935. október 7-én tartott tanévnyitón az ilyenkor szokásos rektori székfoglaló előadást Prinz egy politikai földrajzi témáról, az államterületről tartotta. Az egyetem tanévzáró ünnepségén, 1936. május 28-án Prinz egy településföldrajzi témát bontott ki, ez pedig az egyetemi város volt. Az akkori rendszernek megfelelően a következő, 1936/37-es tanévben Prinz prorectorként vett részt az egyetem vezetésében. Ezt megelőzően, még 1936 augusztusában Horthy Miklós kormányzó Prinz Gyulának „az egyetemi oktatás és a tudományos irodalom művelése terén szerzett kiváló érdemei elismerésül a Magyar Érdemrend középkeresztjét” adományozta (DÖVÉNYI Z. 2023a).

Az 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély viszszerzését Magyarországhoz – Kolozsvárral együtt. Az akkori magyar kormányzat egyfajta presztízs kérdést csinált a magyar nyelvű egyetemi oktatás minél gyorsabb újraindításából Kolozsváron. A döntés árát azonban részben három vidéki egyetem fizette meg, ahol karokat szüntettek meg. Ez az Erzsébet Tudományegyetemen a bölcsészkar felszámolását jelentette, vele együtt a földrajzi intézet megszüntetését.

Ez az intézkedés kihúzta a széket Prinz Gyula pécsi működése alól is. Mivel 1940 őszén valamennyi hazai földrajzi tanszék be volt töltve, egyetlen lehetősége Kolozsvár maradt. Pécsi munkatársai közül Homér Janka tanársegéd és Simor Ferenc magántanár tartott vele a „kincses városba.”

Földrajzi kutatások a Dunántúli Tudományos Intézetben, 1943–2023

A Prinz Gyula által vezetett Földrajzi intézetben doktorált 1926-ban, majd tanársegédként és 1932-től magántanárként szakmai nevet szerzett Szabó Pál Zoltán nem költözött Kolozsvárra, mivel már 1933 óta különböző középiskolákban tanított Szekszárdon, Szegeden és Pécsen. 1942-ben a szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem magántanára lett.

A kar elköltöztetése után szinte azonnal megkezdődött a politikai és tudományos mozgalom annak érdekében, hogy Pécs valamilyen kárpótlásban, kompenzációban részesüljön. 1941 áprilisában a Jugoszlávia elleni magyar fellépés közel hozta a háborút az országhoz és Pécshez. Magyarország belépése a Szovjetunió elleni háborúba (1941. június 27.) tovább fokozta a háborús feszültséget az országban. Az új tudományos intézet szervezési folyamata természetes módon lelassult. Hóman Bálint kultuszminiszter 1942-ben többször tárgyalt Rónai Andrással egy pécsi székhelyű kutatóintézet megalapításáról, győzködte, hogy szervezze meg, s vállalja vezetését. Rónai nem vállalta el a feladatot, a háború alatt nem kívánt Budapestről elmozdulni, s ekkor Közép-Európa érdekelte, s nem Pécs és a Dunántúl. (Rónai András személyes közlése a szerzővel az 1980-as évek közepén.) Végül Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter 1943. április 20-án kiadott 63 752/1943 számú rendeletével életre hívta a Dunántúli Tudományos Intézetet.

A DTI nehéz személyi, anyagi és infrastrukturális feltételek között 1943. április 20-án négy fővel, egy bérelt lakásban, formálisan az egyetem keretén belül kezdte meg működését. 1955-ben az MTA kutató hálózatának részévé vált. Vezetését Szabó Pál Zoltán vállalta el. A feltételek nem kecsegtettek sem gyors sikerrel, sem pedig azonnali kiemelkedő tudományos eredményekkel.

Az önálló intézet életében jelentős módosulásokat hoztak az igazgatóváltások, már csak az új igazgatók szakmai karaktere és elkötelezettségei okán is (Szabó Pál Zoltán 1943–1965, geográfus; Babics András 1965–1972, történész; Bihari Ottó 1972–1983, jogász). A Regionális Kutatások Központja (RKK) létrejöttével a DTI betagozódott a szélesebb hálózatba. Főigazgatóként Enyedi György (1983–1991) közgazdász–geográfus, Illés Iván (1991–1997) közgazdász, Horváth Gyula (1997–2011) közgazdász vezette az új hálózatot. A KRTK létrehozása, a székhely Budapestre kerülése, majd a hálózat leválasztása az MTA irányítása alól újabb jelentős változásokat hozott.

*A geográfus igazgató „fazont szab”, s meghatározza
a földrajzi kutatások jellegét, 1943–1965*

Szabó Pál Zoltán már 1940-ben gondolkodott önálló tudományos intézet létrehozásáról (Balkán Intézet, Délvidéki Intézet). A DTI megalapításától kezdve hatalmas szervező munkával, a szinte lehetetlen körülmények között tartotta működőképes állapotban az intézetet. 1943–1945 között az intézet szervezési munkálatai kötötték le igazgatóként az erejét, még korábbi kutatási eredményeit publikálta, elsősorban a Balkán politikai földrajzát elemezve. Kezdetben Balkán-kutató intézetként fogalmazta meg a DTI profilját. E mellett Pécs, Baranya megye, a Mecsek, a Dél-Dunántúl, a Dunántúl is helyet kapott a kutatásokban. Első tudományos munkatársa Hegedűs Lajos (1908–1958) nyelvész, a második a történész Babics András (1906–1984) lett, akit ő hívott haza Kolozsvárról.

1944-ben politikai fordulatot hajtott végre a korábban többek által fajvédőnek tekintett igazgató, aki már az év decemberében az MKP tagja és pécsi értelmiségi rezidense és propagandistája lett. Földrajzi munkássága csak kis részben volt folytatása a korábbi

kutatói tevékenységének. 1945-ben erőteljesen újraírta a DTI korábbi rövid történetét (SZABÓ P. 1945). Kidolgozta az új, nagy komplex intézet tervét. 1948–1949 között a Pécsi Pedagógiai Főiskola igazgatója is lett, meghatározó szerepe volt az intézmény megalapításában. 1948–1950 között a földrajzi tanszék vezetője is volt ezzel párhuzamosan. (A DTI-ben folyó földrajzi és a főiskolai, majd egyetemi földrajztudomány időnként jelentős átfedést mutatott.) A kandidátusi fokozatot 1952-ben kapta meg. Jelentős szerepe volt a sztálini természetátalakítás népszerűsítésében, a megyei és pécsi természetátalakítási folyamatok tervezésében. 1957-től az 1965-ben bekövetkezett haláláig a természetföldrajzi kutatás és karsztmorfológia vált fő szaktudományi tevékenységévé. 1964-től országgyűlési képviselő lett, ekkor már országos szintű tudományos társaságok vezető személyisége, hosszabb ideje elismert tudományos, közéleti szereplő volt. Egészében véve a munkásságát jelentős részben befolyásolták a politikai és tudománypolitikai változások és éles fordulatok (HAJDÚ Z. 2002).

Még Szabó Pál Zoltán életében jelent meg a történész Rúzsás Lajos tanulmánya a DTI húsz évét és kutatásait összefoglalva (RÚZSÁS L. 1964). Új árnyalatokat hozott a történeti folyamat értékelésébe, tudatosan vállalta fel a „regionális kutatás” hangsúlyozását a DTI életében. Rúzsás érzékeltette, hogy a DTI részese a nemzetközi tudományos világban végbemenő változásoknak.

Szabó Pál Zoltán igazgatása alatt kapcsolódott be a DTI munkájába (1952–1973) a jogi végzettséggel rendelkező Kolta János (1907–1983), aki elsődlegesen demográfiai, gazdasági körzetesítési, településhálózati kutatásokat folytatott. A kandidátusi fokozatot 1968-ban szerezte meg Pécs és Baranya megye demográfiai sajátosságainak elemzésével. Lovász György (1931–2016) Budapesten végezte az egyetemet, 1953-ban kapott történelem-földrajz szakos középiskolai tanári diplomát. 1957-ben került a DTI-be, s 1978-ig meghatározó egyénisége volt a természeti földrajzi, elsősorban a hidrogeográfiai kutatásoknak. A környezetföldrajzi kutatások egyik úttörője volt. 1966-ban a földrajztudomány kandidátusa, 1977-ben az MTA doktora lett. Lovász Györggyel egy időben kezdte meg főállású kutatómunkáját a DTI-ben (1957–1978) Simor Ferenc (1901–1978) meteorológus, aki Pécs és a Dél-Dunántúl meteorológiai és éghajlattani folyamatainak kutatásában ért el országosan elismert eredményeket. 1957-ben védte meg kandidátusi értekezését.

A történész igazgató a folyamatosság és a részleges koncepcióváltás képviselője

Babics András Szabó Pál Zoltán hívására 1944-ben tért vissza Kolozsvárról Pécsre, s csatlakozott a DTI-hez, s lett annak igazgatója (1965–1972). Történészként Pécs, Baranya és a Dél-Dunántúl ipar- és gazdaságtörténeti folyamatait, különösen a bányászat kérdéskörét kutatta, de a DTI számára egyre egyértelműbben fogalmazta meg a „komplex táj kutatások és regionális kutatások” jelentőségét. Egyszerre bővítette a DTI kutatóinak történész és geográfus gárdáját. Ennek a belső tudománypolitikának az eredményeként került a DTI-be Fodor István (1966–2012), Erdősi Ferenc (1967–2011) és Lehmann Antal (1968–1977).

Fodor István folytatta Szabó Pál Zoltán karszt- és barlang-kutatásait munkássága első évtizedében. Nemzetközileg értékelt eredményeket ért el a barlangok mikroklímájának kutatásában. 1976-ban lett a földrajztudomány kandidátusa. A DTI Bihari Ottó pozíciójából bekapcsolódott a KGST komplex környezetvédelmi kutatásaiba, a magyarországi közgazdasági, jogi és pedagógiai kutatási témák koordinátoraként. A munka tényleges szervezője és irányítója Fodor István lett. Ekkortól a környezetvédelem vált kutatási fő profiljává. 2002-ben lett az MTA doktora.

Erdősi Ferenc Pécsen született, nőtt fel, s tudományos munkásságának egészét a városban folytatta. Földrajz-geológia szakon végezte az egyetemet Szegeden, jelentős részben Prinz Gyula tanítványaként. Egyértelművé vált számára, hogy Pécs, Baranya, a Dél-Dunántúl komplex kutatása saját történeti tudást igényel, ezért az ELTE-n történelemből is diplomát szerzett. Erdősi Ferenc így vált a DTI geográfusai között a legsokoldalúbb kutatási „tematikával” rendelkező szereplővé. Egyszerre volt otthon a geológiában, a természet- és a társadalomföldrajz több ágában. Ha MTMT publikációs anyagát áttekintjük, akkor a tematikai sokszínűség visszaigazolódik. 1977-ban a földrajztudomány kandidátusa, 1989-ban az MTA doktora lett. 2011-es nyugdíjba vonulása után szinte egy újabb, önálló életművet alkotott.

Lehmann Antal a Tanárképző Főiskoláról került át a DTI-be 1968-ban, majd 1977-ben visszatért a Főiskolára. A biológia–földrajz végzettségű kutató mezo- és mikroszintű növényföldrajzi, környezeti kutatásaival emelkedett ki. A Zselic átfogó kutatójaként lényegében megalapozta a kistáj későbbi megismerésének lehetőségeit. Az Erdősi Ferencsel közösen írt Mohács földrajza monográfiájuk a későbbiekben a megújuló városföldrajzi kutatások egyik alapvető kiinduló elemévé vált.

Fordulat a DTI működési feltételeiben és szakmai profiljában, 1973–1983

1973. június 1-től – országos szintű tudománypolitikai és MTA döntés eredményeként – Bihari Ottó (1921–1983) jogász akadémikus került a DTI élére. Az új igazgató egyértelművé tette, hogy új típusú tudományos intézetet kíván teremteni és vezetni. Az új intézet infrastrukturális, pénzügyi feltételeit Aczél György segítségével és támogatásával teremtette meg, a személyi állomány szakmai összetételéről maga döntött. Az új, interdiszciplináris, területfejlesztési intézeti kutatási profilhoz elsősorban frissen végzett közgazdászokat (az idősebb Sas Béla mellett Horváth Gyula, Hrubai László, Piros György, Rechnitzer János) vett fel, a közgazdászok váltak a DTI legmeghatározóbb szakmai csoportjává, de talált helyet és lehetőségeket újonnan belépő történészek, szociológusok, jogászok, néprajzosok és földrajzosok számára is.

Hajdú Zoltán 1977-ben MTA Központi Hivatala ösztöndíjasaként került a DTI-be, majd 1978-tól állományba. Bihari Ottó igazgató az újonnan belépőkkel személyesen beszélte meg kutatási elképzeléseiket. Hajdú Zoltán esetében elfogadta, hogy közigazgatás-földrajzzal kíván foglalkozni. Hajdú Zoltán 1986-ban a földrajztudomány kandidátusa, 2002-ben az MTA doktora lett. A közigazgatásföldrajzi kutatások után történeti és államföldrajzzal foglalkozott.

Betagozódás a hálózati keretek közé, 1984-től RKK, KRTK

Bihari Ottó váratlan, korai halála (1983) után a DTI egyfajta vákuumba került. Ismét csak az országos szintű folyamatok határozták meg sorsának alakulását. Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetében kialakult személyi ellentétek miatt a tudománypolitika és az MTA vezetése úgy döntött, hogy Enyedi György (1930–2012) lesz a DTI-ből és az FKI egyes részeiből életre hívott Regionális Kutatások Központja főigazgatója, Tóth József (1940–2013) pedig a főigazgató helyettese. Az új központ székhelye Pécs maradt.

A rendszerváltás jelentős változásokat hozott az MTA intézeteiben dolgozó kutatók számára. A piaci viszonyok érvényesülése eltérően érintette a hálózat egyes elemeit. Enyedi György főigazgatónak jelentős érdemei voltak abban, hogy a társadalmi, gazdasági, politikai rendszerváltás a hálózaton belül nem okozott belső szakadásokat, jelentős konfliktusokat.

Illés Iván (1942–2017) főigazgatósága alatt (1991–1997) a finanszírozási feltételek időnként válságossá váltak, de a főigazgató jelentős tervhivatali tapasztalataival nagyrészt kezelni tudta a megjelenő hiányokat.

Az európai uniós csatlakozásra való felkészülés, majd a csatlakozás (2004) Horváth Gyula főigazgatósága alatt (1997–2011) játszódott le, s teljesen új lehetőséget teremtett a nemzetközi tudományos folyamatokba való bekapcsolódásra. Az RKK és kutatói alkalmazkodtak ismét az új kihívásokhoz, s egyben lehetőségekhez.

A hálózatos működés egyszerre járt előnyökkel és problémákkal. A nagy előny az „országos kutatási lefedettség” lett, hátrány az egymástól való távolság, a horizontális együttműködés nehézsége (HORVÁTH GY. 2000). Az egyéni kutatási profilok építésének a lehetőségei megmaradtak, de a folyamatos anyagi nehézségek a pályázati piacra kényszerítették a hálózat intézményi és egyéni szereplőit. A kutatók publikációs tevékenysége az alapítástól számított 20 évben vaskos bibliográfiai kötetet töltött meg (SZIRÁKI Zs. szerk. 2004).

2011 újabb átszervezést hozott az RKK, így a DTI életében is létrejött a Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpont. Az új Központ székhelye Budapestre került, a DTI „lefokozódott” osztállyá. Az átszervezési hullámok természetes hatásait (bizonytalanságok) leszámítva a kutatók folytatták tevékenységüket, melyekről az éves bibliográfiai összeállítások (www.rkk.hu/hu/publikaciok/a_kutatok_szairodalmi_munkassaga.html) számoltak be.

A pécsi földrajzi felsőoktatás a második világháborútól a rendszerváltozásig

A „Pedfő” születése

Az Erzsébet Tudományegyetem romjain létrejövő két intézmény jogi, illetve orvosi stúdiókat kívánt, a geográfianak egyikén sem nyílt tér. Fennmaradt a jegyzőkönyv a Pécsi Állami Pedagógiai Főiskola (pécsi népies nevén a Pedfő) alakuló értekezletéről, 1948 október 10-ről, ahol dr. Szabó Pál Zoltán megbízott főigazgató bejelentette, hogy a Magyar Dolgozók Pártja létrehozta az intézményt, hogy „a népet magasabb műveltségi szintre emeljék fel”. Valójában a cél, az új idők, mondjuk így, sajátos műveltségi követelményeihez igazodó pedagógus réteg képzése volt, olyan szakembereké, akik a szocialista eszmerendszer követelményeinek megfeleltek. Az első tanév felvételi vizsgáin 125 fő felelt meg.

Szabó Pál Zoltánt a Dunántúli Tudományos Intézetigazgatójaként kérték fel a Pedagógiai Főiskola megszervezésére, amelyet mindössze két évig vezet.

A földrajz a Pécsi Tanárképző Főiskolán

A főiskolát bizonyos fokú állandóság jellemezte ezekben az évtizedekben, miután megfelelő elhelyezést nyert a ma is használt, Ifjúság út 6 szám alatt lévő épületkomplexumban. Noha 1957-ig három évente került új vezető a főiskola élére, utána Márk Bertalan 15, majd Kálmánchey Zoltán 10 évig töltötték be a főigazgatói tiszteket. Előbbi a Műszaki, utóbbi a Testnevelési Tanszékét képviselte, és bizony, Szabó Pál Zoltán után az 1994-ben hivatalba lépő Tóth József a második, Trócsányi András pedig a harmadik geográfus volt a TTK és jogelődjei élén. A Földrajz Tanszék élén is nagyon kevés vezető fordult meg. Szabó Pál Zoltán két év után köszönt le, 1950-től 23 éven keresztül Bona

Imre (1911–1997) (3. kép), 1974 és 1981 között Gertig Béla (1919–1996), 1982-től 1989-ig Vuics Tibor ült a tanszékvezetői székben.

Bona Imre Ráckeveien született, és 1938-ban még a szegedi éveit töltő Ferenc József Tudományegyetemen szerzett bölcsészdoktori oklevelet, majd középiskolában tanított, illetve igazgatói feladatokat látott el. 1950-ben, tehát lényegében alapító tagként került Pécsre, a Pedagógiai, majd Tanárképző Főiskolára, azzal a mandátummal, hogy vezető szerepet játsszon a földrajzi tanárképzés megújításában.

Bona Imre Szabó Pál Zoltán távozásával vette át a tanszék vezetését, és egészen 1973-ig, tehát közel negyed évszázadig állt az élén. Bizonyos szempontból a legnagyobb hatású tanszékvezető volt, hiszen tankönyvíróként kiemelt hatása volt a hazai földrajzi köz- és felsőoktatásra. Utóbbi kapcsán leginkább kétkötetes Magyarország természeti földrajza c. munkája tekinthető emlékezetesnek (VUICS T. 1997). A korabeli viszonyok között a tudományos kutatások kevésbé tartoztak hozzá a tanszék profiljához. Bona Imre ugyanakkor aktívan támogatta a hallgatók TDK-tevékenységét, és szakkollégiumot is szervezett, bekapcsolódott a Magyar Földrajzi Társaság életébe is. Docensként vezette a tanszéket, 1974-ben nevezték ki főiskolai tanárrá, majd 1977-ben nyugdíjazták. 1997-ben hunyt el.

3. kép BONA IMRE (1911–1997)
Picture 3 IMRE BONA (1911–1997)
Forrás/Source: Dunántúli Napló

A tanszékvezetői poszton őt váltó Gertig Béla csak néhány évvel volt fiatalabb Bonánál, hiszen 1919-ben született, így generációváltásról aligha beszélhetünk. A bodai születésű, baranyai sváb származású Gertig szintén Szegeden szerezte első oklevelét, biológia-földrajz szakon a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán. Kőszegi gimnáziumi állásából érkezett 1950-ben adjunktusként Pécsre, és bizonyos értelemben folytatta az elődje által kijelölt utat. 1960-tól docens, 1968-tól főiskolai tanár. A Tanárképző Kar mellett óraadóként működött a JPTE akkoriban frissen alakult Közgazdaságtudományi Karán is.

Gertig Béla folytatta a hagyományokat abban a tekintetben is, hogy jelentős jegyzetői tevékenységet fejtett ki. Tudományos tevékenysége valamivel jobban körülírható fókusszal rendelkezett, és hazánkban az elsők között volt, aki geográfusként vizsgált turisztikai kérdéseket – ezzel tulajdonképpen megalapozva a pécsi műhely egyik jelentős karakterisztikáját. 1983-as kandidátusi értekezését is a Balatoni üdülőkörzet gazdaság-földrajzi vizsgálatából írta. Aktív részese volt alkalmazott földrajzi, tervezési munkák-

nak is a Balaton vonatkozásában – bizonyos szempontból ezzel is lerakta az alapokat. Hatvannál több tanulmányt írt, és hét országban adott elő tudományos konferenciákon, így tudományos horizontjának szélessége már inkább egyetemeket, mintsem a tanárképző főiskolák nagyon is praktikus világát idézte. Mint ahogyan azt a források kiemelik, aktív és tevékeny tagja volt a TIT-nek és a Földrajzi Társaságnak is. 1983-ban vonult nyugdíjba, 1996-ban hunyt el.

A tanszék, a földrajzi műhely ugyanakkor csak lassan gyarapodott ebben az időben. Kialakultak a klasszikus szakpárok: földrajz-testnevelés, földrajz-biológia, földrajz-rajz és földrajz-matematika. A főiskolai képzés, kötött tantervével kevésbé hasonlított egy mai egyetemi képzésre, annak ellenére, hogy 1982 után a Tanárképző főiskolát karként integrálják a Janus Pannonius Tudományegyetem szervezeti rendszerébe (az ÁJK és a KTK mellett). Karnak finoman szólva sem volt kicsi, hiszen 23 tanszékot és mintegy 270 oktatót számlált 1984-ben (SULYOK E. – GERGELY J. 1984). Ebben a Földrajz Tanszék inkább a kisebb, semmint a nagyobb műhelyek közé tartozott. Az 1983/84-es tanévben, még a későbbi expanzió előtt, összesen hét oktatót számlált.

Csanálosi Sándor neve leginkább egy Pécs városszerkezetét bemutató írása nyomán maradt fenn, amelyet mind a mai napig hivatkoznak (CSANÁLOSI S. 1982), lévén unikális forrás a maga módján. Az 1943-ban született Sikó Ágnes a szakmódszertan oktatójaként volt ismert (erről jegyzetet is kiadott), de más típusú vizsgálatokból is kivette a részét, például a már említett Balaton-kutatásból. Egyetemi doktori értekezését Baranya zöldségtermesztéséből írta, majd a József Attila Tudományegyetemen védte meg.

Ennek a generációnak a legismertebb képviselője Lehmann Antal volt. A mecsek-szabolcsi születésű, egykor a jezsuitáknál nevelkedő, tekervényes pályát bejárta későbbi docenst Bona Imre hívta tanársegédnek a tanszékre. Pécsen biológia-földrajz szakon végzett, később 1969-ben a JATE-n doktorált a Zselic természeti földrajza c. munkájával, amelynek anyagát nagyrészt almamelléki tanárként működve gyűjtötte össze. Az erdők iránti rajongását egész életében megőrző Lehmann Antal sokféle tantárgy oktatója volt, de leginkább mégis a természeti földrajzban, biogeográfiában érezte magát otthon. 1998-ban, már jóval túl pályafutása delén még az új típusú, PhD-fokozatot is megszerezte. Szabó Pál Zoltán után egy újabb olyan oktatója volt a pécsi földrajzi tanszéknek, aki kettős kötődésű, hiszen a főiskola, majd egyetem mellett több éven keresztül dolgozott kutatóintézetben is. A későbbiekben hasonló pályáiv jellemzi majd Lovász György, Fodor István, vagy akár Hajdú Zoltán tevékenységét is.

Lehmann Antal kiterjedt tudományos tevékenységet folytatott (kiemelhető a zselici kutatásai mellett pl. a Mohács földrajza c. monográfia társszerzősége Erdősi Ferencsel), mégis talán a jelentősebb szerepet szemléletformáló oktatóként, illetve a régió természetvédelmének új alapokra helyezőjeként töltött be. 1991-ben felkérték az akkor alakuló Dél-Dunántúli Természetvédelmi Igazgatóság vezetésére, és igen aktív és tevékeny szerepet játszott a Duna-Dráva Nemzeti Park megszervezésében. (ZÁVOCZKY Sz. 2020). 1996-ban vonult nyugdíjba, utána már csak óraadóként dolgozott 2001-ig. Munkáját számos kitüntetéssel ismerik el, köztük a Földrajzi Intézet Prinz Gyula díjával.

Az 1984-es állománylista Majdánné Mohos Mária, Pozsár Vilmos és Aubert Antal nevét jegyezte fel. Mohos Mária szűkebb pátriája a Balaton-felvidék, alma matere pedig Debrecen, ahol a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett földrajz-történelem szakos oklevelet. 1979-ben Pécsre költözve elsősorban gazdaságföldrajzi és történeti földrajzi témákban oktatott és publikált is. Aktívan foglalkozott a határon túli magyarság földrajzának kérdéseivel, különösen közel állt szívéhez a szlovén-magyar határvidék, amelyről PhD-értekezését is írta 2005-ben. A 2010-es évek végéig aktív tagja volt az intézet életének.

Az 1949-es születésű Pozsár Vilmos pályája sok szempontból hasonlóan alakult: legalábbis ő is volt debreceni diákként került Pécsre. A vajdasági gyökerű oktató évtizedekig állandó színpoltja volt a pécsi tanszéknek. Félelmetes memóriáját sokan irigyelték és tisztelték, aszketikus alkatával a terepgyakorlatok elmaradhatatlan szereplője volt évtizedeken keresztül. Sajátos „birodalmában”, egyedi nyelvvezetettel, karakteres módszertannal tartott órái emlékezetesek mindazok számára, akik részt vettek benne. Ásvány- és köztantan tanított, gyűjtőként is jeleskedett, emellett az Európán kívüli kontinensek természeti földrajzát oktatta. Több alkalommal is megválasztották az év TTK-s oktatójának. A 2010-es évek elején történő nyugdíjba vonulása után kétségkívül fakóbb lett az intézet oktatóinak palettája.

Aubert Antal 1978-tól négy hosszú évtizeden át szolgálta a pécsi földrajz ügyét. 1994-ben megvédte kandidátusi értekezését, 2000-ben habilitált, sokáig állhatott tanszékek, majd 2011 és 2016 között az egész intézet élén. 2020-ban vonult nyugdíjba és napjainkban a PTE TTK emeritus professora.

Ezt a tanszékét az 1980-as évek első felében Vuics Tibor vezette, aki személyében összeköti az 1970-es évek kis létszámú tanszékét a kezdődő expanzióval és a már az 1990-es évek felduzzadt létszámú intézetével. Baján született 1939-ben, és biológia-földrajz szakos diplomát szerzett a JATE-n. 1969-ben került Pécsre, 1982-ben a földrajztudomány kandidátusa lett, és tanszékvezetővé nevezték ki. Fellépése és működése kétségkívül együtt járt a tudományos munka intenzívebbé válásával. Vuics Tibor jelentős számban publikált tanulmányokat a Földrajzi Értesítőben és a Földrajzi Közleményekben, illetve számos kisebb-nagyobb tanulmánygyűjteményben. Gazdaságföldrajzzal, azon belül is elsősorban a mezőgazdaság földrajzával foglalkozott (e tárgyban egyetemi jegyzetet, majd az 1990-es években monográfiát is publikált), de ismeretesek írásai a kutatás- sőt szakmódszertan területéről is. Az 1990-es közepén nyugdíjazták, ekkor már tanszékvezetőként dolgozott az intézet keretei között.

Az egyetemé válás útján

Az 1980-as évek közepétől meginduló expanzió egyrészt egy új generáció megjelenésével, másrészt kívülről érkező (fő)szereplők megjelenésével jellemezhető. Korábbi pécsi diákként került a tanszék állományába 1986-ban Nagyvárad László (földrajz-rajz szak), 1989-ben Gyuricza László (földrajz-testnevelés). Előbbi jelen sorok írásakor az intézet legrégebb óta állományban lévő kollégája, a folyamatosság megtestesítője. Mindketten karakteres, meghatározó egyéniségeivé váltak az intézetnek, kandidátusi, illetve PhD-fokozatot szereztek, és elsősorban oktatóként jeleskedtek, sőt jeleskednek. Nagyvárad László a természeti földrajz több ága mellett a csillagászat, Gyuricza László a regionális természeti földrajz mellett a turizmus területén alkotott maradandót, és mindketten kiemelkednek a tudománynépszerűsítés, ismeretterjesztés területén is. Velük megerősödött az a tendencia, hogy a pécsi műhely is stabilan képes a szervezetének megújításakor a saját maga által kitermelt utánpótlásra építeni.

Az expanzióhoz azonban külső erőforrások is kellettek. A pécsi MTA RKK kutatóintézete, ahogy bemutattuk, a kezdetek óta kapcsolódott a főiskolai tanszékhez. Amikor a JPTE-n megindultak az ambiciózus törekvések a kar egyetemi szintre történő emelésére, akkor az RKK-ban kutatói munkakörökben dolgozó kollégák befogadása nem csak a tudományos teljesítményt emelte, hanem az oktatásba is új szempontokat hozott be. Ilyen kolléga volt Fodor István, aki az 1960-as években oktatott már a tanszéken, de az 1980-as évektől kezdve a kutatóintézeti tevékenysége mellett vállalt másodállást is a JPTE-n. Karszt- és barlangkutatással, klimatológiával foglalkozott elsősorban, pályá-

futása megkoronázásaként 2002-ben az MTA doktora címet is elnyerte. A 2022-ben elhunyt Erdősi Ferenc professzor szintén az RKK-ban töltötte pályafutásának legnagyobb részét, a közlekedésföldrajz oktatójaként – és egészen elképesztően termékeny szerzőként – vállalt másodállást az Ifjúság úton. Lovász György életútja némileg eltérően alakult, hiszen a zalai indulás után a hetvenes évek végéig Pécsen a DTI-ben működött, majd közel egy évtizeden át Budapesten a Földrajztudományi Kutatóintézet munkatársa volt. Onnan 1989-ben az MTA doktoraként már kifejezetten azzal a feladattal tért vissza Pécsre, hogy megszervezze az egyetemi szintű földrajzi képzést. 2016-ban bekövetkezett haláláig aktív és megbecsült tagja maradt az intézetnek.

Az átszervezés legfontosabb motorja ugyanakkor egyértelműen Tóth József volt, aki 1984-ben cserélte Békés tengersík vidékét a Mecsek lankáira – mint kiderült, véglegesen. Az RKK második embereként már ettől az évtől meghívott előadóként, később másodállású oktatóként bekapcsolódott a tanszék munkájába. Tóth József 1989-től vállalt komolyabb szerepet (DÖVÉNYI Z. 2023b; BÖGRE Zs.–KOVÁCS T. 2013; TRÓCSÁNYI A. 2020). Az új szervezeti rendszerben (AUBERT A. 2020) létrejött a Földrajztudományi Intézet, és annak alárendelve, egy Természetföldrajzi, valamint egy Gazdaságföldrajzi Tanszék. Az intézet élén Tóth József, a két tanszék élén pedig Lovász György és Vuics Tibor álltak: ez a rendszer 1992-ig állt fenn, ekkor két új tanszék jött létre a megmaradt Természetföldrajzi Tanszék mellett (Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Regionális Társadalomföldrajzi Tanszék). Ezzel az új szervezettel lépett át a pécsi földrajzi műhely az 1990-es évekbe, és a rendszerváltozás után kibontakozó hazai felsőoktatási expanzió hullámain lovagolva nem csak létszámában, hanem tevékenységeiben is gyarapodott, és vált a földrajz egyik legszínesebb magyarországi bázisává.

A pécsi egyetemi földrajzoktatás a rendszerváltás után

Az 1989-es rendszerváltozás a pécsi geográfia életében nem csak a politikai, intézményi keretek megváltozását, de egyben léptékváltást is jelentett. Ebben az évben indult meg ugyanis az egyetemi földrajz képzés, mégpedig a földrajz-idegen nyelv szakon. Ez természetesen magával hozta az oktatói állomány jelentős mértékű mennyiségi és minőségi fejlődését is. Ennek a rövid idő alatt bekövetkezett intenzív fejlődésnek a bázisa részben a pécsi Dunántúli Intézet geográfus kutatói voltak, részben pedig olyan oktatók, akik Szegedről, vagy Budapestről kerültek a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem geográfus műhelyébe. A korábbi főiskolai tanszéki keret hamarosan tarthatatlanná vált. A specializálódás, a markáns tudományos és oktatási arculat kialakítása megkövetelte, hogy egy tagoltabb, többféle szakmai törekvés foglalatoként működő szervezeti rendszer alakuljon ki.

Bár a változás szervesen, többszereplősen zajlott, de kulcsszerepe volt benne a korábban Szegeden tanító, illetve Békéscsabán kutatócsoportot szervező Tóth Józsefnek. Főként az ő szakmai koncepciója és elképzelései határozták meg – egészen 2010-es nyugdíjba vonulásáig – az intézmény életét, így beszélhetünk a pécsi geográfia Tóth-korszakáról. A szervezeti keretek átalakításán, a tanszéki, majd intézeti rendszer kialakításán már erőteljesen rajta hagyta keze a nyomát.

Tóth József (4. kép) 1964-ben Szegeden szerezte meg földrajz-biológia szakon a diplomáját. Alföld-kutatónak indult, városhálózati vizsgálatokkal (urbanizáció, vonzáskörzet-kutatás) alapozta meg tudományos karrierjét. Pécsi évei alatt a régióelmélet, a magyar regionalizmus és közigazgatási reform kérdésköre foglalkoztatta. Kifejezetten maradandót Pécsen tudomány- és felsőoktatás-szervezőként alkotott. A kortársak részéről „grafomán

geográfusként” emlegetett Tóth a Magyar Tudományos Művek Tárában 656 tételt jegyez, melyek közül a szerzőként és szerkesztőként jegyzett könyvek száma 85. Az egyetemi integrációt lebonyolító rektorként, intézetalapítóként, doktoriskola-alapítóként tette személyét az intézményi emlékezetben megkerülhetetlenné (PAP N. 2024).

4. kép Tóth József (1940–2013)
Picture 4 József Tóth (1940–2013)
Forrás/Source: Mánfai György

A kis pécsi főiskolai Földrajz Tanszékből – Tóth József koncepciója, azaz geográfia-felfogása alapján – az új oktatók/kutatók beáramlását követően előbb kettő, majd 1992-ben három tanszék jött létre. A Tóth József által személyesen is (2004-ig) vezetett Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék erős népesség- és településföldrajzi profillal, de a terület- és településfejlesztési szakmai profilt is felvállalva, sőt eleinte a történeti és politikai földrajz foglalkataként is működött. A tanszéken folyó kutatás célterülete nem csak a Dél-Dunántúl volt, bár ez volt az elsődleges felvállalt feladata.

Az Általános Természetföldrajzi Tanszéket a hidrogeográfia jeles magyar képviselője, Lovász György (1997-ig) vezetése alatt hozták létre. A Budapestről Pécsre költöző és az egyetemen munkát vállaló Lóczy Dénes geomorfológus került később az ő vezetői helyére. A tanszéknek a profilja – beleértve a tudományos utánpótlás nevelését is – erősen koncentrált a dél-dunántúli folyóvizekre, vizenyős helyekre, elsősorban a Drávára, a Kaposra, a Dunára és ezek környezeti jellemzőire. Lóczy Pécsre érkezésével a tájökölógiai kutatás és oktatás is nagyobb lendületet vett.

A Regionális Földrajzi Tanszéknek a vezetője 1992 és 1998-között Vuics Tibor lett, aki regionális földrajzot, illetve agrár földrajzot oktatott. A regionális földrajzi tanszék innovatív szakmai profilja azonban nem az agráriumhoz, hanem a turizmusföldrajzhoz kötődött, aminek a Gertig Béla-féle hagyomány ugyan alapot adott, de Aubert Antal nevéhez köthető a tényleges felvirágzása.

A geográfia az 1990-es években történt jelentős felvirágzásával, valamint az egyetemi minőséget megcélzó léptékváltásával a Természettudományi Kar egyik húzó ágazata lett. Ez kifejeződött abban is, hogy Tóth József 1994 és 1997 között a kar dékánja, majd az egyetem rektora is lett. Levezényelhette azt az egyetemi fúziót, amelynek nyomán a Pécsi Orvostudományi Egyetem, a Pollack Mihály Műszaki Főiskola és a Janus Pannonius

Tudományegyetem egyesülésével létrejött a Pécsi Tudományegyetem, mint a Dunántúl regionális egyeteme (PAP N. 2024).

A jobb belső koordináció, továbbá a tudományos kapacitások növelése, a szakmai kollaboráció szükségletei oda vezettek, hogy a még a 19. században gyökerező tanszéki struktúrát – egy professzor és néhány munkatársa alkotta kis műhelyt – felváltsa az intézeti struktúra. A váltás általános jelleggel következett be és a Természettudományi Kar minden egységét érintette. Így jött létre 1998. szeptember 1-én a Földrajzi Intézet, melynek később – változatlan tartalommal – Földrajzi- és Földtudományi Intézet lett a neve (5. kép).

Az Intézet – melynek megalakulása egybe esett Tóth József első rektori ciklusával – a korábbi háromhoz képest több (8), de kisebb és nem önálló tanszékből állt. A tanszékeket részben az intézet professzorai, részben pedig docensek vezették.

Az új tanszéki struktúra egyben stratégia is volt. Írott, megvitatott és elfogadott stratégia nem készült. Jól kifejezte az intézeti kapacitásokat, a Tóth-féle szakmai és vezetési koncepciót, továbbá a kor nemzetközi színvonalán korszerűnek is volt mondható. Az alapstruktúra tulajdonképpen stabilnak bizonyult. A profilok többnyire jól kifejlődtek, és a tanítványok általában biztosítani is tudták a kontinuitást a tanszéki közösségekben. Ugyanakkor ez nem minden esetben következett be, és idővel bekövetkeztek változások. Több tanszék megszűnt, illetve beolvadt más egységekbe.

A személyiségeknek igen fontos szerepe volt és maradt is az intézet életében. Tóth József jóindulatú paternalista vezetési karaktere hosszú időre rányomta a bélyegét az intézet életére (PAP N. 2024). Szakmai szempontjai, preferenciái, általános megoldási javaslatai az intézet íratlan stratégiájának ma is az alapjait képezik. A geográfia „pécsi-ségei” részben az ő vezetési időszakában alakultak ki. Vagy ő kezdeményezte őket, vagy ráébredve a kezdeményezés nagyszerűségére, támogatta ezeket. A kisváros-kutatás, a történeti és politikai földrajz erőteljes fejlesztése, a turizmusföldrajz, a Balkán-kutatás, az India-kutatás ma nem lennének, ha ő nem áll ezen törekvések mögé, és nem biztosít hozzá erőforrásokat.

5. kép A PTE Ifjúság uti campusa, a geográfia oktatásának egyetemi otthona 1948 óta
Picture 5 PTE Ifjúság street campus, the home of geography university education since 1948

Forrás/Source: PTE TTK

A Tóth-korszak után a működés a *de facto* egyszemélyi vezetés felől egyre inkább a konszenzusos döntéshozatal felé mozdult el, ami miatt a vezetők egyre inkább a közös akarat végrehajtói lettek egy, a Karba és az egyetembe egyre jobban beágyazott szervezet élén. Ez azt is jelentette, hogy történt néhány korrekció a Tóth-féle íratlan stratégiához képest. A földtudományos szakmai terület (földtan, meteorológia) megerősödött és a talán legjelentősebb változás az 1998-as alapítást követően az lett, hogy a térinformatika önálló tanszéket kapott, és a GIS beépült az oktatás és kutatás mindennapjaiba. Ma már sokkal inkább ez tekinthető húzóágazatnak, mint az egykor legnagyobb szakmai területként jellemezhető terület- és településfejlesztés.

Tóth Józsefet igazgatóként és doktoriskola vezetőként előbb Dövényi Zoltán, majd Aubert Antal követte. A következő igazgató Geresdi István meteorológus lett, aki a Természettudományi Kar dékánjaként is működött ebben az időszakban, ami az intézetnek hasonló súlyt adott, mint Tóth dékánsága 1994 és 1997 között. Ebben az időszakban változott Földrajzi és Földtudományi Intézetre a név, ami kifejezett némi hangsúlyeltolódást is. Ugyanakkor ez volt az az időszak, amikor az oktatói, kutatói és adminisztratív létszám elérte a csúcspontját, ami 54 fő volt. A 2012-es évben tetőzött az Intézetbe járó beiratkozott és aktív státuszú hallgatói létszám, ami akkor 360 körül alakult.

A százéves évforduló időszakában az igazgató Fábrián Szabolcs Ákos geomorfológus. Az oktatói-kutatói létszám az utóbbi években visszaesett. A jelen akadémiai évben a létszám 33 fő oktató és 3 pályázaton foglalkoztatott kutató. Jelenleg földrajz BSc-n 59-en járnak magyar és 14-en angol nyelvű képzésre. A mesterképzésre 2 fő magyar és 4 nemzetközi hallgató jár, akik angolul tanulnak. Földtudományi BSc-re 29 fő jár magyar, 7 fő pedig angol nyelvű képzésre. Térinformatikai MSc-re 15-en járnak, ők mind magyarul tanulnak. A földrajzi tanárképzés rendszerébe, annak különféle formáiba 70 fő tartozik. A földtudományi doktori képzési rendszerbe (1-4. évfolyamban) a 2024/2025 akadémiai év második félévében az aktív státuszú hallgatók száma 40 fő. Ez összesen 240 fő beiratkozott hallgató a jelen félévben. Mellettük passzívált hallgatók, továbbá predoktorok is szép számmal fordulnak elő.

Az Intézet oktatási portfóliójának változásai

Az intézet oktatási portfóliójában 1989 óta jelentős változások következtek be. A földrajz-szakupáros (földrajz-történelem, földrajz-biológia, földrajz-idegennyelv stb.) képzés volt a későbbi fejlesztések alapja. Az oktatásban eleinte nem volt más kínálat, csak a tanárképzés. Egy időre úgy tűnt, hogy a pedagógiai arculat idővel kivész a pécsi képzési kínálatból, amíg a 2020-as években, miután válságba jutottak a hagyományos diszciplináris képzések (geográfus MSc, fizikus MSc, kémikus MSc stb), újra fel nem fedezte az intézet, mint piaci lehetőséget. Jelenleg, a százéves évforduló időszakában már újból a leginkább megbecsült képzési formák közé tartozik, és nem csak nappali, de főként a levelező tagozaton is jelentős arányokat érnek el a tanárszakos hallgatók.

A diszciplináris ötéves geográfus képzés előkészítésének volt tekinthető, hogy az 1993/94-es tanévtől megjelentek az úgynevezett specializációk (környezethasználat, turizmus, terület- és településfejlesztés) a tanárképzésben résztvevő hallgatók számára. A geográfus képzés az 1998/99-es tanévtől indulhatott be, és jelentős felfutást élt meg. A képzési ágak közül a terület- és településfejlesztés, valamint a turizmus produkálta a legjelentősebb létszámokat. A természetföldrajzos képzési terület ezekhez képest szerényebb hallgatói érdeklődést vonzott. A kreditrendszer bevezetésére (2002/2003) és a bolognai reform hatására alapképzésre és mesterképzésre szétváló földrajz, illetve geográfus képzés nagymértékben átalakult, a hallgatói állomány szociokulturális jelle-

ge erősen megváltozott. A tömegesedés szakmai kompromisszumokat eredményezett az oktatásban, ami előbb az oktatási színvonal érzékelhető esésében, az pedig – a hallgatói karrierkilátások romlásán keresztül és nem függetlenül a kedvezőtlen piaci változásoktól – a 2010-es évek második felétől jelentős létszámcsökkenést hozott. A földrajz alapképzés és a geográfus mesterképzés válsága napjainkig nem oldódott meg, amit az is mutat, hogy példátlan módon a 2024/2025-ös tanévben először nem jelentkezett senki a magyar nyelvű geográfus mesterképzésre a Pécsi Tudományegyetemre.

Az intézeti válasz erre az volt, hogy a portfóliót diverzifikálta. Előbb a földtudományi alapképzés, majd a térinformatikai mesterképzés letelepítésével, indításával igyekezett a beszakadó hallgatói jelentkezéseket feljebb tornászni, egyelőre mérsékelt sikerrel. Újabb szakként az egyetem Bölcsészettudományi Karával közösen egy regionális típusú képzés, a Balkán tanulmányok mesterszak indítására is sor került.

Nem intézeti kezdeményezés, hanem az egyetem általános stratégiája lett a nemzetköziesedés. A Pécsi Tudományegyetemen a centenárium évében mintegy ötezer külföldi hallgató tanul, ami az összes létszámnak mintegy a negyede. Ez PTE szinten igen jelentős eredmény, ami komoly bevételt hoz az intézménynek, és növeli a hazai presztízsét is. Sajnos a PTE Földrajzi- és Földtudományi Intézetébe ebből a jelentős tömegből csak kis létszámok (jelenleg az intézetben 33 fő nemzetközi hallgató jár) jelentkeznek, de ugyanakkor – a magyar hallgatók számának nagyon drasztikus csökkenésével – szerepük nagyon fontossá vált. A külföldi hallgatók az intézet kultúráját érzékelhetően megváltoztatták. Jelenleg úgy tűnik, hogy a pécsi földrajz jövője nagymértékben rajtuk, az ő érdeklődésükön, fizetőképességükön múlik. Ugyanakkor a pécsi felsőoktatási bázis – mint regionális egyetemi szervezet – nem szakadhat el környezetétől, a Dunántúl oktatási szükségleteitől. Az elmúlt száz év talán legfontosabb tanulsága, hogy a regionális egyetemi szerepet újra és újra meg kell találni, ki kell találni.

A pécsi földrajzi doktoriskola

A tudományos minősítés rendszere az államszocialista időszakban még a Magyar Tudományos Akadémiához tartozott. A rendszerváltozást követően, az 1993. évi LXXX. törvényben adott felhatalmazás alapján, a felsőoktatási intézmények doktori iskolák alapítását kezdeményezték. Ezen a jogi alapon történt, hogy Tóth József és Lovász György professzorok 1994-ben két pályázatot adtak be a Magyar Akkreditációs Bizottság elé „A társadalmi-gazdasági aktivitás területi problémái”, valamint „Környezetföldrajz” névvel kezdeményezték egy-egy doktori program létesítését. Végül – még a programok engedélyezése előtt – a két program a vezetők kezdeményezésére (a földrajz egységét hangsúlyozva) összevonásra került. A doktori képzés így a „A társadalmi-gazdasági aktivitás területi-környezeti problémái” név alatt indult meg Tóth vezetésével, akinek Lovász a helyettese lett, az eredeti pályázatban tervezett elképzelésből pedig két alprogram lett. Hat hallgatóval az 1994/95-ös tanévben indult el a képzés a gyakorlatban.

A PTE Földtudományok Doktoriskola úgy, ahogy napjainkban is létezik 2000 és 2002 között alakult ki. A doktoriskola vezetésében a népesség- és településföldrajzos Tóth Józsefet 2010-ben Dövényi Zoltán népességföldrajzos, majd 2018-ban Geresdi István meteorológus követte. A főbb képzési irányok részben a földtudományok klasszikus területei, mint a földtan, a meteorológia, a történeti és politikai földrajz, a természeti földrajz, a népesség- és településföldrajz, a regionális földrajz, de mellette pécsi specialitások is megjelennek, mint a geopolitika és geoökonómia, a kulturális és a turizmus földrajz is. A doktoriskola utolsó átszervezésére 2016-ban került sor, amikor három

programba szervezték át a működést. Ezek a geopolitika, a társadalomföldrajz és a természetföldrajz-földtan-meteorológia lettek. A centenáriumi évében a geopolitikai programot Pap Norbert, a társadalomföldrajzot Trócsányi András, míg a természeti földrajzos programot Kovács János vezeti.

A Földtudományok Doktoriskola a Pécsi Tudományegyetem 22 doktoriskolája közül a három legtöbb hallgatót felvett és legtöbb fokozatot kiadott, így kiemelkedő szerepű kutatóképző egységei között szerepel. Ezen sorok írásakor (2024 október) a hivatalos nyilvántartás szerint a kezdetektől 759 főt vett fel hallgatói közé, és 217 PhD-fokozatot adott ki (az adatokat a www.doktori.hu alapján, a 2024. október 6-i állapot szerint közöltük). A habilitációk száma is kiemelkedő, a kezdetektől ezen sorok írásáig 30 fő tett sikeres habilitációs vizsgát.

A doktoriskola egyik jellemzője, hogy már a működésének kezdetekor is a korban szokatlanul tágra nyitotta kapuit a más – nem földtudományos – végzettségű érdeklődők előtt, amiért sok kritikát is kapott. Idővel, ahogy az egyetemek mindinkább piaci szempontok alapján igyekeznek optimalizálni a hallgatói létszámukat, ez a gyakorlat egyre inkább normává vált más doktorképző iskolák körében is. Napjainkban a talán legfontosabb jellemzője a doktoriskolai működésnek, hogy a normativitás rendkívül erős. Ha már a szakmai kultúra részben kényszerűen színes is, a szigorú szabályrendszer az, ami egyben tartja az iskolát. A működés kiszámítható, ami talán az egyik oka lehet annak, hogy a hallgatók mind magasabb arányban képesek megszerezni a tudományos fokozatukat.

Összefoglalás

A pécsi egyetemi geográfia válságban született, válságról válságra fejlődött és alakult ki a ma létező állapota. Az első világháború után a város szerb megszállását követően egy „menekült” egyetem részeként született. A második világháború idején kis híján megszűnt, és a Dunántúli Tudományos Intézet keretei között élt túl, mint kutatóintézet. Az államszocialista időszak újrendeződése idején a rendszer ideológiai megfontolásai nyomán született újjá, mint a főiskolai szintű pedagógiai képzés része. A Kádár-rendszer 1980-as évekbeli válságából nyertesként emelkedett ki, amikor a DTI erőforrásaira támaszkodva a főiskolaiból kialakult az újabb egyetemi képzési forma. Az előbb a Janus Pannonius Tudományegyetem, majd a Tóth József geográfus rektor idején (2000-ben) megszületett Pécsi Tudományegyetem keretei között felzárkózott a magyar tudományegyetemi földrajzi intézetekhez létszámban, profilban és több területen a tudományos minőségben is. Doktoriskolája a legnagyobbak között van nem csak a PTE-n, de az ország geográfus doktori műhelyei között is.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az OTKA K 146585 számú, „Magyarország és a Nyugat-Balkán” című projekt támogatásával készült el.

HAJDÚ ZOLTÁN
ELKH KRTKI, Regionális Kutatások Intézete, Pécs
hajdu.zoltan@krtk.hu

DÖVÉNYI ZOLTÁN
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
dovenyiz@gamma.ttk.pte.hu

AUBERT ANTAL
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
antal@aubert.hu

PAP NORBERT
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
pnorbert@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- AUBERT A. 2020: Tóth József a PTE Földrajzi Intézet megalapítója. In: SZÓNOKYNÉ ANCSIN G.–KÓKAI S. (szerk.): Tóth József professzor a földrajztudomány mestere. Emlékkötet Prof. Dr. Tóth József 80. születésnapja alkalmából. Nyíregyházi Egyetem, Szeged–Nyíregyháza. pp. 85–95.
- BÖGRE Zs.–KOVÁCS T. 2013: A geográfus Tóth József (1940–2013). Tér és Társadalom 27. 4. pp.
- CSANÁLOSI S. 1982: Pécs funkcionális településmorfológiai sajátosságainak fejlődése és jelenlegi képe. JPTE Tanárképző Kara, Pécs. 108 p.
- DÖVÉNYI Z. 2023a: Prinz Gyula Pécssett. Per Aspera ad Astra 9. 2. pp. 179–195.
- DÖVÉNYI Z. 2023b: Hullámvasúton. Tóth József és a magyar társadalomföldrajz. Modern Geográfia 18. 4. pp. 5–13. <https://doi.org/10.15170/MG.2023.18.04.02>
- ERDŐS Z. 2024: Szabó Pál Zoltán tudományos munkásságának bibliográfiája (1925–2022). Pécs. Szerzői kiadás. 72 p.
- FODOR F. 2006: A magyar földrajztudomány története. MTA FKI, Budapest. 820 p.
- HAJDÚ Z. 2002: Szabó Pál Zoltán társadalomföldrajzi munkássága. In: LOVÁSZ GY. (szerk.): Szabó Pál Zoltán 100 éve született. Emlékkonferencia a tudós tiszteletére. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs. pp. 10–22.
- HORVÁTH GY. 2000: Regionális Kutatások Központja. In: GLATZ F. (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézetei. MTA, Budapest. pp. 1–16.
- PAP N. 2024: Kell nekünk régió? Gondolatok Tóth József pécsi geográfus örökségéről. Modern Geográfia 18. 4. pp. 69–83 <https://doi.org/10.15170/MG.2023.18.04.07>
- RÚZSÁS L. 1964: A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének húsz éve és a regionális kutatás. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 54. Series Historica 27. Budapest. pp. 1–21.
- SULYOK E.–GERGELY J. (szerk.) 1984: Annales Universitatis Quinqueecclesiensis – 1981/82–1983/84. JPTE, Pécs. 132 p.
- SZABÓ P. 1940: A M. Kir. Erzsébet tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs. 290 p.
- SZABÓ P. Z. 1945: A Dunántúli Tudományos Intézet és az újjáépülő Dunántúl. Dunántúli Tudományos Intézet Kiadványai 7. Kultúra, Pécs. 13 p.
- SZEDERKÉNYI T. 1984: Prinz Gyula, a geológus – Földrajzi Közlemények 32. (108.) 1. pp. 14–16.
- SZIRÁKI Zs. (szerk.) 2004: A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja munkatársainak szakirodalmi tevékenysége 1984–2003. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 455 p.
- TRÓCSÁNYI A. 2020: Tóth József a doktoriskola-alapító. In: SZÓNOKYNÉ ANCSIN G.–KÓKAI S. (szerk.): Tóth József professzor a földrajztudomány mestere. Emlékkötet Prof. Dr. Tóth József 80. születésnapja alkalmából. Nyíregyházi Egyetem, Szeged–Nyíregyháza. pp. 99–108.
- VUICS, T. 1997: Bona Imre emlékezete. Földrajzi Közlemények. 121. 3–4. 240 p.
- ZÁVOCZKY Sz. 2020: 10 éve hunyt el Dr. Lehmann Antal, a Duna-Dráva Nemzeti Park alapító igazgatója. https://www.ddnp.hu/igazgatosag/hirek/10_eve_hunyt_el_dr_lehmann_antal_a_duna-drava_nemzeti_park_alapito_igazgatoja

A BARANYA-HÁROMSZÖG MAGYAR TELEPÜLÉSTERÜLETE ÉS ETNIKAI VÁLTOZÁSAI

WITTMANN TAMÁS – MORÓ DÁVID RÓBERT – REMÉNYI PÉTER

THE HUNGARIAN SETTLEMENT AREA AND ETHNIC CHANGES
IN THE BARANJA TRIANGLE

Abstract

This study provides a brief overview of the changes in the ethno-spatial structure of the ‘Baranja triangle’ over the past centuries, with a special focus on the changes of the Hungarian settlement area. Using the statistical method of the diversity index, we also present the changes in the ethnic composition of our study area based on census data between 1910 and 2021. We can follow the development of a once ethnically homogeneous Hungarian area towards diversity, which is now showing a re-homogenization, now to the benefit of the Croatian community. While in the 15th century, Hungarian settlements covered the entire Baranja triangle, later Hungarians were located in the southeast, Germans in the center, Croats in the northwest, and Serbs in the southwest. Our analysis using the diversity index has pointed to the areas where the most significant changes in ethnic composition have occurred over the past 110 years. After World War I, ethnic diversity decreased in the entire area, except in the municipalities of Bilje and Kneževi Vinogradi, which were the settlement areas of Hungarians. From 1920 to 1981, the diversity of the entire area increased overall, with the exceptions of the once German Petlovac, the once Croatian Draž and the traditionally Serbian Jagodnjak. Since 1981, there has been a continuous homogenization in favor of Croats in all municipalities, except for Jagodnjak, where the municipality has become increasingly heterogeneous due to the increasing presence of Croats alongside the majority Serbian community.

Keywords: Baranja triangle, Hungarians, settlement area, diversity index, ethnic diversity

Bevezetés

2021-ben Horvátországban népszámlálást tartottak. A népszámlálási adatok az ország teljes népességének jelentős fogyatkozására mutattak rá, a tíz évvel korábbi adatokhoz képest az ország lakossága 9,6%-kal 3 871 833 főre csökkent. Ennél jelentősebb változást mutatott a Baranya-háromszög lakossága, melynek fogyása tíz év alatt 20%-ot meghaladó értéket mutatott, 2021-re 31 693 fő volt. A horvátországi magyarok 26,57%-kal lettek kevesebben (10 315 fő), az ennek több mint harmadát jelentő, a Baranya-háromszögben egy tömbben élő magyar közösség pedig 26,30%-os fogyást mutatott, számuk 4407 főre csökkent. A Baranya-háromszög területén a legjelentősebb népességfogyás a szerb közösség népességszámában figyelhető meg, mely tíz év alatt 34,13%-kal, 4794 főre csökkent. Nem csak a legutóbbi, de a korábbi népszámlálási adatok is a Baranya-háromszög folyamatos elnéptelenedését, illetve a helyi magyar és szerb közösségnek a teljes lakossággal szemben is nagyobb arányú fogyatkozását mutatják (Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala 2001, 2011, 2022). A terület elnéptelenedése és rurális jellege megjelenik kifejezetten alacsony népsűrűségében (2021-ben 27,56 fő/km²), mely messze elmarad a szomszédos horvátországi, magyarországi és szerbiai területekétől. Ebben a mai napig etnikai átalakulást mutató, periférikus helyzetbe került multietnikus kistérségben szeretnénk volna bemutatni, hogy az elmúlt évszázadok során hogyan alakult az itt élő magyar közösség településterülete, a terület etnikai térszerkezete, illetve, hogy

a legújabb adatokkal kiegészülve az elmúlt 110 év népszámlálási milyen változásokat mutatnak a terület etnikai összetételében. A diverzitási index segítségével vizsgálatunkban azt is elemeztük, hogy a terület lakosságának etnikai sokszínűsége a teljes Baranya-háromszög, illetve az itt található opcinák (községek) szintjén hogyan változott 1910 óta, melyik opcinákban és mikor láthatóak a legnagyobb etnikai változások. Ez, a Baranya-háromszög vizsgálatában még nem alkalmazott statisztikai eszköz rámutat azokra a helyekre, ahol a legjelentősebb változások történtek, amelyeknek későbbi vizsgálata kvalitatív módon hasznos lehet.

A fentiekben segítségünkre van számos kutató munkássága, akik a Baranya-háromszöget különböző szempontokból elemezték. PATAKY A. (2009) Délkelet-Baranya elmúlt hat évszázadáról, etnikai változásairól adott történelmi összefoglalót, utóbbiról BOGNÁR A. (1995) és BALI L. (2022) munkáiból is képet kaphatunk. LÁBADI K. néprajzkutató a Baranya-háromszög magyar közösségének népeletét, népköltészetét, művelődéstörténetét írta le több kötetben és tanulmányban, illetve olyan összefoglaló művek alkotója, mint a Drávaszög Lexikon (LÁBADI K. 2008), a Drávaszög Ábécé (LÁBADI K. 1996) vagy az Élet a háború után c. könyvek (LÁBADI K. 2009). Az itt élő lakosság vallási életéről olvashatunk az általa írt Istennek népei a Drávaszögben c. könyvben (LÁBADI K. 2000), illetve a terület vallási életének történetéről adnak pontos képet ÁCS M. et al. (2017), DOBSAI G. (2014), SZÉKELY A. B. (2014), valamint VARGA GY. (2014), templomairól pedig ZENTAI T. (2012). A Baranya-háromszög, mint határtérség vizsgálatával PAP N. – HARDI T. (2006), VÉGH A. et al. foglalkoztak (2021; 2022), területi-közigazgatási integrálásának kérdéseivel pedig HAJDÚ Z. (2011). A magyarok településterületének meghatározásában segítséget nyújtott továbbá CSÁNKI D. (1894) összeírása Magyarország XV. századi településeiről, melyeket a rendelkezésére álló írott történelmi adatbázis alapján állított össze. Hasonló összeírással találkozhatunk FIEDER M. (2007) munkájában, melyben az egykori Baranya vármegye ómagyar kori helyneveinek nyelvi elemzését végezte el.

Szintén segítségünkre van a magyarországi etnikai földrajz öröksége, melynek kutatói régióink etnikai sokszínűségének történetét vizsgálták. A Kárpát-medence etnikai viszonyainak szisztematikus feltérképezésével és kartografikus ábrázolásával jelentősen hozzájárult a Kárpát-medence magyarságának vizsgálatához KOCSIS K. – TÁTRAI P. (2015), illetve a pannon-horvát területeket érintő térképekkel KOCSIS K. – BOGNÁR A. (2003). BOTTLIK Zs. (2005, 2009), PAP N. (2020) a köztes-európai térség etnikai konfliktusainak történetével és hatásaival foglalkozott (előbbi kifejezetten a szerb etnikai térrel is), míg KŐSZEGI M. (2010) a Balkán etnikai térszerkezetét, azon belül a népességfogyás és előregedés jelenségét vizsgálta.

Módszertan

Az etnikai földrajzi kutatások egyik tipikus ága a kvantitatív elemzésen alapuló vizsgálatokat foglalja magában. Az egyes etnikai csoportok számbavételén és az abszolút számok, valamint a relatív arányok változásának nyomon követésén túlmenően számos összetett mutatót lehet alkalmazni egy közösségi etnikai jellemzőinek elemzésére. Az etnikai diverzitás vizsgálata az egyik leggyakoribb ilyen vizsgált jellemző, számos tanulmány fókuszában állt az elmúlt évtizedekben. A diverzitást az etnikai földrajz mellett számos más tudományágban is használják egy adott társadalom sokszínűségének (etnikai, nyelvi, kulturális stb.) leírására, és annak egyes társadalmi jellemzőkre, mint például a kohézióra és a bizalomra gyakorolt hatásának bemutatására. A kézzel foghatóbb társadalmi intézményekre és rendszerekre, például az oktatásra és a gazdaságra gyakorolt

hatása szintén a kutatások tárgyát képezi. Az eredmények azonban sokszor ellentmondásosak, de legalább is a diverzitás és a különböző társadalmi struktúrák közötti összetett kölcsönhatásról árulkodnak. ALESINA, A. és FERRARA, E. (2004) például azt állítja, hogy miközben a diverzitás csökkentheti a társadalmi bizalmat, egyúttal elősegítheti a gazdasági dinamizmust és az innovációt. Elemzésünkben a diverzitás fogalmát, annak időbeli változásait (longitudinális elemzés) használjuk fel az elmúlt évtizedek etnikai folyamatainak megértéséhez, továbbá ennek segítségével hasonlítjuk össze azonos időpontokban a vizsgált területi egységeket (keresztmetszeti elemzés). Esetünkben tehát a diverzitás és annak változása mindenekelőtt azt az indexet jelenti, mely lehetővé teszi a vizsgálat tárgyának összehasonlítását úgy időbeni, mint térbeli változás tekintetében.

Az etnikai diverzitás kvantitatív elemzésére tett korai kísérlet a társadalomtudományokban az 1970-es évekre vezethető vissza (TAYLOR, C.–HUDSON, M. C. 1972). Az ebben az időszakban kifejlesztett úgynevezett „ethno-linguistic fractionalization index” a biológiai sokféleség mérésére használt ökológiai indexeken alapult (SIMPSON, E. 1949). Az 1990-es években, az egyre sokszínűbb nyugati társadalmak tanulmányozásával a valószínűségeken alapuló indexek használata a diverzitás mérésére egyre népszerűbbé vált (pl. MAURO, P. 1995; EASTERLY, W.–LEVINE, R. 1997; REILLY, B. 2000; COLLIER, P. 2001; ALESINA, A. et al., 2003; FEARON, J. D. 2003; MONTALVO, J. G.–REYNAL-QUEROL, M. 2005). Az index a 2000-es években került be a magyar szakirodalomba diverzitási index néven. Ezt a módszert használta többek között BAJMÓCY P. (2004) a Magyar Királyság történeti demográfiájának vizsgálatára, REMÉNYI P. (2009) a jugoszláv utódállamok változó etnikai térszerkezetének bemutatására, NÉMETH Á. (2013) a balti államok etnikai viszonyainak elemzésére, LÉPHAFT Á. et al. (2014) pedig a vajdasági etnikai polarizáció tanulmányozására.

Kvantitatív elemzéssel, különösen indexek alkalmazásával modellezhetjük és mérhetjük a többváltozós folyamatokat, összehasonlítva a változások különböző mintázatát mutató területi egységeket. Az indexek lehetővé teszik ugyanazon térségek különböző időszakok közötti összehasonlítását is. A dinamikus értékek alkalmazása (pl. változások a statikus számok helyett, avagy a diverzifikáció a diverzitás helyett) lehetővé teszi a nagy léptékű, hosszú távú folyamatok elemzését és azon területi egységek azonosítását, amelyek további, mélyebb kvalitatív elemzést igényelnek. Következésképpen elemezhetjük a területi egységek közötti diverzitás szintjének változásait ugyanazon időszakra vonatkozóan (keresztmetszeti elemzés) az értékeik összehasonlításával, hogy azonosítsuk, „hol” történnek változások, valamint értékelhetjük a változások szintjét ugyanazon területi egységeken belül különböző időszakokban (longitudinális elemzés), hogy meghatározzuk, „mikor” történnek ezek a változások.

Az etnikai diverzitás a nyugati társadalomtudományok kiemelkedő témája, amely a migrációs folyamatok miatt egyre fontosabbá válik. A különböző kultúrákból származó polgárok közötti kölcsönhatások és az ebből eredő kihívások központi szerepet játszanak ezekben a tanulmányokban. Az etnikai sokszínűségnek a társadalmakra gyakorolt hatása – különösen a politikában, a gazdaságban, a társadalmi kohézióban és a konfliktusokban – azonban továbbra is széles körben vitatott (DINESEN, P. T. et al. 2020; MONTALVO, J. G.–REYNAL-QUEROL, M. 2021). A Közép- és Délkelet-Európa hagyományosan etnikailag széttagolt régióit vizsgáló kutatókat az etnikai homogenizáció és a hagyományos etnikai sokszínűség csökkenésének nyugat-európaihoz képest ellentétes folyamatai is érdeklik (BRUBAKER, R. et al. 2009; RADUŠKI, N. 2011; LÉPHAFT et al., 2014), beleértve az anyanyelvi és kulturális homogenizációt is. Mindkét jelenséget a természetes népességváltozás, a migráció és az asszimiláció hasonló folyamatai és különbségei mozgatják.

Fontos elismerni ugyanakkor, hogy az etnikai vizsgálatokban a kizárólag kvantitatív elemzésekre való támaszkodásnak vannak korlátai. Az etnikai (és egyéb) identitások egyre inkább képlékennyé válnak – az idő múlásával változnak, és jelentős eltolódásokat eredményeznek a longitudinális adatelemzésekben, ahogyan azt vizsgálatunkban például a jugoszláv kategória esetében is láthatjuk. Emellett egyre inkább hibridekké is válnak, többszörös vagy kevert identitások jönnek létre, ami megnehezíti a keresztmetszeti adatelemzéseket is, miközben a kvantitatív analízis nehezen boldogul a nem bináris helyzetekkel. E korlátok ismeretében azonban az etnikai vizsgálatok és a diverzitás kvantitatív elemzése továbbra is fontos megközelítés maradhat, elsősorban áttekintő elemzések esetében, ahol a keresztmetszeti és/vagy longitudinális adatelemzések szilárd alapot teremtenek a további mélyebb kvalitatív kutatáshoz, ami e dokumentum egyik fő célkitűzése is.

A modern népszámlálásoktól kezdődően lehetőségünk van tehát statisztikai eszközökkel is vizsgálni a térség etnikai viszonyainak alakulását, amit jelen munkában a XX. és XXI. század vonatkozásában teszünk meg. Arra voltunk kíváncsiak, hogy pontosan miként alakult a Baranya-háromszög etnikai összetétele az elmúlt bő száz évben a népszámlálások tükrében. Ehhez a már korábban hivatkozott Simpson-féle diverzitási indexen alapuló, a fentiekben bemutatott etnikai diverzitási index eszközét is alkalmaztuk, melynek segítségével a térség etnikai diverzitásának/homogenitásának a változását tudjuk mérni. Ez leegyszerűsítve azt mutatja meg, hogy egy közösségben egy adott etnikumhoz tartozó ember mekkora eséllyel találkozik azonos, illetve más etnikumhoz tartozó személlyel. Az index 0 értéket vesz fel teljesen homogén és 1 értéket azon közösségek esetén, ahol mindenki más etnikumhoz tartozik és az alábbi képlettel számolható (BAJMÓCY P. 2004).

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2},$$

ahol L az općina össznépessége, $e_1, e_2, \dots, e_n$ az egyes nemzetiségek száma, EDI az etnikai diverzitási index.

Bár a Baranya-háromszög a magyarországi Baranya vármegyével egykor területi egységet alkotott, az ott élő magyarok pedig sok szállal kötődtek Ormánság és Szlavónia magyar falvainak népi műveltségéhez (LÁBADI K. 2009), tanulmányunkban – retrospektív módon – a ma Baranya-háromszöggént ismert terület múltjával foglalkozunk, a tágabb értelemben vett Drávaszög, Délkelet-Baranya vagy a mai közigazgatási egységként működő Osječko-baranjska županija (Eszék-Baranya megye) helyett kizárólag a trianoni határ, a Duna és a Dráva által bezárt területet vizsgáljuk. Mivel két déli települése, Kisdárda (Tvrđavica) és Jenőfalva (Podravlje) Eszék város részét képezi, így ezek népességének etnikai összetétele is Eszék összesített értékeivel jelenik meg a népszámlálási adatokban, ezért a Baranya-háromszög nemzetiségi összetételének vizsgálata e két falu kivételével történt. A magyar településterületet régi térképek és levéltári adatok felhasználásával vizsgáltuk.

A Baranya-háromszög bemutatása

A Baranya-háromszög a mai Horvátország észak-keleti periferiáján fekszik, Magyarország, Horvátország és Szerbia találkozásánál. Szárazföldi határ választja el Magyarországtól északon, a Duna folyam Szerbiától keleten, míg a horvát területekkel a Dráva folyó köti össze dél-nyugaton. Nevét az első világháború lezárását követően létrejött trianoni határok által nyerte el. Korábban Délkelet-Baranya, Drávaköz, Drávazug vagy

Drávaszög néven hivatkoztak rá, de ezek egy nagyobb területet jelöltek, melynek részét képezték ma Magyarországhoz tartozó dél-baranyai települések is. 1920 óta a trianoni utódállamokban Baranja (Baranya) néven hivatkoznak rá, magyarul mára a Drávaszög, Drávaköz és Drávazug elnevezés is többnyire a trianoni határok által lehatárolt területet jelölik, de pontosabb meghatározást nyújt a Belső-Drávaszög, Baranyai háromszög vagy Baranya-háromszög megnevezés. Utóbbiak már a terület háromszög alakjára utalnak (LÁBADI K. 2009). Nagysága megközelítőleg 1150 km². Egy mocsaras, alföldi régió, amelynek jelentős részét a két folyó árterülete alkotja. Kontinentális klímájának köszönhetően jó mezőgazdasági adottságok jellemzik, a 245 méter magas Báni-hegy pedig megfelelő környezeti feltételeket biztosít a szőlőtermesztéshez.

Többszörös határmenti fekvése a térség XX. századi fejlődésére jelentős hatással bírt, melyben a közelmúltig leginkább az izoláció volt a meghatározó elem. Ennek következtében soha nem tartozott az aktuális államalakulata dinamikus térségei közé. Az izolációt csökkentette az újabb Dráva-hidak építése, de növelte Jugoszlávia széthullása és a dunai határ államhatárrá válása. Legújabbban Horvátország schengeni zónához csatlakozása oldotta jelentősen a térség elszigeteltségét.

Népességét tekintve, a 2021-es népszámlálás alapján 31 693 lakója volt. Kisdárda és Jenőfalva kivételével a Baranya-háromszög népessége 30 782 fő volt 2021-ben, ennek 62,1%-a horvát, míg 15,6%-a szerb, 14,3%-a magyar és 3,7%-a roma (Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala 2022). Területén tíz općina (község), 53 falu és egy város helyezkedik el. Ennek is köszönhetően a terület népsűrűsége a szomszédos területekhez viszonyítva igen alacsony, 2021-ben 27,56 fő/km², míg a horvát átlag 68,41 fő/km², Eszék-Baranya megye átlaga 62,27 fő/km², a szerbiai szomszédos terület, a Nyugat-bácskai körzet esetében 2022-ben 64,29 fő/km², a Magyarországon található szomszédos területek, a Siklósi járás, illetve a Mohácsi járás esetében pedig 51,49 fő/km² és 54,42 fő/km² volt 2022-ben.

A Baranya-háromszög magyar településterületének kialakulása

A Magyar Királyság, alapításától kezdve egészen a XVI. századig birtokolta e területet. A XV. században végbement mezőgazdasági fejlődésnek köszönhetően körülbelül 100 apró falu jött létre a tágabb értelemben vett Délkelet-Baranya területén. Ez ekkor még egy etnikailag és vallás szempontjából is homogén, magyar, római katolikus közösséget jelentett. Földrajzi elhelyezkedésüket tekintve a nagyobb települések, városok, mezővárosok a Duna és a Dráva árterületének szélén jöttek létre, míg a kisebb falvak a folyóktól távolabb eső erdős területeken (CSÁNKI D. 1894; PATAKY A. 2009). Az alábbi, LÁZÁR DEÁK (1528) török hódoltság előtti térképészeti munkájára alapozott ZSÁMBOKY J.-féle térkép (1579) jól szemlélteti a nagyobb települések elhelyezkedésének ezt a tendenciáját (WITTMANN T. 2024) (1. kép).

A terület török kézre kerülésével idővel az etnikai összetétel is megváltozott. A ma Baranya-háromszögnek nevezett területet észak-dél irányban átszelő, Eszék és Mohács közti hadiút környékén fekvő apró települések az átvonuló török hadak fosztogatásai, illetve az 1566-ig, Szigetvár ostromáig fennálló kettős adóztatás következtében fokozatosan lakatlanná váltak. Az ártérhez közeli, a hadiúttól távolabb fekvő, biztonságot nyújtó települések ezzel szemben megtartották népességüket. A törökök, katonáik ellátása céljából a hadiút környéki kiüresedett falvakba 1566-tól szerbeket telepítettek, Szlavóniából pedig horvátok és magyarok érkeztek a területre. Bár a hódoltság első harminc évében Délkelet-Baranya helységeinek fele elnéptelenedett, a betelepítéseknek köszönhetően sok

1. kép Délkelet-Baranya ZSÁMBOKY J. Magyarország térképén (1579)
 Picture 1 Southeast Baranja on the Hungary map of ZSÁMBOKY J. (1579)
 Forrás/Source: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTterkeptar/377/>

közülük ismét lakottá vált, illetve a betelepülők számára új falvakat is létrehoztak. Az 1554-es, 1571-es és 1591-es török adókönyvek a magyar lakosság nagyarányú többségét mutatták a Baranya-háromszögben (PATAKY A. 2009). Ebben az időszakban alapozódott meg a terület vallási tájképe is. Baranyában a katolikus egyházszervezet jelentős megyengülése, illetve Luther Márton tanításainak terjedése következtében a magyar és horvát lakosság nagy része a protestantizmus felé fordult (ÁCS M. et al. 2017), a Baranya-háromszög területe Szlavóniával együtt a reformáció bölcsőjévé vált (DOBSAI G. 2014). Ezzel egyidőben a szerbek betelepülésével ortodox felekezetek is megjelentek a térségben.

A nagyharsányi csatát (1687) követően újabb változás történt az uralmi térben: a felszabadított területek a Habsburg Birodalom részévé váltak. Az 1696-os összeírás szerint Délkelet-Baranya lakossága az 1591-es létszám 25%-ára csökkent, melyből kb. 50% volt magyar, 22% horvát és 28% szerb. Az ekkori összeírás szerint magyar település maradt Bellye, Csúza, Hercegszöllős, Karancs, Kopács, Kő, Laskó, Sepse, Várdaróc és Vörösmart, horvát (sokác) többségű Baranyavár, Márok, Dályok és a XVII. században alapított Darázs, míg szerb többségű Bán, Bolmány, Kácsfalva és Kisfalud (PATAKY A. 2009). MÜLLER, J. C. (1709) korabeli térképe szemlélteti ezen települések földrajzi fekvését (2. kép). A magyar közösség településterülete inntől a Duna menti területekre összpontosult.

A Baranya-háromszög területén létrejött két nagybirtok, a dárdai és a bellyei uradalom a Császári Kamara adományaként Johann Friedrich Anton Ambrosius von Veterani tábornok utódai, János és Frigyes, illetve Savoyai Jenő herceg birtokába került. A bellyei uradalom Savoyai Jenő utód nélküli halála miatt Habsburg családi birtok lett, a későbbiekben pedig egy modern, innovatív, feltőkésített mintagazdaságként működött. A terület két uradalma az 1710-es évektől kezdett bele nagyszámú német betelepítésébe szorgalmas, mesterségeket vagy gazdálkodást jól ismerő lakosok reményében. Két hullámban, Dárdára, Laskafalura, Pélmonostorra, Vörösmartra, Kiskőszegre, Baranyabánra, Baranyakisfaludra, Bellyére, Keskendre, Baranyaszentistvánra, Jenőfalvára, Kisdárdára, Karancsra és Albertfalura érkeztek nagy számban. A Habsburg Birodalom idején folytatódott a délszláv bevándorlás is, egyrészt sokác horvátok érkeztek Dalmácia, Hercegovina

2. kép A Baranya-háromszög MÜLLER J. C. Magyarország térképén (1709)

Photo 2 The Baranya triangle on the Hungary map of MÜLLER J. C. (1709)

Forrás/Source: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITterkeptar/380/>

és Szlavónia felől (1712 és 1724 között számuk 369%-kal növekedett Baranyában), másrészt Čarnojević Arsenije ipeki pátriárka vezetésével 1690-ben nagy hullámban érkeztek szerb lakosok ó-szerbiai területekről (LÁBADI K. 1996; PATAKY A. 2009).

A Rákóczi-szabadságharc idején kezdetét vették a területen az etnikai konfliktusok. Az 1704-es rác-, majd kurucdúlást követően a szerb lakosság elmenekült (ekkor a terület 19 települése közül 10 magyar, 9 pedig horvát többségű volt), majd a szatmári békét követően sokan visszatértek közülük (PATAKY A. 2009). A népmozgások következtében egyrészt a térség kevert etnikumú terület lett, másrészt a horvát reformátusok rekatolizációja révén innentől a külön etnikumok külön felekezetekhez is tartoztak. Míg a szerbek többnyire ortodox, a horvátok többnyire katolikus, a magyarok többnyire református hitűek voltak, addig a németek egy része a katolikus, más része a református felekezethez tartozott (SZÉKELY A. B. 2014). Bár a kiegyezést követően, a XX. század elején magyar részről történtek fokozottabb magyarítási kísérletek, az első világháborút lezáró trianoni béke a Baranya-háromszög Magyarországtól való elcsatolásáról döntött.

A Baranya-háromszög XX. század előtti története tehát megmutatja, miként vált ez az etnikailag homogén terület többnemzetiségű és többvallású kistérséggé. A XV. században kialakult magyar településterület a török hódoltságot követően lényegesen átalakult, a korábbi magyar települések egy része elpusztult, más része pedig más nemzetiségek szállásterületévé vált. A következő évszázadokban az uralmi térben történt változások és az ezek következtében végbement népességmozgások által a XX. század elejére a főbb nemzetiségek (magyar, horvát, német, szerb) egymástól viszonylag elkülönülve osztopták fel maguk között a területet. A Baranya-háromszög dél-keleti része, a Duna menti települések a magyaroknak, észak-nyugati, a trianoni határ menti része a horvátoknak, nyugati része a szerbeknek, középső területei pedig a németeknek adott otthont.

A Baranya-háromszög etnikai összetételének változása 1910 és 2021 között

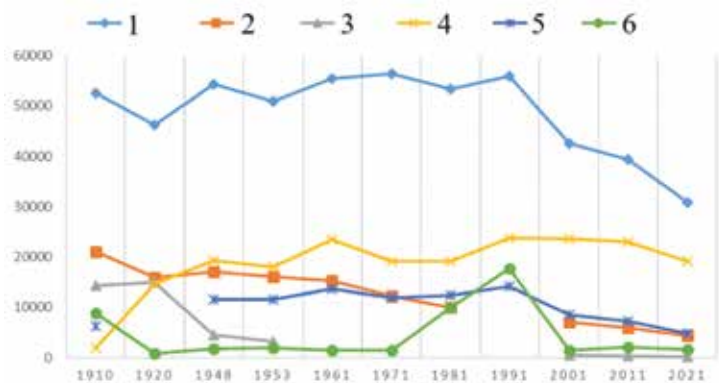
A XX. század rendkívül hektikus időszaknak bizonyult a terület életében, melynek hatásai a mai napig megfigyelhetők. Vizsgálatunkban szeretnénk képet kapni arról, hogy

a történelmi eseményekben, háborúk és békeszerződések következtében bekövetkezett államhatár-változásokban és ideológiai változásokban gazdag XX. és XXI. század miként hatott a Baranya-háromszög etnikai diverzitására. Az általunk felmért időszak adatait az 1910 és 2021 közötti népszámlálások szolgáltatták. A felmérés során a teljes területet, majd ezt követően az opcinák (községi egységek) szintjét vizsgáltuk. Utóbbit azért határoztuk meg viszonyítási alpnak, mert a népszámlálási adattáblák jelentős része nem tartalmazott települési szintű etnikai adatokat.

Elemzésünkben a területen található 10 opcina (község) közül csak annak a kilencnek az adataival dolgoztunk, melyek teljes terjedelmükben a Baranya-háromszög területén találhatóak. Mivel Jenőfalva (Podravlje) és Kisdárda (Tvrđavica) az Eszéki opcinához tartozik, e két település kivételével tudtuk csak vizsgálatunkat elvégezni.

A népszámlálási adatok alapján a terület teljes lakosságát tekintve láthatjuk, hogy népességszáma az első világháborút követően jócskán visszaesett a korábbi időszakhoz képest, az etnikumok terén ez főleg a magyarokat érintette, mellettük azonban a horvátok számának növekedése volt megfigyelhető. A második világháborút követően a terület Jugoszlávia fennhatósága alá került, ebben az időszakban a népességszám nem mutatott jelentősebb változást, azonban az etnikai összetétel annál inkább. A németek száma drasztikusan lecsökkent, a magyarok száma tovább folytatta csökkenését és velük párhuzamosan a horvát és szerb lakosság számának növekedése volt megfigyelhető. 1991-ben az utolsó jugoszláv népszámlálásban csupán öt kategóriát írtak le a statisztikai adatok, a szerbet, a horvátot, a jugoszlávot, a muszlimot és az egyéb kategóriát. Itt láthatjuk, hogy az egyéb kategória kiemelkedően magas számot produkált ebben az évben, köszönhetően annak, hogy a számos alacsony lélekszámú kisebbség mellé még a jelentős létszámú magyarságot is odasorolták. A kilencvenes évek jugoszláv polgárháborúja jelentős törést eredményezett a népesség számában, az drasztikusan lecsökkent. Ezt követően a XXI. században tovább folytatódott a népesség csökkenése, amely minden etnikum esetében megfigyelhető volt (1. ábra).

Ez a folyamat jól észrevehetővé válik, ha megnézzük a terület etnikai diverzitás indexének változását (2. ábra). Az előző felvezetésben említettekhez hasonlóan itt is megfigyelhető az első világháború utáni diverzitáscsökkenés, viszont azt követően nem

1. ábra A négy legnagyobb etnikai csoport számának alakulása 1910 és 2021 között

(1: összesen, 2: magyar, 3: német, 4: horvát, 5: szerb, 6: egyéb)

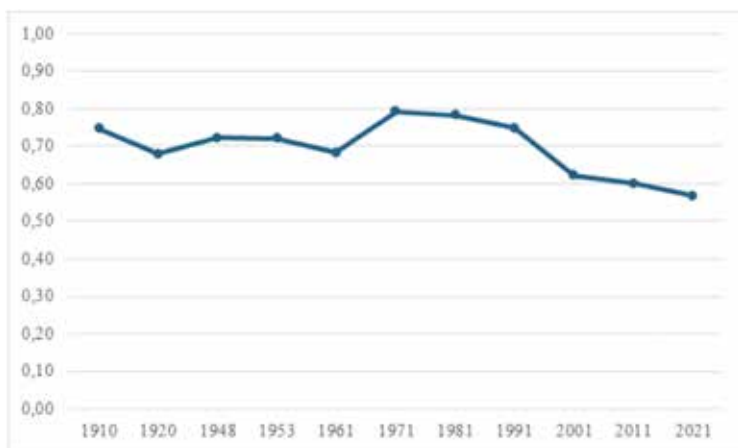
Figure 1 Evolution of the four largest ethnic groups between 1910 and 2021

(1: total, 2: Hungarians, 3: Germans, 4: Croats, 5: Serbs, 6: other)

Szerkesztette/Edited by: MORÓ D. R.

látható jelentősebb változás a terület életében egészen 1971-ig. Ebben az évben a diverzitási index egy jóval nagyobb ugrást tett, a korábbi 0,683-ról 0,792-re. Az utolsó nagy változást az 1991 utáni adatok jelentik, a délszláv háború lezárultával megváltoztak az etnikai viszonyok. A térség népességének jelentős része vagy a háború áldozatává vált vagy elhagyta a területet. Ez különösen igaz volt a kisebbségi etnikumok esetében.

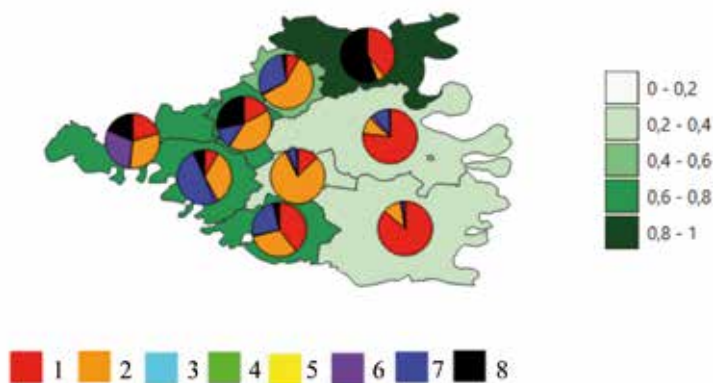

2. ábra Etnikai diverzitási index változása a Baranya-háromszögben 1910 és 2021 között
 Figure 2 Changes in the ethnic diversity index in the Baranja triangle between 1910 and 2021
 Szerkesztette/Edited by: Moró D. R.

A XX. században négy jelentős korszakot tudunk megkülönböztetni az alapján, hogy melyik ország gyakorolt hatalmat a terület felett. Az első ilyen időszak az Osztrák-Magyar Monarchia időszaka volt, mely egészen az első világháború lezárultáig uralkodott a térségben. A diagramon látható, hogy ebben az időszakban a magyarok voltak a meghatározó többség, őket követték a németek és hozzájuk képest jóval alacsonyabb létszámmal a szerbek és a horvátok (1. ábra). Ebből az időszakból az 1910-es népszámlálás adatai alapján a területiségben azt láthatjuk, hogy a vizsgálati területen relatív alacsony diverzitás volt jellemző (Magyar Statisztikai Közlemények 1912). A legmagasabb diverzitást északon a mai Darázsi općina (Draž) mutatta, ahol a magyarok voltak jelen jelentős számban. Itt a második legnagyobb kategóriaként az „egyéb” kategóriába soroltak aránya a legtöbb. Ez azzal magyarázható, hogy a területre vonatkozó népszámlálásban az etnikumok között csupán hét etnikumot neveztek meg (magyar, német, szlovák, román, ruszin, horvát, szerb), az „egyéb” kategória mellett. Azonban ezen adatok alapján is látható, hogy a többségi etnikumok alapján a községek nagy része két csoportra oszlik, a magyar többségűre és a tőlük nyugatra elhelyezkedő német többségűre. Mellettük a két legnyugatibb területen más az etnikai eloszlás. A mai Kácsfalui općina (Jagodnjak) területén a szerbek alkották a népesség közel felét, mellettük a németek voltak a második legnagyobb etnikum, a mai Baranyaszentistváni općinánál (Petlovac) pedig a horvát és német lakosság közel megegyező arányban volt jelen, mellettük pedig a magyarok voltak a harmadik legnagyobb etnikum (3. ábra).

A háború végével a terület a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (később Jugoszláv Királyság) fennhatósága alá került. Az 1920-as adatokat nézve látható, hogy a magyar népesség száma csökkent a béke beállta után, de a legszembetűnőbb változást a szerbek és horvátok tekintetében látjuk, melyek száma már megközelítette a magyar és német

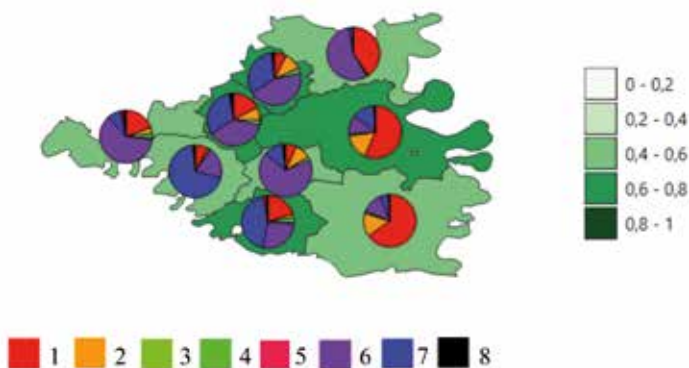
3. ábra A Baranya-háromszög etnikai diverzitása és a hét legnagyobb etnikum aránya községekre bontva 1910-ben
(1: magyar, 2: német, 3: szlovák, 4: román, 5: ruszin, 6: horvát, 7: szerb, 8: egyéb)

Figure 3 Ethnic diversity of the Baranya triangle and the proportion of the seven largest ethnic groups in 1910
(1: Hungarians, 2: Germans, 3: Slovaks, 4: Romanians, 5: Rusyns, 6: Croats, 7: Serbs, 8: other)
Szerkesztette/Edited by: Moró D. R.

lakosságét (Jugoszláv Királyság Általános Állami Statisztika 1932). Ez az adat viszont valamennyire torz képet mutat, mivel ebben a népszámlálásban a szerb és horvát etnikum egy kategóriát alkot, és így egyesített számuk jelenik meg a statisztikában. Ez felfogható egyfajta törekvésnek is az új állam részéről, hogy ellensúlyozni tudják a magyar és német lakosság reprezentációját a térségben.

A következő nagy változást a második világháború után végzett, 1948-as népszámláláson láthatjuk (SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL 1952). A háború jelentős népmozgásokat indított el a terület Magyarországhoz csatolásával, majd újbóli elcsatolásával. A délvideki vérengzések (1944–1945) következményeként is sok német, magyar és horvát menekült el a területről (CSERES T. 1991), majd 1945-ben, a kollektív bűnösség elve alapján, tömegesen deportálták a német lakosságot. A korábbi 14 903 főből csupán 4500 maradt a területen, ezzel párhuzamosan a horvát és szerb lakosság számaiban emelkedés volt megfigyelhető további szerb és horvát betelepülések miatt. A magyarok száma közel változatlan maradt. Ezek a hatások az etnikumok területi eloszlásának átalakulásában is nyomon követhetők. A diverzitási index területi változásában a délkeleti községekben, ahol a magyarság alkotta a többséget, a diverzitás növekedése volt megfigyelhető, a keleti terület községei pedig homogenizálódtak. Az etnikai összetétel térbeli átalakulásában jól kirajzolódik a német lakosság nagyarányú eltűnése a területről. 1910-ben a nyugati községek nagy részében a német volt a többségi etnikum, viszont 1948-ra szinte teljesen eltűntek, helyükre javarészt horvátok és szerbek települtek be. Az egyik legjelentősebb változás a Darázsi općina (Draž) esetében volt megfigyelhető, ahol korábban a horvátok elenyésző arányban voltak csak jelen, azonban 1948-ra már ők alkották a többséget (4. ábra).

Az ezt követő népszámlálásokban a magyar etnikum számának csökkenése figyelhető meg, mely egészen a mai napig folyamatos. A német kisebbség száma tovább csökkent és az 1953-as népszámlálás után egészen 2001-ig nem is alkottak különálló kategóriát a statisztikában. A szerb lakosság számában egy stagnáló trend alakult ki és egészen 1991-ig minimális elmozdulásokkal, de ugyanakkora maradt. A horvátok tekintetében a lakosság létszáma 1961-ben jelentősen megemelkedett a korábbi 17 984 főről 23 504 főre, azonban ezt követően 1971-ben már csak 19 135 fő volt létszámuk. A terület életében

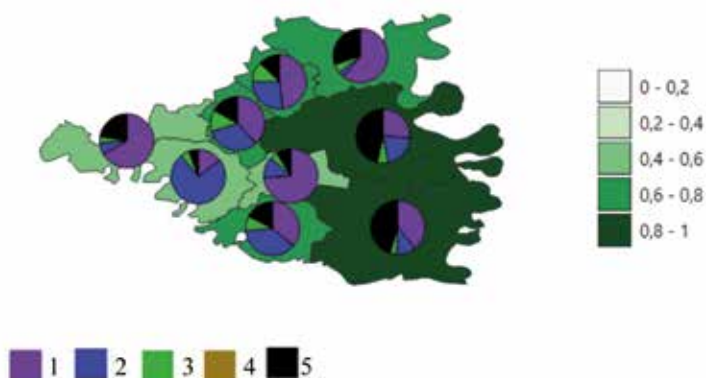
4. ábra A Baranya-háromszög etnikai diverzitása és a hét legnagyobb etnikum aránya községekre bontva 1948-ban
(1: magyar, 2: német, 3: szlovén, 4: román, 5: roma, 6: horvát, 7: szerb, 8: egyéb)

Figure 4 The ethnic diversity of the Baranya Triangle and the proportion of the seven largest ethnic groups in 1948
(1: Hungarians, 2: Germans, 3: Slovenes, 4: Romanians, 5: Roma people, 6: Croats, 7: Serbs, 8: other)

Szerkesztette/Edited by: MORÓ D. R.

a következő jelentős változást 1991 hozta el. Az utolsó jugoszláv népszámlálásban nem tüntették fel az etnikumok nagy részét, ebben csak a horvát, szerb, muszlim és jugoszláv szerepelt, mint etnikum, a többi kisebbséget az „egyéb” kategóriába sorolták. A diverzitás területiségében két Duna menti község, a Hercegszöllősi (Kneževi Vinogradi) és a Bellyei općina (Bilje) mutatta a legmagasabb diverzitást. Ezeken a területeken a korábbi népszámlálások alatt a magyarok alkották a többségi etnikumot, valószínűleg ennél a népszámlálásnál is ők voltak még relatív többségben, csupán az „egyéb” kategóriába sorolták őket (5. ábra) (Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet 1953; 1961; 1971; 1981; 1991).

A kilencvenes évek alatt lezajlott délszláv háború jelentősen átformálta az itt élő népesség etnikai összetételét, a 2001-es adatok ezt hűen ábrázolják (Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala 2001). A horvát függetlenség kikiáltását követően a Baranya-

5. ábra A Baranya-háromszög etnikai diverzitása és a hét legnagyobb etnikum aránya községekre bontva 1991-ben
(1: horvát, 2: szerb, 3: jugoszláv, 4: muszlim, 5: egyéb)

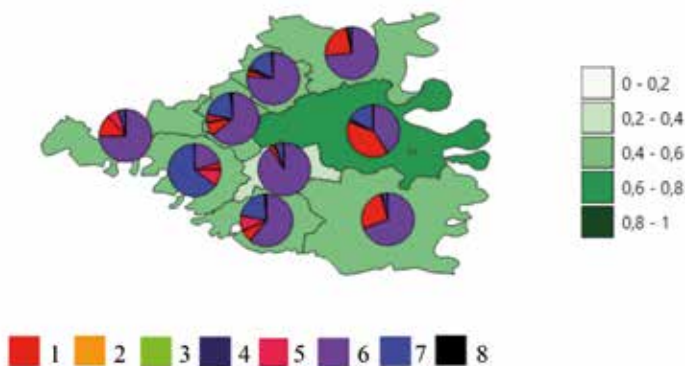
Figure 5 Ethnic diversity of the Baranya Triangle and the proportion of the seven largest ethnic groups per municipality in 1991 (1: Croats, 2: Srbs, 3: Yugoslavs, 4: Muslims, 5: other)

Szerkesztette/Edited by: MORÓ D. R.

háromszög szerb megszállás alá került, területén pedig az ún. Krajainai Szerb Köztársaság gyakorolt fennhatóságot. Rengeteg horvát és magyar menekült el ekkor, az elmenekültek házaiba pedig szerbeket telepítettek be. Utóbbiak számát nagyjából 15–20 ezer főre becsülik (LÁBADI K. 1996; PATAKI A. 2009). Ezt követően a terület a független Horvátországhoz került, mely részleges etnikai visszarendeződést és átalakulást eredményezett. A betelepült szerbek elmenekültek, viszont a megtorlástól tartva követték őket olyan szerbek is, akik generációk óta a területen éltek. Az elmenekült magyarok közül tömegesen maradtak kint, így jelentősen csökkent a magyar közösség létszáma is (LÁBADI K. 2004). Mivel főleg a fiatalabbak nem tértek haza, az elvándorlás hatásai a természetes szaporodásra is súlyosak voltak, következményei a későbbi népszámlálások adataiban is láthatók. A konfliktus után a szerb kisebbség száma nagyobb mértékben csökkent, a magyarok csökkenése mérsékeltebb volt, a németek pedig szinte már teljesen eltűntek a térségből.

A háború óta a térséget erős elvándorlás, népességfogyás jellemzi. Arányait tekintve mára teljesen egyértelművé vált a horvát többség. 10-ből 9 opcinában relatív vagy abszolút többségben vannak, míg a Kácsfalui opcinában (Jagodnjak) a szerbek képviselnek abszolút többséget 62,87%-os aránnyal. A magyarok legnagyobb arányban a Hercegszöllősi (Kneževi Vinogradi) (38,70%), a Bellyei (Bilje) (25,94%) és a Darázsi opcinában (Draž) (22,17%) található meg. A harmadik legnagyobb kisebbség Baranya-háromszögben ma a roma közösség, ők a Kácsfalui opcina (Jagodnjak) lakosságának 10,07%-át adják, de arányuk meghaladja az 5%-ot a Dárdai (Darda) és a Baranyaszentistváni opcinában (Petlovac) is (Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala 2011; 2022).

Az utolsó népszámlálási adatok alapján elmondhatjuk, hogy a Baranya-háromszög elérte a leghomogénebb állapotát. A diverzitás térbeliségében már nem találunk kiemelkedően diverz községeket a területen, a legmagasabb diverzitást a Hercegszöllősi opcina (Kneževi Vinogradi) mutatja 0,6650-es értékkel. Itt a magyarok és horvátok aránya közel megegyező és jelentős szerb kisebbség is él a területen, ami tovább növeli a diverzitást. Azonban a többi községben egy kivételtől eltekintve mindenhol a horvátok vannak többségben, mellettük pedig általában vagy a magyarok, vagy a szerbek alkotják a második legnagyobb etnikai csoportot. Az egyetlen kivétel ez alól a Kácsfalui opcina (Jagodnjak), ahol az 1910-es népszámlálás óta mindig a szerbek alkották a többséget (6. ábra).

6. ábra A Baranya-háromszög etnikai diverzitása és a hét legnagyobb etnikum aránya községekre bontva 2022-ben (1: magyar, 2: német, 3: szlovén, 4: albán, 5: roma, 6: horvát, 7: szerb, 8: egyéb)

Figure 6 Ethnic diversity of the Baranya Triangle and the share of the seven largest ethnicities per municipality in 2022 (1: Hungarians, 2: Germans, 3: Slovenes, 4: Albanians, 5: Roma people, 6: Croats, 7: Serbs, 8: other)

Szerkesztette/Edited by: MORÓ D. R.

Összefoglalás

Tanulmányunkban bemutattuk a Baranya-háromszög magyar településterületében az elmúlt évszázadokban történt főbb változásokat, illetve a terület etnikai változásait az 1910 és 2021 közötti időszakban, melyhez a diverzitás-index statisztikai eszközét használtuk. Tanulmányunk aktualitását a 2021-ben Horvátországban végzett népszámlálás adta, mely a Baranya-háromszög etnikai változásának folytatását mutatja: a magyarok és szerbek aránya tovább csökkent a horvát népességhez képest, miközben a terület teljes lakossága is folyamatosan csökken. Az újabb népszámlálási adatokkal kiegészülve egy tíz évvel hosszabb periódusban tudtuk megvizsgálni, hogy 1910 óta miként alakult a terület etnikai összetétele. Az általunk használt statisztikai eszköz, a diverzitás-index használata segített rámutatni azokra az opcinákra (községekre), melyek esetében jelentősebb etnikai változások mentek végbe, s melyek vizsgálata a jövőben kvalitatív módon hasznos lehet.

A mai Baranya-háromszög történelmében három időszakra oszthatjuk a magyar településterület alakulását. Kezdetben, az államalapítástól a török hódoltság kezdetéig vizsgálati területünk népessége etnikailag homogén, magyar volt. A XV. században végbement mezőgazdasági fejlődés által sok apró falu jött létre a terület középső részein, míg a Duna és Dráva árterületéhez közel nagyobb települések alakultak ki rajta. Ebben a térszerkezetben hozott változást a török hódoltság időszaka. A magyarok a török hadak fosztogatásai miatt az árterek környékén fekvő nagyobb települések felé húzódtak vissza, míg a Mohács és Eszék közti hadiút környéki elnéptelenedett falvakba szerbek telepedtek. A következő évszázadokban is folyamatos délszláv bevándorlás újabb és újabb hullámai formálták tovább az etnikai térszerkezetet. A törökök feletti győzelmet követően, a Habsburg Birodalom fennhatósága és az itt létrejött két nagybirtok, a dárdai és a helyeyi uradalom jelentős szerepe miatt a XVIII. században nagyszámú német betelepedés is történt. Ennek az időszaknak a végén, melyben az etnikailag homogén térségből egy multietnikus, etnikai térszerkezetében teljesen átalakult terület lett, a magyarok jellemzően a Baranya-háromszög dél-keleti részén, a Duna mentén, a németek ettől nyugatra, a terület középső részein, a horvátok az észak-nyugati, a szerbek a terület nyugati részein találtak otthonra. Az 1920 utáni évtizedekben az uralmi térben történt változások hol a horvát, hol a magyar, hol a szerb közösség arányának növekedését okozták. A harmadik időszak a délszláv háborútól napjainkig tart, melyben az eddig etnikailag sokszínű Baranya-háromszög ismét a homogenizálódás útjára lépett, így a magyar településterületen már egyre inkább kisebbségbe kerülnek a magyarok. Mára a területen található 10 opcinából 9 horvát, egy pedig szerb többségű, 20%-ot meghaladó arányban pedig mindössze 3 opcinában vannak jelen magyarok. A magyarok és szerbek földrajzi elhelyezkedése továbbra is az egykori településterületüknek megfelelő: a magyarok a Duna mentén, a szerbek a dél-nyugati, Dráva menti opcinákban összpontosulnak.

A népszámlálási adatok első elemzése megmutatta: hirtelen lecsökkent a német lakosság létszáma 1945-ös deportálásukat követően, fogyásnak indult a magyar etnikum az 1940-es évektől, a szerb lakosság jelenléte 1991-ig minimális elmozdulásokat, majd drasztikus csökkenést produkált. A délszláv háborút követő népszámlálás a magyar jelenlét mérsékelt csökkenését jelezte, illetve egy egyértelműen horvát többségű terület rajzolódott ki a XXI. századra. Azóta a teljes népesség folyamatos csökkenése észlelhető. A diverzitásértékek vizsgálata megmutatta, hogy az első világháborút követően a terület diverzitása csökkent, majd csak 1971-ben változott jelentősebben pozitív irányba, de azóta ismét folyamatosan csökken, a délszláv háború által pedig még markánsabban látható, hogy a Baranya-háromszög az etnikai homogenizálódás útján jár. Az opcinák etnikai

diverzitását vizsgálva a magyarok szállásterületét jelentő Bellyei és Hercegszöllősi opcióknak kivételével mindenhol csökkent a diverzitás az első világháborút követően, 1920 után némelyekben nőtt (az egykor német Laskafalu, az egykor szerb és német Baranyabán, az egykor magyar többségű Bellye és Hercegszöllős), némelyekben csökkent (az egykor német Baranyaszentistván és horvát Darázs). 1971-ig csak a Laskafalui opció esetében történt jelentős változás, 1953-ig diverzitása nőtt, majd visszaesett, a hagyományosan szerb Kácsfalui opció pedig 1971-re érte el a legalacsonyabb diverzitási értéket. Az 1920 óta összességében minimálisan növekvő diverzitás 1971 és 1981 között látványosan emelkedett, de azt követően minden opció folyamatos homogenizálódást mutat. Ez alól a szerb többségű Kácsfalui opció az egyetlen kivétel, melyben a délszláv háborút követő megtorlás elől elmenekülő, majd pedig folyamatosan csökkenő népességet mutató szerb lakosság aránya évről-évre csökken. Összességében elmondható, hogy az egykor etnikai homogenitást mutató magyar lakta Baranya-háromszög a XX. században az etnikai sokszínűség csúcspontját elérve mára újra a homogenizálódás útjára lépett, ezáltal a horvát népesség javára.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az OTKA K 146585 számú, „Magyarország és a Nyugat-Balkán” című projekt és a Pécsi Tudományegyetem támogatásával készült.

WITTMANN TAMÁS
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
mail.tamas.wittmann@gmail.com

REMÉNYI PÉTER
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
remko@gamma.ttk.pte.hu

MORÓ DÁVID RÓBERT
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
mororobi@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- ALESINA, A. – LA FERRARA, E. 2004: Ethnic Diversity and Economic Performance. Development Working Papers 193. Centro Studi Luca d’Agliano, University of Milano.
- ALESINA, A. – DEVLIESCHAUWER, A. – EASTERLY, W. – KURLAT, S. – WACZIARG, R. 2003: Fractionalization. Journal of Economic Growth 8. 2. pp. 155–194.
- ÁCS M. – KRÁNICZ G. – SZALAI G. – VARGA SZ. 2017: Reformátusok Baranyában. Scriptura Kiadó, Pécs.
- BAJMÓCY P. 2004: A nemzetiségi és vallási szerkezet változása Magyarországon a XX. században. In: II. Magyar Földrajzi Konferencia. SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, CD-kiadvány, Szeged. 16 p.
- BALI L. 2022: Magyarok a Drávaszögben. Balkán füzetek 3. pp. 63–67.
- BOGNÁR A. 1995: Dél-Baranya népessége és etnikai összetételének változása. – Földrajzi Közlemények 119. 2. pp. 137–154.
- BOTTLIK Zs. 2005: A szerb etnikai tér változásai a XX. században a mai Magyarország területén. Kisebbségkutatás 14. 2. pp. 222–228.
- BOTTLIK Zs. 2009: Geographical and historical aspects of the situation of Muslim population in the Balkans. Hungarian Geographical Bulletin 58. 4. pp. 257–280.

- BRUBAKER, R. – BARBAGLI, M. – FERGUSON, H. 2009: National homogenization and ethnic reproduction on the European periphery. *Cahiers*, 21.
- COLLIER, P. 2001: Implications of ethnic diversity. *Economic Policy* 16. 32. pp. 127–166.
- CSÁNKI D. 1894: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- CSERES T. 1991: Vérbosszú Bácskában. Magvető, Budapest.
- DINESEN, P. T. – SCHAEFFER, M., – SØNDERSKOV, K. M. 2020: Ethnic diversity and social trust: A narrative and meta-analytical review. *Annual Review of Political Science*, 23. 1. pp. 441–465.
- DOBSAI G. 2014: Amikor az ige a nép nyelvén szól – A reformáció kialakulása és terjedése Szlavóniában és a Drávaszögben. In: GASPARICS J. – RUDA G. (szerk.): Drávaszög és Szlavónia. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár. pp. 53–61.
- EASTERLY, W. – LEVINE, R. 1997: Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions. *Quarterly Journal of Economics* 112. 4. pp. 1203–1250.
- FEARON, J. D. 2003: Ethnic and Cultural Diversity by Country. *Journal of Economic Growth* 8. 2. pp. 195–222.
- FIEDER M. 2007: Baranya vármegye korai ómagyar kori helyneveinek nyelvi elemzése. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- HAJDÚ Z. 2011: A Baranya-háromszög területi-közigazgatási integrálásának kérdései Jugoszláviában, 1918–1945. Közép-Európai Közlemények 4. 3–4. 14–15. pp. 81–90.
- KOCSIS K. – BOGNÁR A. (2003): Horvátország pannon területének etnikai térképe – Etnička karta panonskog prostora Hrvatske – Ethnic Map of Pannonian Territory of Croatia 1941, 1991, 2001. MTA FKI–MTA KKI, Budapest.
<http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/indexMAPh.html>
- KOCSIS K. – TÁTRAI P. (2015): A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata. MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, Budapest. <https://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat-pannon2015/index.html>
- KÖSZEGI M. 2010: Az öregedő társadalom etnikai földrajzi jellegzetességei Bulgáriában a 21. század küszöbén. Földrajzi Közlemények. 134. 1. pp. 15–31.
- LÁBADI K. 1996: Drávaszög Ábécé. Néprajzi és folklór tájlexikon. HunCro, Eszék–Budapest.
- LÁBADI K. 2000: Istennek népei a Drávaszögben. HunCro, Eszék.
- LÁBADI K. 2004: Szétszórásban: A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban 1991–1998. Timp, Budapest–MESZ, Zágráb.
- LÁBADI K. 2008: Drávaszög Lexikon. – HunCro, Eszék–TIMP, Budapest.
- LÁBADI K. 2009: Élet a háború után: etnikai, néprajzi és kulturális jelenségek a horvátországi magyarság körében az 1991-es déli szláv háború után. Mackensen, Budapest.
- LÉPHAFT, Á. – NÉMETH, Á. – REMÉNYI, P. 2014: Ethnic diversity and polarization in Vojvodina. *Hungarian Geographical Bulletin* 63. 2. pp. 135–157.
- Magyar Statisztikai Közlemények 1912: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=0&layout=s
- MAURO, P. 1995: Corruption and Growth. *Quarterly Journal of Economics* 110. 3. pp. 681–712.
- MONTALVO, J. G. – REYNAL-QUEROL, M. 2005: Ethnic Diversity and Economic Development. *Journal of Development Economics* 76. 2. pp. 293–323.
- MONTALVO, J. G. – REYNAL-QUEROL, M. 2021: Ethnic diversity and growth: Revisiting the evidence. *Review of Economics and Statistics* 103. 3. pp. 521–532.
- NÉMETH, Á. 2013: Ethnic Diversity and its Spatial Change in Latvia, 1897–2011. *Post-Soviet Affairs* 29. 5. 404–438.
- PATAKY A. 2009: Délkelet-Baranya (Drávaszög) hat évszázados településtörténete, lakosságának nemzetiségi összetétele és változásai. HunCro, Eszék.
- PAP N. – HARDI T. 2006: Az államhatár megvonások hatása a városálózatra a Kárpát-medencében és a Nyugat-Balkánon – példák. In: PAP, N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó, Pécs. pp. 241–252.
- PAP N. 2020: Kapcsolati terek és helyek. Magyarország és a Balkán. PTE TTK KMBTK, Pécs. 232.
- RADUŠKI, N. 2011: Ethnic homogenization of Serbia in the period 1991–2002. *Зборник радова Географског института*” Јован Цвијић” CAHY 61. 2. 37–51.
- REILLY, B. 2000: Democracy, Ethnic Fragmentation, and Internal Conflict: Confused Theories, Faulty Data, and the “Crucial Case” of Papua New Guinea. *International Security* 25. 3. 162–185.
- REMÉNYI, P. 2009: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. (Ethnic homogenization in former Yugoslavia). *Balkán Füzetek*, 1. pp. 122–129.
- SIMPSON, E. 1949: Measurement of Diversity. *Nature* 163. 688.
- SZÉKELY A. B. 2014: A megmaradás krónikása. In: GASPARICS J. – RUDA G. (szerk.): Drávaszög és Szlavónia. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár. pp. 22–29.

- TAYLOR, C.–HUDSON, M. C. 1972: The World Handbook of Political and Social Indicators. New Haven, CT: Yale University Press.
- VARGA GY. 2014: A horvátországi reformátusság története az első világháború végétől napjainkig. In: GASPARICS J.–RUDA G. (szerk.): Drávaszög és Szlavónia. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár. pp. 62–69.
- VÉGH A.–PAP N.–REMÉNYI, P. 2021: Hidak nélkül – a Dráván túl: A baranyai államhatár jelentősége. In: GLIED V.–KÁKAI L. (szerk.): Elfolyó és elfogyó vizeink nyomában. Vízproblémák Közép-Európában és a Balkánon. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs. pp. 73–98.
- VÉGH A.–PAP N.–REMÉNYI, P. 2022: The Baranya/Baranja border region. – Geografski pregled (Geographical Review). 47. pp. 97–116.
- WITTMANN T. 2024: A Baranya-háromszög történeti térképeinek elemzése. – Balkán füzetek 13. pp. 35–48.
- ZENTAI T. 2012: Drávaszög és Szlavónia. – Pannónia, Pécs.

Térképek

- LÁZÁR DEÁK 1528: Tabula Hungariae. – Ingolstadt. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/345/>
- MÜLLER, J. C. 1709: A Magyar Királyság, Horvátország, Szlavónia, Erdély, Ausztria, Karintia, Stájerország térképe 1709-ben. – Bécs. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/380/>
- ZSÁMBOKY J. 1579: Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita... – Antwerpen. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/377/>

Adatok forrásai

- Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala (Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku) 2001: Population by ethnicity, by towns/municipalities, Census 2001. https://web.dzs.hr/Eng/censuses/Census2001/Popis/E01_02_02/E01_02_02_zup14.html
- Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala (Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku) 2011: Population by ethnicity, by towns/municipalities, 2011 Census. https://web.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/htm/e01_01_04/E01_01_04_zup14.html
- Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala (Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku) 2022: Population by Ethnicity, by Towns/Municipalities, 2021 Census. <https://dzs.gov.hr/u-fokusu/popis-2021/popisni-upitnik/english/results/1501>
- Jugoszláv Királyság Általános Állami Statisztika (Kraljevina Jugoslavija Opšta Državna Statistika) 1932: Definitivni Rezultati Popisa Stanovništva od 31 Januara 1921 GOD. – Državna Štamparija, Sarajevo. <https://archive.org/details/definitivnirezul00yugo/page/356/mode/2up>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1953: Ukupno stanovništvo po narodnosti, popis 1953. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1953/Pdf/G19534001.pdf>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1961: Stanovništvo prema nacionalnom sastavu, popis 1961. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1961/Pdf/G19614001.pdf>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1971: Stanovništvo prema nacionalnom sastavu, popis 1971. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1971/Pdf/G19714001.pdf>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1981: Stanovništvo prema nacionalnom sastavu i tipu naselja, popis 1981. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1981/Pdf/G19814001.pdf>
- Szerb Köztársaság Köztársasági Statisztikai Intézet (Republika Srbija Republički zavod za statistiku) 1991: Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i površina naselja, popis 1991., Hrvatska. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1991/Pdf/G19914018.pdf>
- Szövetségi Statisztikai Hivatal (Savezni zavod za statistiku) 1952: Stalno stanovništvo po narodnosti, popis 1948. <https://publikacije.stat.gov.rs/G1948/Pdf/G19484001.pdf>

ETNIKUMOK ÉS FÖLDRAJZI NEVEK A MOHÁCSI-SÍKON ÉS A MOHÁCSI-SZIGETEN A 19. SZÁZAD VÉGÉIG

KITANICS MÁTÉ – HERCZEG ALEXANDRA – KONKOLY SÁNDOR

ETHNICITIES AND GEOGRAPHICAL NAMES ON THE MOHÁCS PLAIN
AND MOHÁCS ISLAND UNTIL THE END OF THE 19TH CENTURY

Abstract

The Mohács Plain and the Mohács Island played a prominent role in Hungarian history. They are associated with fateful battles, the war route passing through here was the site of the march of huge armies and small troops, while it also served as a major migration route. The geographical names here are based on the medieval Hungarian names, some of which were preserved, often in modified form, by ethnic groups arriving and settling during the Ottoman period and subsequent reconstruction. Of course, they also created new geographical names. From the end of the 19th century, by the name Magyarization, many names of non-Hungarian origin disappeared from the diverse geographical names that had been formed during the process of layering.

Keywords: historical geography, Mohács Plain, Mohács Island, ethnic groups, geographical names

Bevezetés

A Mohácsi-síkság és a Mohácsi-sziget nagy jelentőséggel bírt a török hódítás és a 17. század végi felszabadító háborúk idején. A síkságon vívták az első mohácsi csatát 1526-ban, amely a magyarok vezette keresztény sereg vereségével végződött. A csata a középkori, szuverén Magyar Királyság történetének a végét jelentette. Emellett arról sem feledkeztünk meg, hogy a síkság táborozási helyként, illetve az előcsatározások helyszíneként a második mohácsi csata (1687) idején is jelentős szerepet játszott, amely viszont éppen a török uralom hanyatlását hozta el a keresztény csapatok győzelmével. Ezek a fontos események hozzájárultak ahhoz, hogy a helyszín az országhatárokon túl is ismert emlékezetű tájjá formálódjon. Olyan tájjá, amely az első mohácsi csata 500 éves évfordulójának közeledtével ismét az érdeklődés homlokterébe került.

Azt is meg kell említenünk, hogy a vizsgálati területünket keresztülszelve, egykor itt, a Duna mellett futott a hadiút, amin a török korban hatalmas seregek vonultak északra, majd a visszafoglaló háborúk idején délre, hogy megváltoztassák az erőviszonyokat. Ez a hadiút egyben migrációs főútvonalként is szolgált. Az oszmán uralom időszakában a Balkánról vlachok és déli szlávok érkeztek. A török uralom végével, amikor megkezdődött a síkság és a sziget reinteigrációja, a fent említett népek újabb hullámai telepedtek meg, miközben a Dunán németek érték el a területet, majd cigányok és zsidók költöztek be. Ha különböző mélységben is, de a földrajzi környezetben, a tájban mindannyian nyomot hagytak. A következőkben ezt a földrajzi nevek dimenziójában vizsgáljuk meg elsősorban térképi forrásokra támaszkodva.

Módszertan

2018-ban a Magyar Tudományos Akadémia és a Pécsi Tudományegyetem együttműködésével „*Mohács 1526–2026 – rekonstrukció és emlékezet*” címmel indult kutatási

projekt, erős történeti földrajzi vizsgálati irányvonallal (PAP N. et al. 2018, 2019; PAP N. 2020; GYENIZSE P. et al. 2021). A projektnek számos ága van azóta is, amelyek közül az egyik kifejezetten a Mohácsi-síkság és a Mohácsi-sziget földrajzi névanyagával foglalkozik (PAP N. et al. 2018, 2023). Egyes, a síkságon elhelyezkedő települések (Sátorhely, Földvár/Udvar) és határneveik esetében levéltári forrásokat is felkutattunk és elemeztünk, illetve az 1920-as évektől az 1970-es évekig terjedő időszakot átfogóan régészeti jelentéseket néztünk át. A Mohácstól néhány kilométerrel délre található Császárdombnál (Hünkár tepeszi; Törökdomb) magunk is végeztünk – non destruktív – régészeti vizsgálatokat (KITANICS M. et al. 2020). Ez felszíni leletfelgyűjtést, fémdektoros felmérést és geofizikai kutatást, illetve a helyszín fizikai paramétereinek felmérését foglalta magában annak érdekében, hogy a helyhez kapcsolódó legendákat, egyben pedig a korabeli írott források adatait ellenőrizzük.

A szigeti falvak esetében különösen nehéz dolgunk volt, mivel az oda tartozó korai települések meghatározása rendkívül bonyolult. A számos folyó- és állóvízzel ellentétben ugyanis a szigetet ritkán nevesítették, így jobbra az okmányokban szereplő települések egymáshoz viszonyított helyzetéből, az égtájakból, valamint a felbukkanó határnevekből vonhattunk csak le következtetéseket. Sokat segítettek ugyanakkor a katonai felmérések térképei, a Duna-mappáció szelvényei és mindazon 19. századi kataszteri-, kert-, rét-, legelő- és erdőterképek, illetve szigeti birtokterképek, amelyek megőrződött földrajzi névanyagából következtetni tudtunk az elpusztult települések hozzávetőleges elhelyezkedésére. Az írott források és térképi ábrázolások feldolgozásánál Csánki Dezső, Györffy György és Engel Pál munkáira is támaszkodhattunk, akik maguk is használtak illusztratív forrásokat és elképzeléseiket térképeken is rögzítették. Eredményeiket geomorfológiai vizsgálatokkal egészítettük ki, melyek az alacsony- és magasártéri szintek azonosítására és elkülönítésére irányultak. A fentebb soroltak alapján tanulmányunkban most csak azokat a szigeti településeket vizsgáljuk és vesszük sorra, amelyek az írott forrásokon túl térképi ábrázoláson is szerepelnek, vagy legalábbis emléküket térképi források is megőrizték, megerősítették.

Kutatásaink során nemcsak a települések, de a határrészek és a víztestek esetében is a már említett történeti térképek szolgáltatták számunkra a legtöbb információt. Az ezek által megőrzött földrajzi nevekből készített adatbázisok pedig arra is alkalmasak lettek, hogy a különböző etnikumokhoz köthető nyelvi megoszlást vizsgáljuk, azokból eredetükre vonatkozóan következtetéseket vonjunk le.

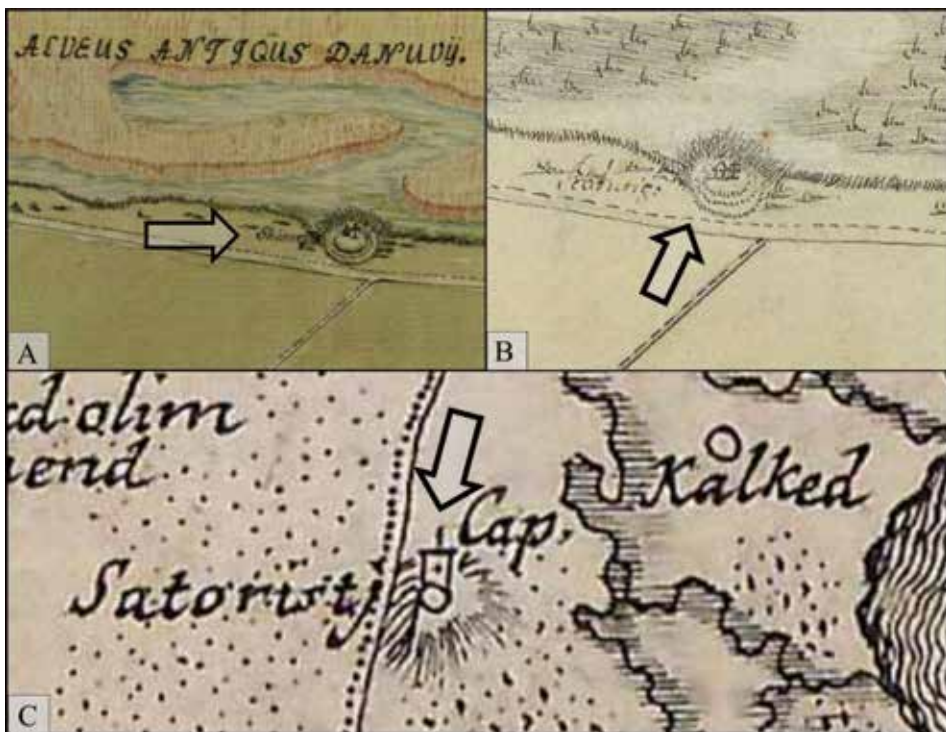
A síkság és a sziget települései

A kedvező földrajzi adottságok miatt a vizsgálati terület ősidők óta lakott. A földrajzi névanyag régebbi elemei a Magyar Királyság középkori időszakából valók, de napjainkra számuk megfogyatkozott. A síkság mai települései közül Mohács, Majs, Nagynyárad, Kölked és Lánycsók (Lancsuk) neve Árpád-kori, Sátorhelyé azonban ezektől különböző, mivel csak a 17. századig vezethető vissza.

1630 körül ugyanis Haszán budai beglerbég, Szulejmán szultánnak a mohácsi csatában aratott győzelme emlékére, Mohácstól néhány kilométerre délre, a hadiút mentén lévő kis dombon emlékhelyet emeltetett egy sátor alakú fa pavilonnal (köşk), mellette pedig egy kutat ásott. A hely törökül a Hünkár tepeszi, azaz a Császárdomb nevet kapta. A Mohácsi-síkság 17–18. századi délszláv lakossága (tévesen) úgy tartotta, hogy a mohácsi csata idején ezen a dombon állt Szulejmán szultán sátra. A legendát több 17. századi utazót követően Vályi András is lejegyezte, amely szerint itt „*mái napig is a' sántzok, és*

kezek által fel emeltetett Halom látszatik, (melly a' Tsászár sátora helyének mondatik.) (PAP N. et al. 2018; VÁLYI A. 1799).” A helyiek úgy vélték, a törökök az egykori szultáni sátrat szimbolizálva emeltek itt fa sátrat, amelyet horvátul és szerbül Sátoristyének, azaz a „sátor helyének” neveztek el. A közvetlenül mellette kiépített kút pedig a Török kút, Török kútja nevet kapta (HAMMER, J. 1828).

Az emlékezeti hely és neve túlélte a törökök kiűzését, 1687-ben ugyanis az oszmán pavilon keresztény kápolnának szentelték fel, amely csak az 1770–1780-as évekre pusztult el. Három térképünk is van a 18. század második feléből, amely az említett földrajzi nevet az eredeti helyén őrizte meg. Vötter János 1766. évi térképén az egykori Császárdomb tetején egy kereszt és a kápolna szimbolikus rajza látható, a kis kiemelkedés mellett pedig a Sháturix felirat olvasható (VÖTTER J. 1766). Egy hasonló ábrázoláson itt a Scaturigo (Ismeretlen szerző, 18. sz.), míg Müller Ignác 1769. évi térképén a Satoristj név szerepel (MÜLLER I. 1769) (1. ábra). A kápolna pusztulásával párhuzamosan kezdett kifejlődni az a közeli majorsági központ, amely a későbbi Sátoristye, vagyis Sátorhely település magját alkotta. Miután pedig a Sátoristye név a dombról átszállt a közeli majorságra – ahogy az az 1783. évi Első Katonai Felmérésen is látszik –, a domb a helyi déli szlávok, németek és magyarok nyelvi variációiban már csak Turski brig, Türkenhügel vagy Török domb néven jelent meg (PAP N. et al. 2018; KITANICS M. et al. 2020).

1. ábra A) A Császárdomb Vötter János térképén Sháturix felirattal 1766-ban;

B) A domb egy 18. századi térképen Scaturigo felirattal;

C) A Császárdomb Müller Ignác 1769. évi térképén Satoristj megnevezéssel

Figure 1 A) The Császárdomb on the map by János Vötter with the inscription Sháturix in 1766;

B) The hill on an 18th-century map with the inscription Scaturigo;

C) The Császárdomb on the map by Ignác Müller in 1769 with the inscription Satoristj

Végül pedig a síkság települései közül meg kell említenünk Udvar is, amelyet a 18. század második felében alapítottak. Neve ahhoz a középkori Földvár településhez kapcsolódik, amely az 1526. évi csata centrumában állt. Földvár túlélte az oszmán hódítás korát, és csak a 18. század legelején, a Rákóczi-szabadságharc rác- és kurucdúlásai miatt néptelenedett el véglegesen. A horvát és szerb nyelvben hiányzik az „ö” hang, illetve a vonatkozó földrajzi névátvétel főszabályaként idővel egyszerűsödnek, rövidülnek az összetett nevek. Így lett a déli szláv népességnél a Földvár/Földvár településnévből Fudvar, majd Udvar (PAP, N. et al. 2023). Bizonyítékként a folyamat végeredményével kapcsolatban érdemes összevetnünk két térképet. Az egyik Luigi Ferdinando Marsigli egy 17. század végi munkája, ahol a Mohácsi-szigeten egy jelentős víztest szerepel Udvar Palus néven (MARSIGLI, L. F. 1726) (2. ábra). Ez a víztest a Második és Harmadik Katonai Felmérésen Földvár(i)-tőként jelenik meg. Az Udvar Palus földrajzi név Udvar szava tehát nem más, mint Földvár. A másik – ismeretlen szerző által készített – térkép 1700-ra datálható, itt Utvar, vagyis Földvár települést látjuk a Borzától közvetlenül délre, Majs és a hadiút között félúton, ugyanazon néven, amely a szigeten is szerepel (Ismeretlen szerző 1700) (2. ábra). Ez a település, ahogy említettük a Rákóczi-szabadságharc alatt néptelenedett el végleg. Csak a 18. század második felében jött létre az az új Udvar, amely ma is áll, és amelynek területét a horvátok lakta Dályok falu erdős részéből szakították ki német telepesek részére. A nevének ekkor úgy kapták, hogy az új település a régi Földvárral határos részen jött létre.

2. ábra A) Az Udvar Palus (Földvári-tó) felirat a Mohácsi-szigeten, Marsigli 17. század végén felvett adatai szerint készített térképén;

B) Utvar (Földvár) falu a Mohácsi-síkságon, Majs és a hadiút között félúton, a Borzától közvetlenül délre

Figure 2 A) The inscription Udvar Palus (Lake Földvár) on the map of Mohács Island, based on data from Marsigli's map of the late 17th century; B) The village of Utvar (Földvár) on the Mohács plain, halfway between Majs and the war road, immediately south of the Borza

A Mohácsi-sziget területén létesült középkori településekről a Mohács előtti oklevel-es anyagok elszórt adatai alapján értesülhetünk. Legfőképp a birtokvitákhoz kötődő határjárások jegyzőkönyvei és a peres iratok adnak információt a Duna-ágak közt elhelyezkedő egykori falvokról, valamint a természeti környezet és a kultúrtáj jellemzőiről.

A sziget felszíne az alföldi területeket érintő negyedidőszaki süllyedő tendenciák hatására enyhe délkeleti dőlésirányt mutat, melyet a hajdani, északnyugat-délkeleti dominanciát felmutató folyóhálózat is jól láthatóan visszaigazol (ERDŐSI F. – LEHMANN A. 1974). Ez magyarázza a sziget aszimmetrikus településstruktúráját. A jellegzetes relief következtében az egykori települések többsége a sziget északi tőrfelén koncentráldott, ahol a mozaikosan elhelyezkedő magasártéri szintek többsége is található. Itt állt a sziget legje-

lentősebb és egyben legismertebb kőtemplomos települése is, amely Vajas néven számos, a Magyar Királyság területét ábrázoló 16. századi térképen is feltűnik (LAZARUS 1528; VAVASSORE, G. A. 1553; ZSÁMBOKY J. 1566, ZSÁMBOKI J. 1579; DUCHETTI, C. 1580 k.) (4. ábra). Lokalizációjával már Györffy György (1963) és Engel Pál (2001) is próbálkozott, feltételezéseik ez idáig azonban nem kerültek igazolásra. Néhány korábban már vizsgálat alá vont település elhelyezkedésének pontosítására azonban kísérletet tehetünk.

Elsőként a középkori Zsembécut kell megemlítenünk, melyet GYÖRFFY (1963) a település helyének pontosabb meghatározása nélkül, nagyjából „Baracska vonalában” a sziget közepére, ENGEL (2001) pedig Szekcsővel szembe, a Szekcsői-Duna bal partjára helyezte. Az Árpád-ház Program támogatásával megújított, középkori Magyar Királyság településeit ábrázoló, 2020-as kiadású digitális térkép ugyanitt ábrázolja (ENGEL P. 2020). Zsembéc pontos lokalizációjára a 2010-es évek első felében került sor. A falu helyét a Baracscai-Duna jobb partján lévő vári-pusztai alaphegységi kibúvás északi előterében találjuk, ahogy az az 1866-os (DANCÓS J. 1866) (4. ábra) és 1886-os szigeti birtoktérképeken, illetve az 1865-ös szekcsői kataszteri térkép szelvényein is feltűnik. A település azonosításához okleveles adatok és régészeti szórványleletek is hozzájárultak (KONKOLY S. 2015).

Lak települése a források alapján a sziget északi részén, a Vajas folyó közelében lehetett (NAGY I. ET AL. 1871). CSÁNKI DEZSŐ (1894) szerint Bátmonostor és Szeremlyén közt feküdt, Györffy (1963) a szigeti Élszekcsőtől északra, a Duna bal partjára tette. ENGEL (2001) hozzájuk képest már délebbre, Szekcső és Baracska közé helyezte. Az 1866-os szigeti birtoktérképek határ- és dűlőnevei alapján úgy tűnik, hogy fekvése Felszekcső és Zsembéc közé tehető (DANCÓS J. 1866) (4. ábra). A 19. századi térképi ábrázolások földrajzi névanyagában konzekvens módon előfordul „Laki Telek” és „Laki Földek” topográfiai helyzete szintén erre utal (VÖRÖS L. 1831; RAUCHMÜLLER, F. 1834; VUCSKICS A. 1855; WAPPNER, F. et al. 1865; WIESNER J. ET AL. 1870–1890; ZSÁK H. 1884). Gerebecs települését és lakóit a szigeti Földvár-domb térségében, Baracskától délnyugatra említik a források. Gyakran birtokviták, határjárások kapcsán tűnik fel (PITI F. 2010). A Duna-mappáció és az 1866-os szigeti birtoktérkép szelvényein határnévként találjuk meg, a forrásokkal összhangban a Földvári-tó északi előterében (VÁSÁRHELYI P. 1830–1840; DANCÓS J. 1866) (4. ábra). ENGEL (2001) és PÁNYA ISTVÁN (2020) szintén ide helyezi. E helyszín a topográfiai térképek tanúsága szerint nagyobb kiterjedésű szárazulat, amelyet bizonyára megkíméltek a gyakori áradások.

Ugyanerre a magasártéri szintre lokalizálható a szomszédos Póstelek is, amely okleveles adatok szerint a 15. században szintén a cikádori apátság birtoka lehetett (KAMMERER E. 1895). CSÁNKI (1894) a helységet Bátoregyháza közelébe teszi, Engel és Györffy nem lokalizálja. Az 1866-os szigeti birtoktérképek határnevei az említett térszint megerősítik, ez alapján Baracskától, illetve a Baracscai-Dunától nyugatra, a Tiser-erdő jelentős részét is magában foglaló magasártéri területre helyezhetjük (DANCÓS J. 1866; VUCSKICS A. 1855) (4. ábra). A Duna-mappáció vonatkozó szelvénye e helyszínt „Pósteleki hátként” jelöli (VÁSÁRHELYI P. 1830–1840), „Póstelek tava” pedig szintén a birtoktérképen bukkan fel ugyanott (DANCÓS J. 1866). Páli és lakosai, illetve a település kikötője (Páliporth) többször felbukkan a középkori forrásokban (NAGY I. et al. 1871). Páli Lakhoz hasonlóan a sziget északi részén, Szekcső és Bátmonostor közt fekehetett (PITI F. 2014); NAGY I. 1894). CSÁNKI (1894) még Bajával és Bátmonostorral határos településként jegyzi. GYÖRFFY (1963) szerint Szeremlyén és Bátmonostor közt, ENGEL (2001) szerint inkább délebbre, Szekcső és Pongrác között lehetett. PÁNYA (2020) Bátmonostortól északkeletre helyezi, úgy tűnik a keleti Duna-ág bal partjára. Ezzel szemben az 1866-os szigeti birtoktérképek vonatkozó szelvényei alapján Szekcsőtől keletre a Baracscai-Duna közelében húzóda-

tott, és valószínűleg szomszédos volt Zsembéccel (DANCÓS J. 1866; WAPPNER, F. et al. 1865) (4. ábra). Az oklevés forrásokból négy helység (Páli, Páliport, Lak, Zsembéc,) szoros térbeli kapcsolata egyértelműen kitűnik, ugyanakkor Páli esetében további vizsgálatot igényel, hogy a keleti Duna-ágon túl elhelyezkedő alföldi település birtoka nyúlt át egykor a sziget területére, vagy már a falu is oda települt. Páliport helyzetéről feltehetően, hogy a Baracskai-Duna elődjeként azonosítható Vajas folyó egyik ismert átkelőhelyét jelöli (SEBŐK F. 2021), így talán – Zsembéchez és Lakhoz hasonlóan – Páli is az említett vízfolyás közelében állhatott.

Töttös települése és lakói nem egyszer a szigeten elkövetett hatalmaskodások kapcsán tűnnek fel a középkori okmányokban (KAMMERER E. 1903). CSÁNKI (1894) és ENGEL (2001) szerint helye pontosan nem lokalizálható. GyÖRFFY (1963) Felszekcsőtől délre, a Duna bal partján jelöli. PÁNYA (2020) újabb munkájában már Felszekcsőtől északra ábrázolja a bal folyóparton. A 19. századi térképeink megőrződött határ- és tájnevei alapján valóban Felszekcsőtől északra lehetett a Szekcsői-Duna bal partján (ZSÁK H. 1884.) (4. ábra).

A Szekcsői-Duna mentén négy olyan települést találunk, amelyek átnyúltak a Mohácsi-sziget területére, vagy hosszabb-rövidebb ideig a szigetre költöztek. A lakosság tömeges áttelepülése jellemzően valamilyen fenyegetettség hatására következett be, a főbb kiváltó okok között a 16. századi oszmán-török expanziót, a 17. század végi felszabadító háborúk időszakát, valamint a 18. század eleji kuruc-rác háborúkat említhetjük. Ezen települések mindegyike Baranyához tartozott már a középkorban is, lokalizációjukat írott források és térképi ábrázolások segíthetik. Mohács szigeti részét Felmohács néven találjuk meg a késő középkorban, a szigetre költöző lakosság már Kis-Mohácsnak hívja a 17. században (4. ábra). A két település egymáshoz való viszonya és térbeli elhelyezkedése még tisztázandó kérdés. Elképzelhető, hogy Kis-Mohácsot nem a nyugati Duna-ág bal partján, hanem a sziget belsejében kell keresnünk, ahogy azt Marsigli (Kiczin Moacs) és mások térképein is látjuk (MARSIGLI, L. F. 1726; SCHÜTZ, C. 1788; KISS J. 1795) (2. ábra; 4. ábra). Ugyanakkor az sem lehetetlen, hogy a helye időben változott, ugyanis Maximilian Brandstetter 1608. évi ábrázolásán Moháccsal szemben a Duna partján, ligetes környezetben lakóházakat tüntetett fel (az elveszítettnek tartott képet a szerzője hitelesítésével együtt a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében azonosítottuk be). Mindemellett arra is találunk térképi adatot, hogy a Mohácsi-szigetet Felmohács településről elnevezve Felmohács-szigetnek hívták (HOGENBERG, F. 1575 k.) (3. ábra).

3. ábra Felmohács-sziget (Felmohocz ins.[ula]) FRANZ HOGENBERG 1575 körül készített térképén
Figure 3 Felmohács island (Felmohocz ins.[ula]) on FRANZ HOGENBERG's map made around 1575

Felcselét a Mohácstól északra található Csele falu szigeti részeként értelmezhetjük, ahol a nyúl-szigeti apácáknak voltak birtokai (CSÁNKI D. 1894). Egykori helyére a Felszekcsőtől délre elterülő Duna-parti Csele-erdő és Cselő dülő utal (RAUCHMÜLLER, F. 1834; VÁSÁRHELYI P. 1830–1840.; CZOGLER J. 1866; DANCÓS J. 1866; WAPPNER, F. et al. 1865; WIESNER J. et al. 1870–1890) (4. ábra). Szekcső városának szigeti részét már az Árpád-korban is Él szekesőnek, majd Felszekesőnek hívták (CSÁNKI D. 1894; GYÖRFFY Gy. 1963; PESTI J. 1982.) A török elől menekülő magyar lakosság újfent benépesítette a 17. században. Középkori okleveles források és régészeti leletek alapján kiterjedése jól lehatárolható, egykori templomának maradványait is ismerjük (PESTI J. 1982). A középkori falu helyére Dunafalva települt, de Felszekcső ettől északabbra is kiterjedhetett a Szekcsői-Duna bal partján.

Az oszmán-török térfoglalás utolsó harmadában Báta lakossága is ideiglenesen a Mohácsi-szigetre költözött. Forrásaink a 17. század derekára teszik az áttelepülést, melyet néhány korabeli térképi ábrázolás is megőrzött (Ismeretlen szerző 1700; MARSIGLI, L.

4. ábra A) Vajas és Felmohács települések a Mohácsi-szigeten Zsámboky 1579-es térképén; B) Zsembéc, Laki Telek és Páli határnevek egymás szomszédságában az 1866-os Mohácsi-sziget szekcsői sziget részét ábrázoló birtoktérképén; C) Laki Földek megjelenése a szigeten Vörös 1831-es vízszabályozási térképén; D) Pös Telek ábrázolása a Mohácsi-sziget 1866-os birtoktérképén; E) Gerebics (Gerebecs) a Duna-mappáció szelvényén; F) Kis-Mohács (Kiczin Moacs) ábrázolása a Mohácsi-sziget területén Marsigli Duna-térképén; G) A Csele Erdő a Szekcsői-Duna bal partján a Mohácsi-sziget 1866-os birtoktérképén; H) Báta a Mohácsi-sziget északi részén a siklósi uradalom 1700-as birtokfelosztási térképén; I) Töttös a Szekcsői-Duna mentén Zsák Hugó 19. századi vízszabályozási térképén

4. Figure A) The settlements of Vajas and Felmohács on Mohács Island on Zsámboky's map of 1579; B) The geographical names Zsembéc, Laki Telek and Páli next to each other on the 1866 land map of the Szekcső part of Mohács Island; C) The appearance of Laki Földek on Vörös' 1831 water regulation map of the island; D) The representation of Pös Telek on the 1866 land map of Mohács Island; E) Gerebics (Gerebecs) on the section of the Danube mapping; F) Depiction of Kis-Mohács (Kiczin Moacs) on the Danube map of Marsigli in the area of Mohács Island; G) The Csele Forest on the left bank of the Szekcső-Duna on the 1866 map of the Mohács Island; H) Báta on the northern part of the Mohács Island on the 1700s map of the Siklós manor; I) Töttös along the Szekcső-Duna on the 19. century water regulation map of Hugó Zsák

F. 1726) (4. ábra). Annyi bizonyos, hogy 1704-ben a rácok felégették (az elhagyott?) Bátát, és a jobb parti település még 1710-ben sem szerepelt az adóösszeírásokban (TÓTH J. – WILHELM Z. 2000; BALÁZS KOVÁCS S. 2015). A térképi ábrázolások nem adnak biztos támpontot a szigeti Bata földrajzi-topográfiai helyének megállapítására. Lehetséges, hogy a térfoglalás – amint ez Kis-Mohács esetében is felmerül – nem csupán a Duna bal parti területeire korlátozódott. A szigetre települt Bátánál hiányzik a település neve előtti, földrajzi elhelyezkedésére utaló „fel-” előtag, amely az előző három helységet egyértelműen elhatárolta a Dunán túli párjától. Ennek bizonyára a rövid áttelepülési időszak lehet a magyarázata, hiszen Bata lakossága a kora újkorban csupán néhány évtizedig tartózkodott a Mohácsi-szigeten.

Összességében kijelenthetjük, hogy Mohácsi-sziget északi részén – jelenlegi ismereteink szerint – több mint tíz olyan középkori, illetve kora újkori településsel számolhatunk, amely az írott források és térképi ábrázolások együttes vizsgálata alapján felderíthető (ebből a szempontból a továbbiakban Kengy idetartozása is vizsgálandó). A hajdani térszerveződés potenciális színtereit egyes esetekben ma már régészeti leletek is alátámasztják, a közeljövőben tervezett terepi munkálatok pedig további települések maradványait tárhatják majd fel.

Határrészek és víztestek

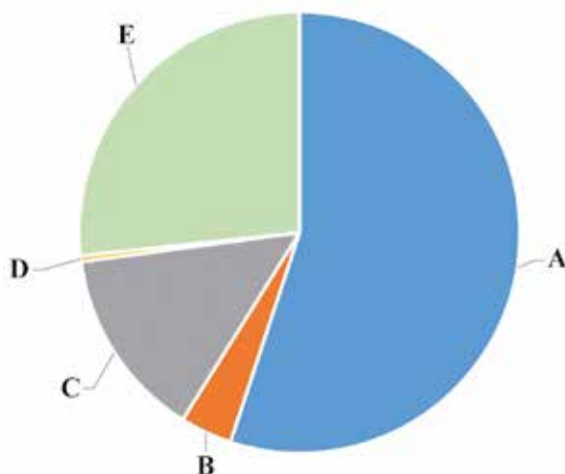
Az oszmán hódítás, a visszafoglaló háborúk 1680-as és 1690-es éveit, illetve az 1704. évi rác- és kurucdúlások jelentős változásokat eredményeztek. A középkori eredetű névanyag egy része eltűnt, a terület népessége nagyrészt kicserélődött, mivel elszerbosodott a vlachok, déli szlávok, majd németek, cigányok és zsidók érkeztek több hullámban. A korábbi névanyagot csak részben őrizték meg (például a kölkedi kontinuos református lakosság), több esetben átalakították, illetve új neveket adtak a földrajzi helyeknek.

A 18. század második felére kialakult és hosszabb időre állandósult az egyes települések etnikai összetétele, jelen voltak már azok az etnikumok, amelyek alapvetően határozták meg a Mohácsi-síkság, illetve a Mohácsi-sziget földrajzi neveit (PAP N. et al., 2023). Az előbbieken soroltakkal összefüggésben a határrészek és a víztestek viszonylatában itt most csak összefoglaló megállapításokat teszünk néhány példával alátámasztva, mivel egy részletes, minden szempontra kiterjedő elemzés szétfeszítené a tanulmány kereteit. Amennyiben tehát a nagyobb részt térképeken ránk maradt 18–19. századi vonatkozó földrajzi névanyagot vizsgáljuk, úgy vizsgálati területünkről nagy vonalakban a következőket szögezhetjük le:

- Egyes határrészek tekintetében az alaprétetet a középkori magyar falvak nevei képezik. Ezeket pusztulásuk után más, fennmaradt települések kebelezték be. Példaként említhetjük az egykori Ormányt, Mersét vagy Bányát, amelyek határrészként, praediumként láthatók már csak Kneidinger András 1760–1770-es években Majs faluról készített térképein (KNEIDINGER A. 1767, 1772), de ugyanitt említhetjük meg Gáta falu esetét is, amely Lánycsók részévé vált (Lánycsók, Első Katonai Felmérés 1783; Lánycsók, kataszteri térkép 1865).
- Megfigyelhető az is, hogy a déli szlávok vagy németeket a középkori eredetű magyar földrajzi neveket gyakran a saját nyelvükhöz igazították. Így lett például az egykori önálló magyar Ösztyén településnévből a szerb betelepülők hatására Usztine. Hasonlóan képeztek a magyar Bányából Bácsint, amit már a rácoknál később érkező németek osztottak fel – a majsai határban – Unter és Ober Bácsinra (Majs falu 1865), átvéve a szerbek által használt földrajzi nevet. Szintén itt hozhatjuk fel az elpusztult

- Lajmér települést, amelynek nevét a németek Leimer/Leimir formában használták, miközben az pusztaként vált Nagynyárad részévé (Leimir, kataszteri térkép 1865).
- A 19. század közepén készített kataszteri térképek alapján az a következtetés is levonható, hogy a neoabszolutizmus korában nem érhető tetten németesítési törekvés a földrajzi nevek tekintetében a vizsgálati területünkön. A névanyagok általában jól tükrözik a települések etnikai összetételét. Sőt, olykor ott is bőven jelennek meg magyar földrajzi nevek, ahol a magyarok csak kisebb számban voltak jelen, ahol pedig jelentős számban laktak németek, mint például Mohácson, ott pedig többségében magyar és déli szláv földrajzi nevek sorakoznak (Mohács mezőváros 1865). Mi lehet ennek az oka? Úgy véljük az, hogy kiemelt jelentősége volt a soknemzetiségű környezetben zajló munkák során a helyi adatközlők, de még inkább a felmérést végzők identitásának és nyelvtudásának. Az 1852–1853-as térképezést vizsgálati területünkön például egy, a szabadságharcot is megjárt fiatal magyar mérnök, Vucskics Ágoston végezte.
  - A térképeket vizsgálva az is feltűnik, hogy a határrészekeken a földrajzi nevek nyelve nemegyszer az azokhoz közel eső belterületen lakó etnikum nyelvével azonos. Iskolapélda erre a már említett Majs, ahol a szerbek utcájának tágabb körzetében a szerb, a németek utcájának környezetében inkább a német határnevek koncentráálódtak. Így a németek utcájánál például a Hofstellen, vagyis a falusi udvar mögötti terület, a Majser Eker, azaz a majsi szántók, és a Hanf Thaeler, azaz a kendervölgyek láthatók. A szerbek utcája mellett helyezkedik el többek között a Travnik, azaz a legelő, a Dolina, azaz a völgy, vagy a Vukobaba, illetve itt sorakoztak az Ugljenica nevű faszénégető helyek is (Majs falu 1865), amelyek az Udvar falut körülölelő dályoki határban folytatódtak.
  - Ez utóbbinál a földrajzi nevek jól jelzik azt, amit már említettünk, miszerint Udvart a 18. században Dályok területéből hasították ki. A kis, német nyelvű Udvar enklávéját teljes egészében déli szláv nevű dülők ölelik ugyanis körül. Megtaláljuk itt a Veliki Udvar, vagyis a nagy Udvar, a már említett Ugljenica, a Lisicse jame, azaz rókalyukak, az Orlovo Gnizdo, azaz sasfészek, és a Duga Megya, azaz hosszú határ nevű határrészt is (Udvar, kataszteri térkép 1865).
  - Van azért néhány anomália is. Mohácsnak, ahogy említettük, a 18. századtól tekintélyes számú német lakossága volt, mégis szinte teljes egészében magyar és déli szláv helynevek sorakoznak a település kataszteri térképszelvényein. Ennek az okára fentebb már megadtuk a választ. Ugyanakkor igaz ez a város szigeti területére is, ahol ugyancsak főként magyar és déli szláv toponímiai és hidronímiai neveket találunk. A Mohácsi-szigeten mindez azonban összefügg azzal, hogy itt valóban az említett két etnikum vette leginkább használatba a tájat. Összhangban van ezzel az Első, a Második és Harmadik Katonai Felmérés (1:75 000) földrajzi név állománya is. Ezek számbavételekor ugyanis azt tapasztaltuk, hogy a nevek mintegy 55%-a magyar, 14%-a déli szláv, 4%-a német nyelvű, miközben 27%-uk vegyes eredetű (5. ábra). Ez utóbbi kategóriában messze a déli szláv–magyar földrajzi nevek voltak túlsúlyban. Mindezek mellett egy török eredetű név is előfordult (0,42%), de bizonyos, hogy a csaknem egészében a vegyes kategóriát erősítő, részben török földrajzi nevek nagy része déli szláv közvetítéssel került a területre.
  - Végül pedig meg kell említenünk, hogy az utolsó hullámokban érkező zsidók és cigányok koncentráltan telepedtek meg és csak kisebb hatást gyakoroltak a földrajzi nevekre. A mohácsi Cigány utca például a németek nyelvén Zigeuner-gasse, a déli szláv nyelveken pedig Ciganski kraj alakban jelent meg. A zsidók Mohács város központjában összpontosultak. Nekik szintén külön utcájuk volt ott, ahol

5. ábra A Mohácsi-sziget földrajzi neveinek megoszlása eredet szerint az Első, a Második és Harmadik Katonai Felmérés alapján; A – magyar, B – német, C – déli szláv, D – török, E – vegyes
 Figure 5 Distribution of the geographical names of the island of Mohács by origin, based on the First, Second and Third Military Surveys; A – Hungarian, B – German, C – South Slavic, D –Turkish, E – Other

1. táblázat – Table 1

Példák a magyar, német, déli szláv, török, illetve a vegyes eredetű földrajzi nevekre az Első, Második és Harmadik Katonai Felmérés alapján
 Examples of geographical names of Hungarian, German, Southern Slavic, Turkish and mixed origin, based on the First, Second and Third Military Surveys

Etnikumok	Földrajzi nevek
német	Alte Donau (Első Katonai Felmérés)
magyar	Csele erdő (Második Katonai Felmérés)
déli szláv	Široka bara (Harmadik Katonai Felmérés)
török	Budzsák (Harmadik Katonai Felmérés)
magyar/német	Gyeper-fok (Második Katonai Felmérés)
magyar/déli szláv	Sárhátska greda (Harmadik Katonai Felmérés)
déli szláv/német	Verpolye Wald (Második Katonai Felmérés)
török/német	Kadia Insel (Második Katonai Felmérés)

a zsinagóga és az iskolájuk állt. Itt, a Judengasse-nak is nevezett helyen szinte csak ők laktak. Temetkezésük más felekezetektől elkülönülten a Zsidó temetőben, németül a Jüdischer Friedhof-ban, az itteni déli szláv nyelveken a Židovsko grobljeban zajlott. Mohácson kívül a Mohácsi-síkságon alig találunk zsidókhhoz tartozó neveket, de például Kölkeden ismert a Zsidó-rét nevű hely, amely egykori bérlőjére utal (PESTI J. 1982).

Az államilag támogatott névmagyarosítás az Országos Községi Törzskönyvbizottság működésével a 19. század végén kezdődött. Hamarosan felszámolásra kerültek a településnév-párhuzamosságok, a modern életforma és az állam igényei szerint egyértelműsítették a földrajzi neveket. Mindezzel hozzájárultak ahhoz is, hogy nem magyar eredetű

földrajzi nevek tömege tűnjön el a mindennapi használatból országosan, és vizsgálati területünkről is.

Összegzés

A Mohácsi-síkság és a Mohácsi-sziget földrajzi névanyaga jól tükrözi azokat a migrációs folyamatokat, amelyek ezt a Duna menti tájat alapvetően jellemzik, és amelyek eredményeként a kultúrtáj jelentősen átformálódott. A földrajzi névanyag alapja a középkori Magyar Királyság idejéből való, jellemzően magyar. A nagy toponímiai változások az oszmán hódoltsággal függenek össze: a hódítással, a felszabadítással, majd pedig a felszabadítást követő népesedési és települési rekonstrukcióval. A hódoltság idején, illetve az azt követő évtizedekben betelepülő vlachok, déli szlávok és németek a korábbi földrajzi névanyagot csak részben őrizték meg, gyakran azt is saját nyelvükhöz igazítva, miközben új neveket is adtak. A Mohácsi-szigeten főként magyar és déli szláv földrajzi neveket találunk azzal összefüggésben, hogy itt ők vették leginkább használatba a tájat. A cigányok és zsidók koncentráltan telepedtek meg, és csak kisebb hatást gyakoroltak a földrajzi nevekre. Az igen változatos, egymásra rétegződés során kialakult földrajzi névanyagból a 19. század végétől a névmagyarosítással számos nem magyar eredetű név tűnt el.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az OTKA K 146585 számú, Magyarország és a Nyugat-Balkán című projekt támogatásával készült.

KITANICS MÁTÉ

PTE Szentágotthai János Kutatóközpont, Pécs
kitanics1@gmail.com

HERCZEG ALEXANDRA

PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
szandra4@gamma.ttk.pte.hu

KONKOLY SÁNDOR

PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
fiesta@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- BALÁZS KOVÁCS S. 2015: A régi Sárköz. – In. A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXVII. pp. 256–257.
- CZOGLER J. 1866: A Bár és Kölked (Baranya m.) közötti Duna-szakasz. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S 101 – No. 837
- CSÁNKI D. 1894: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarorszag-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban-1/ii-kotet-32A7/bodrogvarmegye-3EB1/helysegei-3EDF>
- DANCÓS J. 1866: Nemes Baranya vármegyébe kebelezett D. Szekcső M. Város határához tartozó szigeti birtok térképe. Duna-Szekcső. – Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, BIU 154
- DUCHETTI, C. 1580 k.: Nova descriptio totius Hungariae. Róma. – Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár TR 762 és Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B IX a 1176

- ENGEL P. 2001: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- ENGEL P. 2020: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Megújított kiadás. ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- ERDŐSI F. – LEHMANN A. 1974: Mohács földrajza. Kiadja a Mohács Városi Tanács V. B. Művelődési Osztálya, Mohács. pp. 19–35.
- GYENIZSE P. – LÓCZY D. – VARGA G. – PAP N. – KITANICS M. – SZALAI G. – MORVA T. – NÉMETH G. 2021: A mohácsi teraszos sík domborzati és vízrajzi viszonyai, valamint ezek szerepe a mohácsi csata helyének pontosításában. – *Történeti Földrajzi Közlemények* 9. 4. pp. 57–74.
- GYÖRFFY Gy. 1963: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. kötet. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 907 p.
- HAMMER, J. 1828: *Geschichte des osmanischen Reiches... Dritter Band ... 1520–1574*. Pest. pp. 636–637.
- HOGENBERG, F. 1575 k.: *Hungariae Descriptio*. Wolfgango Lazio auct. – *Hadtörténeti Intézet és Múzeum B IX a 487/1-1* <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkepar/366/>
- Ismeretlen szerző 1700: *Universum dominium Siklossiense modo divisum in quator partes...* – Országos Széchényi Könyvtár TK 2145
- KAMMERER E. (szerk.) 1895: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. VIII. köt. Budapest. pp. 617–619.
- KAMMERER E. (szerk.) 1903: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. VII./1. köt. Budapest. p. 116.
- KISS J. 1795: *General Karte woraus ersichtlich wie die Privilegis[erte] König[liche] Ungaris[che]...* – Országos Széchényi Könyvtár TK 1115
- KITANICS M. – NAGY L. – HANCS E. – GYENIZSE P. – SZALAI G. – NAGY L. – KLEMBALA Zs. – POLGÁR B. – PAP N. 2020: A Törökdomb a régészeti vizsgálatok tükrében: 1924–2020. – In: PAP N. (szerk.) *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatátörténeti földrajzi kutatása*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. pp. 273–349.
- KNEIDINGER, A. 1767–1779: *Charten von Mayser District in der ... Baranyer Gespanschaft zur Herrschaft Bellye gehörig*. – *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, S 11 - No. 830:41.
- KNEIDINGER, A. 1772: *Charten von der ka[mmer]al Ortschaft Mays in der ... Baranyer Gespanschaft zur Herrschaft Bellye gehörig*. – *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, S 11 - No.830:43.
- KONKOLY S. 2015: *Sembec középkeresztény várának lokalizációja*. – In: TERNOVÁCS B. (szerk.): *Opuscula Historica I. Történeti tanulmányok a XIV. és XV. Eötvös Konferenciáról*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest. pp. 13–43.
- LÁNYCSÓK 1783: *Első Katonai Felmérés* <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2064157.3583680892%2C5781327.515521361%2C2073248.5874197574%2C5784619.08505189>
- LÁNYCSÓK 1865: *kataszteri térkép* <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2068594.5553565691%2C5782369.86634133%2C2070867.3626194862%2C5783192.758723963>
- LAZARUS (LÁZÁR DEÁK) 1528: *Tabula Hungariae...* Ingolstadt. – *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, B IX a 1176
- LEIMIR 1865: *kataszteri térkép* <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2071532.9774856782%2C5772830.919852494%2C2076078.5920115123%2C5774476.70461776>
- Majs falu 1865: *Maiss falu Baranya megye, Magyarországon*. – *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, S 78 - 028. téka - Majs - 8-27.
- MARSIGLI, L. F. 1726: *Mappa generalis in qua Danubii fl... Sectio VIII., IX., Amsterdam*. – *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, S 80 – *Nyomatott térképek* – No. 1/1-19
- Mohács mezőváros 1865: *Mohács mezőváros Magyarországon, Baranya megye...* – *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, S 78 - 031. téka - Mohács - 10-112.
- MÜLLER IGNÁCS 1769: *Mappa Geographica novissima Regni Hungariae divisi in suos Comitatus*. – *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, B IX a 513
- NAGY I. – NAGY I. – VÉGHÉLY D. (szerk.) 1871: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. I. köt. Pest. p. 162. pp. 588–589.
- NAGY I. (szerk.) 1894: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. VI. köt. Budapest. 83–86.
- PAP N. – FODOR P. – KITANICS M. – MORVA T. – SZALAI G. – GYENIZSE P. 2018: *A mohácsi Törökdomb. Történelmi Szemle* 60. 2. pp. 325–345.
- PAP N. – KITANICS M. – GYENIZSE P. – SZALAI G. – POLGÁR B. 2019: *Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői – a mohácsi csata centrumtérképének lokalizálása*. – *Történelmi Szemle* 61. 2. pp. 209–246.
- PAP N. 2020: *Mordortól Mohácsig. A történeti földrajzi vizsgálatok szükségessége*. – In: PAP N. (szerk.) *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatátörténeti földrajzi kutatása*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. pp. 9–22.

- PAP, N. – KITANICS, M. – ÁCS, M. – REMÉNYI, P. 2023: Geo-History of the Toponymy of Mohács Plain, SW Hungary. – In: O'REILLY, G. (ed.) *Place Naming, Identities and Geography. Critical Perspectives in a Globalizing and Standardizing World*. Springer International Publishing, Cham, pp. 383–411.
- PÁNYA I. 2020: A Mohácsi-sziget középkori topográfiája. – In: *Történeti Földrajzi Közlemények*, 8. 3–4. pp. 105–120.
- PESTI J. (szerk.) 1982: Baranya megye földrajzi nevei II. – Baranya Megyei Levéltár, Pécs. 1279.
- PITI F. (szerk.) 2010: Anjou-kori Oklevéltár XXVIII. 1344. Budapest–Szeged. pp. 173–174.
- PITI F. (szerk.) 2014: Anjou-kori Oklevéltár XXX. 1346. Budapest–Szeged. p. 180.
- RAUCHMÜLLER, F. 1834: *Donau Atlas. Hydrographische Donau Karte von Peterwardein (valójában Pressburg) bis Orschova. Hadtörténeti Intézet és Múzeum B IX b 134*
- SCHÜTZ, C. 1788: *Neueste Karte der Koenigreiche Bosnien, Servien, Croaien und Slavonien...* Bécs. Hadtörténeti Intézet és Múzeum B III a 1
- SEBŐK F. (szerk.) 2021: Anjou-kori Oklevéltár XLIV. 1360. Budapest–Szeged. pp. 458–459.
- UDVAR 1865: kataszteri térkép <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2068526.91616777%2C5760526.151312867%2C2086709.3742711064%2C5767357.710715855>
- VÁLYI A. 1799: *Magyar országnak leírása*. II. köt. Buda. p. 689.
- VÁSÁRHELYI P. 1830–1840: *Duna Mappáció, 1543. sz.* – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, S 80 – Duna. – No. 126/1-1757
- VAVASSORE, G. A. 1553: *Tabula Hungariae...* Velence. – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B IX a 1176
- VÖRÖS L. 1831: *Uebersicht der Donau Umgegend nächst dem Bácsér Francisci Kanal.* – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S 12 – Div. XIII. – No. 641.
- VÖTTER J 1766: *Praedium Földvár.* – Urbáriumok és összeírások, HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 168. – No. 038 / r.
- VUCSKICS A. 1855: *Gemeinde Szekcső-Duna.* – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S 78 – 015. téka – Dunaszekcső – 1–13
- WAPPNER, F. – KOVARIK, W. – ZEITZ, J. – KUSIBA, S. 1865: *Feldskizzen der Gemeinde Duna Szekcső.* – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, S 79 – No. 48/10
- WIESNER J. 1870-1890: *Duna Szekcső kis község felvételi előrajzai.* – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, S 79 – No. 48/11
- WILHELM Z. 2000: *Az Alsó-Duna-Vidék településeinek fejlődésében szerepet játszó természeti tényezők vizsgálata.* – In: TÓTH J. – WILHELM Z. (szerk.): *Konzerváció, modernizáció, regionalitás a Dél-Dunántúlon. Pécsi Tudományegyetem*, Pécs. pp. 7–151.
- ZSÁK H. 1884: *A Duna Tolna és Szekcső között. Vízszabályozási térkép.* Budapest. – Országos Széchenyi Könyvtár, TK 1232
- ZSÁMBOKI J. 1579: *Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita...* Antwerpen. – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B IX a 490/5
- ZSÁMBOKY J. 1566: *Ungariae Tanst. descriptio...* Bécs. – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B IX a 1176

A LOKÁLIS ÉS NEMZETÁLLAMI IDENTITÁS TÖRTÉNETÉNEK VIZSGÁLATA PÉCS BELVÁROSI UTCANEVEINEK TÜKRÉBEN

ORSÓS GYÖRGY

EXAMINING THE HISTORY OF LOCAL AND NATION-STATE IDENTITY
IN THE LIGHT OF THE STREET NAMES OF DOWNTOWN PÉCS

Abstract

The present case study examines the street names in the city centre of Pécs from the building of the nation-state (1864 street naming) to the 1991 street naming of the regime change. The basic aim of the study is to explore how the symbolic domination of urban space changed between the nation-state and localism during this historical period. For the analysis of street names, I have formed categories along the geographically motivated/unmotivated concepts established in the study of geographical names, and along the notions of the local and the nation-state from the perspective of memory politics. The conclusion of the study is – in line with the literature on toponymy- that local names have been significantly marginalised since the 19th century and nation-state names have come to the fore. Throughout the 20th century, the proportion of nation-state names has steadily increased, with a peak under the Kádár regime. After the change of regime, there was a marked decline and a strengthening of the symbolic power of localism, but this did not reach the level of the pre-communist dictatorship. I have compared this with some of the discourse on locality and argued that, although there has been an increased demand for a restoration of the symbolic representation of locality after the regime change, this can only be partial in the light of the historical cultural changes that have already taken place.

Keywords: locality, nation-state, toponymy, identity, symbolic landscape

Bevezetés

A köztérelnevezésekkel foglalkozó szimbolikus földrajzi kutatások egyik jellemző témája az etnikai viszonyok és ezek szimbolikus reprezentációjának kérdésköre. Ez a problémakör megjelenhet frissen létrejövő nemzetállamok és az ezzel párhuzamosan átalakuló/létrejövő szimbolikus tájkép esetén (pl. Bosznia-Hercegovina: RISTIC, M. 2018; ROBINSON, G. et al 2001), vagy multikulturális államok etnonacionalista politikáinak vizsgálatában (pl. Ukrajna, Románia: ERŐSS Á. 2018; ERŐSS Á.–KOVÁLY K. 2018). Ugyanakkor a klasszikus nemzetépítés időszakában is megfigyelhetjük e jelenséget. Az egykori Magyar Királyság területén a XIX. században zajlott le az utcanevek magyarosításának folyamata, ami a korábbi etnikai sokszínűség láthatóságát jelentősen csökkentette (PAP N. et al. 2023). Szintén jellemző, Magyarország kapcsán is, hogy egy nagyobb politikai változás esetén az ideológiai jellegű átalakulások nyomán jelentkezik változtatás (pl. BAROCH Cs. 2019, PALONEN, E. 2008). Ezeknek a változásoknak azonban vannak további dimenziói is, amelyre ritkábban kerül fókusz: például arra, hogy egy adott lokalitásban hogyan viszonyul egymáshoz a település saját történetének, viszonyainak és a nemzetállam szimbolikus tartalmainak reprezentációja. Időben változó lehet, hogy egy település szimbolikus tájképe inkább a lokalitás, vagy az állam szimbolikus üzeneteit közvetíti. Ezt a kapcsolatot lehet mennyiségi, valamint minőségi szempontból is elemezni. Mennyiségi szempontból vizsgálni az állam történeti, ideológiai kánonjához és/vagy az adott lokalitáshoz kötődő a nevek arányát. Jelen esettanulmány az arányok elemzésén keresztül mutatja be ennek a változásnak a történeti alakulását.

Pécs társadalomtörténete, épített öröksége jelentős multikulturális hagyománnyal rendelkezik: etnikai heterogenitása jelentős (volt), magyar, német, délszláv, zsidó, cigány népcsoportok alakították a város történetét, akik a város épített örökségében is nyomot hagytak. Regionális jelentősége ugyanakkor alkalmassá teszi a nemzetállami reprezentáció és a lokalitás kapcsolatának vizsgálatára: komoly helytörténettel, helytörténetírással rendelkezik, jelentős közigazgatási, politikai és kulturális központ. Számolhatunk tehát egy önálló földrajzi identitás lehetőségével, vizsgálható a tanulmány alapvető kérdése.

Elméleti keret

A lokalitás és a nemzetállam fogalmait APPADURAI, A. (2001) a globális kulturális folyamatokat értelmezve definiálta, amelyek között éles, egymással szemben fennálló elvi ellentétet feltételezett. Értelmezésében a nemzetállam identitásteremtő, tudatformáló tevékenysége a lokalitással szemben fogalmazódik meg, annak saját kulturális tartalmait igyekszik eltüntetni/magába olvasztani. Bár a nemzetállam-építés és az ezzel együtt járó nemzeti tér képzetének megteremtése Magyarországon inkább történelmi jelenségnek tűnik (TAKÁTS J. 2004), a fenti ellentét antropológiai keretben való értelmezése egyértelművé teszi, hogy a lokalitás és az állam közötti „identitáskonfliktusok” folyamatosan újratermelődnek, annak viszonya folytonosan változó. Ez az ellentét azonban részben pusztán elméleti jellegű, mert ahogy BARNA G. (2000) Kunszentmárton példáján is bemutatja, az utcanevek XIX. századi nemzetiesítése nem csak a nemzetállam felől érkező igény teljesülése volt, hanem a város modernizálódásának jelképe is, és a helyi autoritások nagyon is tevékeny szerepet játszottak benne.

A tér kulturális homogenizációjának (nemzeteisítésének) alapvető történeti oka a modernitásban és az ezzel történelmileg szorosan összekapcsolódó nemzetépítés programjában keresendő. A politikai földrajzi vizsgálatok gyakori közös kiindulópontja, hogy a nemzetállam-építés és a toponímiák megváltoztatása igen szoros kapcsolatban áll egymással: a friss nemzetállam fontos szimbolikus aktusa a toponímiák nyelvi, és adott esetben „ideológiai” átkódolása. COHEN, S. B. és KLIOT, N. (1992) Izrael határmenti településneveinek vizsgálatán keresztül mutatta be, hogy az új államnak milyen fontos volt a nevek megváltoztatása. Továbbá megállapították, hogy a nemzeti jellegű elnevezések jelentősen összefüggnek a nemzeti identitás osztálytársadalmi elfogadottságával. AZARYAHU, M. és KOOK, R. (2002) Haifa, Jeruzsálem és Umm-al Fahm utcanevei példáján az arab-palesztin identitást vizsgálta. Eredményeik szerint az arab nacionalizmus érvényesült ott, ahol a gyarmatosítók nem befolyásolták jelentősen a hatóságokat (bár különböző narratívákon keresztül). Bosznia-Hercegovinában, Szarajevóban a város bosnyák és szerb etnikai határa éles egybeesést mutat az utcanevekben is. Magyarországon a XIX. században kibontakozó nacionalizmus során eltűntek a párhuzamos német-magyar nevek a városokból. A XIX. századig a földrajzi nevek a társadalmi használat eredményei voltak, azaz sok esetben multietnikusak: ez a nemzeti narratívával nehezen összeegyeztethető.

A földrajzi nevek nem csak az identitást vagy a történelemről és politikáról vallott képzeinket formálják, hanem – mivel elsődlegesen mégiscsak egyfajta georeferenciák – a földrajzi térről vallott elképzeléseinket is. Ennek több szintje is van: egyfelől az adott téregység percepcióját annak megnevezésén keresztül is befolyásolják, másfelől pedig a földrajzi térképzeteinket is alakítják: mit ismerünk, mit nem, milyen léptékben gondolkodunk. Ezt megmagyarázhatjuk ANDERSON, B. (2006) meghatározásával, miszerint a nemzet egy olyan elképzelt közösség, aminek határait és szuverenitását veleszületettként képzeljük el. A XIX. században intézményesülő nemzeti történelemtudomány és

a történelem közoktatása révén lassan alakult ki a történelmi tudat (GYÁNI G. 2008), az utcanevek lehetnek a nemzeti képzelet kialakításának is eszközei.

A nemzetállam lokalitásokban való térnyerésével a narratívák egyre inkább az elképzelt (nemzeti) közösség narratíváit közvetítik, nem a konkrét helyi társadalomét. Ez a köz-térelnevezések névtani szempontú vizsgálatával is kimutatható. Már az 1970-es évektől megjelenő helytörténeti monográfiák is igazolják, hogy a XX. században a tradicionális, az adott helyre jellemző (azaz *motivált*) nevek jelentősen háttérbe szorultak, és helyükre személynevek kerülnek (BARTOS-ELEKES Zs. 2021). HOFFMAN I. et al. (2017) szerint a földrajzi nevek alapvetően úgy keletkeznek, hogy nagyban figyelembe veszik a megnevezni kívánt területi egység jellemzőit. Lehetnek más nevekből származóak is. Ilyen például a Kékkút településnév, ami nem is kék, és nem is kút, hanem a közeli Kék-kút vízfolyásról kapta nevét. A szerzők megállapítják azt is, hogy a modern toponímiahasználati szokások rávilágítanak arra, hogy a szemantikai tudatosság valójában már nem feltétlenül jellemző, azaz gyakran nem gondoljuk/nem is tudjuk át gondolni egy adott toponímia eredetét/jelentését, aminek valószínű oka épp az, hogy rengeteg motiválatlan nevet használunk.

Adatbázis és módszerek

A vizsgálatba Pécs belvárosát (a korábbi külső várfalon belüli terület) vontam be, mivel ez hosszú történelme miatt elemzésre alkalmas és kiemelt reprezentatív jelentősége okán a szimbolikus küzdelmek elsődleges terepe. Az utcanevek alakulástörténetéről és eredetéről PESTI János (2013) monográfiájából szereztem adatokat, illetve, ahol szükséges/lehetséges volt, terepbejárást, valamint a Dunántúli Napló, illetve a Hungaricana térképes archívumainak vizsgálatát végeztem el. A korszakolást politikátörténeti csomópontok, és az ezzel nem mindig szoros összefüggésben lévő utcanévrendezések alakították, ezek alapján az alábbi időszakokat különítettem el: 1864 előtti utolsó névanyag, 1864-es névrendezés, Horthy-korszak, Rákosi-korszak, Kádár-korszak és rendszerváltás.

Mivel a belvárosban alapvetően politikai/ideológiai indíttatású neveket találunk, és az elemzett korszak elsősorban ennek kibontakozását jelenti, ezért a földrajzi nevek névtani elemzési kategóriáiból (HOFFMANN I. 2007) itt elegendő a *motivált/motiválatlan* fogalmak felhasználása. Motiválnak számít az a név, amely jelentése kapcsolatban áll az adott utcával, motiválatlannak számít az, amikor a név nem áll közvetlen kapcsolatban az általa megjelölt közterülettel. Ezek olyan szimbolikus nevek, amelyek kollektív narratívákat, ideológiákat közvetítenek. További kategóriaképzési-dimenzió az, hogy az adott név a lokalitáshoz vagy pedig a nemzetállami kulturális (történelmi, irodalmi, ideológiai) kánonhoz tartozik-e. Ez a felosztás jelenik meg BARTOS-ELEKESNÉL (2021) is, amikor Kolozsvár és Brassó köztereit vizsgálja. Nehézséget jelent a klasszifikációban az emlékezet és a hely kapcsolatának érzékeltetése, azaz, amikor az utcanév az adott közterület valamely már nem létező/egy eseményhez kötődő sajátosságára utal, ugyanakkor a vonatkozó hatóságok mégis az adott név használata mellett döntöttek. Ebben az esetben érzékeltetni kell, hogy ezek a nevek nem lehetnek egyenlőek a népi eredetűekkel (hiszen használatuk végső soron helytörténeti kutatásokra alapozott és/vagy politikai eredetű), ugyanakkor mégis kapcsolatban állnak az adott hellyel. Így követhető, hogy a térelnevezésekben hogyan jelenik meg egyre jobban az emlékezet szerepe, valamint ezzel karöltve a tradicionális képzetének megteremtése is.

A hazai szakirodalomban tulajdonképpen jól ismert jelenség a tér nemzetiesítése, azaz a nemzetállami történeti, irodalmi kánonok/kultuszok megjelenése a lokalitások szimbolikus tájképében. Mint megfigyelhető, a modern állam által elsődlegesen használt szimbo-

likus eszköz a személyekre való emlékeztetés (TAKÁTS J. 2002). A személyek ugyanis egy idő után szimbólummá válnak, és emlékeztük bizonyos értékek tisztelőjét is hordozza magában. Ezek az értékek korszakokként és ideológiáiként, illetve a befogadóközösség (pl. református – katolikus, jobboldali – baloldali) mentén is változhatnak, de abban az értelemben kezelhetőek állandóként, hogy az adott lokalitáshoz/utcához kötődnek-e, vagy az állami ideológiához. A lokális kultusz kategóriába eső nevek ennek analogikus megfelelői, tehát a város fontos személyiségeit örökítik meg. További, az alapvető kérdésfelvetéstől eltérő, de mindenképp jelentős kategóriát jelentett patrocíniumokba sorolható toponímiák halmaza, azaz amelyek egy-egy szentről/bibliai alakról lettek elnevezve.

Ezeket alapul véve hozhatjuk létre a következő elemzési kategóriákat: a) lokális tradicionális (Tímár utca) b) lokális kultusz (Király Józsefről elnevezett utca) c) lokális földrajzilag motivált (Kígyó utca) d) nemzetállami kultusz (Széchenyi tér) e) patrocínium (Mária utca). Mivel több név nem áll már közvetlen kapcsolatban az adott utcával, annak inkább történetére utal, és annak történetiségét hangsúlyozza, létre kellett hozni egy lokális tradicionális kategóriát, ami olyan nevek gyűjtőneve, amelyek lokális referenciával bírnak, azonban nincs már közvetlen, érzékelhető kapcsolat a név és a jelölt terület között, illetve nem is valamilyen kultuszt szolgálnak. Értelmezésem szerint ilyen nevek azok, amelyek az utca valamely történeti sajátosságára utalnak, anélkül, hogy ez az attribútum az adott korban már meglenne.

A kategóriaképzést megelőlegezte a vizsgált névhalmoz történeti jellemzőinek megismerése. Ezek ismeretében állítottam fel a kategóriákat, amelyek alapvetően a földrajzi neveknél ismert motivált-motiválatlan ellentétpárokra épül, illetve a lokális és nemzetállami nevekre. Bizonyos esetekben ez utóbbi elkülönítése nehezen volt megoldható, vagy nem is volt célszerű (pl. Váradi Antal jelentős pécsi kulturális személyiség volt, aki ugyanakkor az országos irodalmi életben is számottevő szereplővé vált), ezekben az esetekben mindkét kategóriába besoroltam az adott nevet. A belváros története során az önálló közternevekkel bíró egységek száma jelentősen nőtt. Ezek miatt a későbbiekben jelzett egységek száma korszakokként eltérhet. Azért láttam ezt indokolhatónak, mert így az egyébként a több kategóriába illő egységeket nem kell reduktívan értelmezni, valamint követhető a névbővülés történeti folyamata is. A nevek kódolása nem történhetett automatikusan azok szemantikai tartalma alapján, hanem az adott földrajzi és történelmi kontextust is figyelembe kellett venni. Így például a Kis Flórián utca nem pusztán a patrocíniumi kategóriába került be, hanem a földrajzilag motiváltba is, hiszen egyértelműen utal az utca jellegére és viszonyára (tehát az utca közelében van egy Nagy Flórián utca is). A nevek továbbá nem elszigetelt egységek, ezért az értelmezésüket meghatározzák a környezetükben lévő másik utcanevek is: például a József utcát már egyáltalán nem csak katolikus szimbólumként értelmezhetjük a szocialista ideológiai kontextusban, a belváros szimbolikus deszakralizálása és egy olyan névadási eljárás időszaka után, amelyik vallási motiváció nélkül keresztneveket adott közterületeknek (pl. Melinda utca). Azonban az is bizonyos, hogy az egyszerű keresztnév mellett, sokak számára még a szocializmus alatt is vallási töltettel rendelkezett.

A pécsi utcanévadás korszakai

Az alábbiakban PESTI J. (2013) monográfiája alapján röviden összefoglalom az utcanévadás legfontosabb korszakait, a jelentősebb szempontokra fókuszálva. A középkori nevekről nincsenek írásos források, azokra csak az elsőként 1554-ben adóösszeírás céljából lejegyzett nevekből következtethetünk vissza. Az első írásos utcanevek természetes,

népi névadással keletkeztek: az utca földrajzi, társadalmi attribútumaira vagy fontos egyházi intézményekre utaltak. A hódoltság megszűnte után a város fellendülése a XVIII. századra tehető, amikortól azonban már a város alapvetően nemzetiségileg heterogénné vált: 30% magyar, 32% német és 30% szláv volt itt található. Ekkoriban a városi tanácsban a német polgárság volt többségben.

A nemzetiségek közötti ellentétek csak a XIX. század elejére szűntek meg. Erre a korszakra is jellemző még a természetes, népi névadás. Fontos jellemzője az utcanév használatának, hogy PESTI J. kontinuitást mutat ki a korábbi nevekkal, ami a kollektív emlékezet jelentőségére mutat rá. 1804-ben a német nevek hivatalossá váltak, azonban a soknemzetiségű társadalomban fontos kiemelni a párhuzamos nevek meglétét. Ez a rendezés egyben a hivatalos névadás kezdetét is jelentette, igaz itt még a helyi hatóságok pusztán szelektáltak a népi nevekből. Ekkor kerültek ki a sarokházakra az utcanévtáblák, magyarul és németül. Fontos itt megemlíteni, hogy az 1843-as utcanévjegyzéken már nem szerepel német név. Vélhetően az adott történelmi kontextusban a nyelvi tájkép elmagyarosodása megkezdődött.

A városi hatóságok 1864-ben a pécsi utcanévhálózat történetének legnagyobb átalakítását hajtották végre, amit PESTI J. – Madas József-re hivatkozva – utcanévadási forradalomnak hív. Folytatódott a magyarosítás, illetve megindult a nemzeti emlékezetben fontos szereplők kultuszának kiépítése. A Horthy-korszak kevésbé tett hozzá a névállományhoz, vélhetően ennek az is az oka lehetett, amit Budapest példáján Szívós E. (2021) állít: a rendszer legitimitásában fontos volt a stabilitás és tradíciók hangsúlyozása. A kommunista rezsim kiépülése során az utcanév szisztematikus rendezését Rajk László belügyminiszter leiratában foglalt szempontok alapvetően határozták meg. A leirat meghatározta, hogy az új nevek legyenek a szocialista eszmeiség megjelenítői, de vegyék figyelembe a helytörténeti sajátosságokat és a nagyon fontos neveken ne változtassanak. 1956 után az ideológiai harc szolidabbá vált, és eltűntek a sztálinista nevek. 1990-ben állt fel a Városi Utcanévbizottság, amelynek kiemelt célja volt a patinás, történelmi értékű utcanéveket visszaállítani. Ez 1991-ben történt meg.

Eredmények

Mennyiségi vizsgálatom eredményeit az *1. táblázat* tartalmazza. A földrajzilag motívált nevek aránya a XIX. század óta erősen csökkent. Ennek egyrészt a város társadalmi és térhasználati szokásainak átalakulása áll a háttérben. Ha ugyanis az 1864 előtti neveket vizsgáljuk, akkor azokat még társadalomtörténeti „lenyomatokként” kezelhetjük. Az olyan nevek, mint például a Hal tér vagy Citrom utca eredetileg az itt jellemző gazdasági tevékenységre utaltak. Azonban a város történelme folyamán ez megváltozott és inkább várostörténeti kuriózzummá váltak az ilyen megnevezések.

Mint az 1864 utáni éles változásból láthatjuk, volt ennek a folyamatnak egy mestersegesen indukált időszaka is, a nemzetállam-építés kezdete, amikortól kezdve jelentősen csökkent a motívált nevek aránya. Ezt azonban nem tekinthetjük egyértelműen az állami nyomás eredményének, ugyanis az utcanévrendezést a városi hatóságok irányították. Ez a folyamat azonban nem állt itt meg, részben a már említett társadalmi változások, részben pedig a XX. század második felének politikai folyamatai miatt. Mint az látható, a Rákosi rendszerben csökkent legalacsonyabbra a számuk, ami magyarázható a diktatúra totalizáló természetével.

A nemzeti kultuszt szolgáló nevek a dualizmustól jelennek meg fontosabb írók (pl. Jókai, Kazinczy) és történelmi szereplők (pl. Zrínyi, Rákóczi) reprezentálásán keresztül.

Az utcanevek kategorikus megoszlása
Categorical distribution of the street names

	1864 előtti névállomány	Dualizmus korszaka	Horthy korszak	Rákosi rendszer	Kádár rendszer	1991
Lokális tradicionális	13	19	19	16	19	29
Lokális földrajzilag motivált	31	25	19	13	14	21
Lokális kultusz	2	10	15	8	8	11
Patrocínium	12	6	8	7	7	8
Nemzeti Kultusz	1	11	15	24	27	20

Ekkorra tehető a város központi terének átkeresztelése Széchenyi térre. A Horthy-korszak a számokat tekintve nem hoz jelentős változást. Ugyanakkor 1943-ban Horthy Miklós útnak nevezik át az akkori Mátyás Flórián utcát (a mai Hunyadi János utca). Pécsen ez az első alkalom, amikor aktuálpolitikai, nyílt propagandisztikus szándékkal neveznek át egy közterületet. Ezt sokkal intenzívebben folytatta a Rákosi-korszak névadási rendszere. Ekkor is nőtt a nemzeti nevek aránya: ilyenek például a Sallai, Geisler Eta nevek, akik a kommunizmus fontos mártír figurái voltak. Kitérőként meg kell azt említenem, hogy itt nem a mai értelemben vett nemzeti kánon jelenik meg, hanem egy munkásmozgalmi, mártír, de magyar kánon. Nem érdemes ezeket nem nemzeti célú névhasználatként kezelni, mivel a rendszer retorikájának fontos elemét képezte a haza és a patriotizmus, illetve a baloldali történelemértelmezés összehangolása. ANDERSON, B. (2006) – igaz egészen más földrajzi kontextusban – szintén megállapítja a szocialista rendszeret elemezve, hogy azok antropológiai értelemben valójában jelentős nacionalista tendenciákat is hordoznak.

Az állam szimbolikus, ideologikus jelenlétét erősítik még továbbá a nemzetközi, kommunista nevek. Ezek közé tartoztak a Sztálin, Dolores Ibarruri, Zetkin Klára és Molotov, amelyek a Kádár rendszerben a Zetkin néven kívül el is tűnnek (Sztálin => Hunyadi, Ibarruri => Sörház utca, Molotov => Déryné). Természetesen nem csak kvantitatív, hanem kvalitatív változás is történt ebben az időszakban, amely elsődleges célja egy új magyar történelemértelmezés megteremtése, tehát csak azok a nevek maradhattak, amelyeket át lehetett értelmezni az aktuális narratíva számára. Így alakulhatott ki, hogy az életükben egymás komoly politikai riválisaiként fellépő Kossuth és Széchenyi minden szimbolikus ellentmondás nélkül egymástól néhány száz méterre fekvő tereket neveznek meg. A Kádár-korszakban lényegi változás nem történt az előző időszakhoz képest, lényegében annak folytatása volt. 1956 egyfajta korrekciót hozott magával. Néhány esetben háttérbe szorultak a kommunista nevek, és helyükre vagy nemzeti vagy földrajzilag motiváltak kerültek.

Fontos itt a rávilágítani a tér deszakralizálására is, hiszen ez egyben a város történetének egy fontos oldalát is elhalványította. Pécs püspöki funkciójából fakadóan meglehetősen sok utcanev és egyéb szimbólum utalt a tájképben a szakrális múltra. A Rákosi-korszakot követően ezek jelentős részben eltűntek. A Mária utca (=> Molotov, majd Déryné), Mór (=> Zetkin Klára) Apáca (=> Geisler Eta), Irgalmasok (=> Bem), Ferencesek (=> Sallai), Ciszterci köz (=> Széchenyi köz) utcák mind elvesztették szakrális jellegüket, továbbá

a helyi egyházi méltóságok egy része (Scitovsky => István tér, Király => Kossuth utca). A rendszerváltást követően csak egy részük került vissza. Az 1991-es rendezés nem hozott azonban teljes visszarendeződést, hiszen viszonylag sok, 1945 után a lokális nevek helyére kerülő nemzeti név megmaradt. Ennek magyarázata abban is rejlik, hogy az utcanevek rendezésének akkori irányítók célként tűzték ki a „mértéktartást” (PESTI J. 2013), illetve nem akartak a Horthy-korszakot jellemző nevekhez sem visszatérni. A változás a munkásmozgalmi nevek eltűnésében merült ki.

A lokális kultuszt szolgáló nevek a dualizmusban jelentek meg, tehát az új, polgárosodó társadalom a földrajzi tér városi léptékét is átformálta. Az ilyen nevek elsősorban azok az egyházi vagy polgári alakok (ne felejtjük el, a dualizmusban ez még komoly ideológiai ellentét volt), akik a város életében töltötték be kiemelkedően fontos szerepet. Ezek száma a Horthy-korszakban volt a legtöbb és a Rákosi-korszakban a legkevesebb. A közel harminc város rendszerváltozásban lezajlott névváltozását megvizsgáló BIRK Z. (1996) szerint a rendszerváltás utáni névadás egyik jellegzetessége, hogy az adott város életében fontos szerepet betöltő polgároknak is emléket állítanak. Pécs (belvárosi) példája inkább arra mutat rá, hogy itt a visszaállítás aktusáról van szó.

A patrocínium eredetű nevek száma a dualizmust követően csökkent, azonban később jelentősen nem változott. Valószínűleg azért sem tűnhettek el a Rákosi- és Kádár-korszakban, mert középkori jellegükből fakadóan viszonylagosan semlegesek ideológiailag, valamint mivel ezek döntően keresztnév formátumúak (lásd korábban), könnyen elveszíthették szakrális jellegüket. Továbbá az ezeket a neveket viselő utcák a belváros északi, kevésbé forgalmas területein is húzódtak, így szimbolikus tétjük sem volt olyan jelentős.

Az eredmények szerint a lokális tradicionális kategória száma a rendszerváltás után nőtt meg jelentősen. Ennek több oka is van. Egyrészt a már korábban említett metodikai bizonytalanságok is okozhatják ezt, nevezetesen néhány esetben nem tudtam pontosan kideríteni, hogy az adott név referenciája mikor tűnt el (mint pl. mikor szűnt meg a piaci tevékenység a Hal téren, mikor szűntek meg a tímárok gazdasági tevékenységére utaló jegyek a Timár utcában). Továbbá azt is fontos itt kiemelni, hogy ezt a kategóriát pusztán analitikus szempontból érdemes megkülönböztetni, mivel a diskurzus szempontjából a rendszerváltás környéke ennél összetettebb. A teret már korábban múzeumi/tradicionális tartalmakkal ruházta fel a hatalom. Ennek indikátorai azok a rendszerváltás környékén megjelenő rítusok is, amelyek (nép)hagyományokat jelenítettek meg, mint például a Széchenyi téren tartott néptáncos és népzenei események (1), (2), vagy szakrális események (3). Kulturális és szimbolikus értelemben már a rendszerváltás előtt is komoly változások történtek. A tradíció iránti vágy tehát a késő szocializmusban is megjelent, így inkább általánosabb kulturális változásokat lehet a tendencia mögött sejteni: a késő huszadik században egyre jelentősebben nőtt az igény az elképzelt, tradicionális múlt iránt (RÜSEN, J. 2012)

Ugyanakkor ez térségünkben egy sajátos történelmi kontextusban jelent meg, így általánosabb politikai töltetet is kapott. A kelet-közép-európai rendszerváltások egyik igen fontos jövőre és múltra vonatkozó állítása az volt, hogy a szocializmus egyfajta kizökkenés volt az azelőtti lineáris történelemből, azaz a szimbolikus politikának a feladata az, hogy a visszatérést és a hagyományt közvetítse. A szimbolikus politikában tehát összefonódott a lokális és a nemzeti történelmi visszatérés képzelete. Ennek spontán kifejeződése az is, hogy az utcanevrendezési bizottság alapvető célja az átfogó rendezésben a régi nevek visszaállítása, illetve a „még éppen maradt lokálpatriotizmust sértő utcanevek megváltoztatása” (4). A belvárosi tér szimbolikus aktusokon keresztül történő „tradicionálisítása” arra enged következtetni, hogy a nemzeti nevek és a helyi tradíció végképp

összefonódtak. A kategória nagyobb részét képezik azok a (személy)nevek, amelyek ekkor tértek vissza: pl. Szent Mór utca, Mária utca, Apáca utca, Ferencesek utca. Ez a kategória tehát mindenképp további pontosításokat igényel, ugyanakkor a következtetés maga mégis helytállóan tűnik, tekintve akár önmagában csak azt, hogy a nevek jelentős része olyan társadalmi foglalkozások, tevékenységek lenyomata, amik a XX. század végére megszűntek/háttérbe szorultak.

Végül szólnunk kell az utcanevekben megjelenő toponimiákról is, hiszen ezek a földrajzi képzelet (GREGORY, D. 1998) alakító tényezői is lehetnek. A területen egyetlen elemzett korszakban sem található számottevő toponímia. A dualizmus előtti korszakban a Jordán és a Gecsemáné ilyenek voltak, de ezeket is inkább mint biblikus elem lehet értelmezni. A Horthy-korszakban a Trianon során elvesztett városok nevei kikerültek ugyan az utcanevekre, azonban az Ispitaalja városrészből. A szocializmus alatt jelent meg a Székesfehérvár név (mai Vörösmarty utca), ez azonban a rendszerváltozás után eltűnt. Már az elemzett időszakon kívül jelent meg még a Graz és a Fellbach tér, egyértelműen a közép-európai kapcsolatkeresés megnyilvánulásaként.

2. táblázat – Table 2

A legfontosabb utcák/terek neveinek változása L=lokális, földrajzilag motivált, LTR=lokális tradicionális; LK=lokális kultusz; NK=Nemzeti kultusz
Change of toponyms of the most important streets/squares L=local, geographically motivated; LTR=local, traditional; LK=local cult; NK=national cult

	1864-es névrendezés előtt	Dualizmus korszaka	Horthy-korszak	Rákosi-korszak	Kádár-korszak	Rendszer-váltás
Széchenyi tér	Főtér (L)	Széchenyi tér (NK)	Széchenyi tér (NK)	Széchenyi tér (NK)	Széchenyi tér (NK)	Széchenyi tér (NK)
Kossuth tér	Paulinus utca (L)	1864-től Új tér; 1877-től: Majláth tér (LK)	Majláth tér (LK)	Kossuth tér (NK)	Kossuth tér (NK)	Kossuth tér (NK)
Szent István tér	Virág utca/ Blumen Gasse (L)	Scitovsky tér (LK)	Scitovsky tér (LK)	I. István tér (NK)	Szent István tér (NK)	Szent István tér (NK)
Jókai tér	Kis tér (L)	1893-tól: Jókai tér (NK)	Jókai tér (NK)	Jókai tér (NK)	Jókai tér (NK)	Jókai tér (NK)
Irgalmasok	Kapucinus utca (L)	Irgalmasok utca (L)	Irgalmasok utca (L)	Bem utca (NK)	Bem utca (NK)	Irgalmasok utcája (L, LTR)
Rákóczi út	Siklósi országút (L)	1905-től: Rákóczi út (NK)	Rákóczi út (NK)	Rákóczi út (NK)	Rákóczi út (NK)	Rákóczi út (NK)
Király utca	Fő utca (L)	Király utca (LK)	Király utca (LK)	Kossuth Lajos utca (NK)	Kossuth Lajos utca (NK)	Király utca (LK, LTR)
Hunyadi János utca	Kaposvári utca (L)	Plébánia utca; 1901-től: Inczédy Dénes utca (LK)	Mátyás Flórián utca; 1943-tól: Horthy Miklós út	Sztálin út (NK)	Hunyadi János utca (NK)	Hunyadi János utca (NK)

	1864-es névrende- zés előtt	Dualizmus korszaka	Horthy- korszak	Rákosi- korszak	Kádár- korszak	Rendszer- váltás
Esze Tamás utca	Virág utca (L)	Radinay utca (L)	Esze Tamás utca (NK)	Esze Tamás utca (NK)	Esze Tamás utca (NK)	Esze Tamás utca (NK)
Ferencesek	Barát Utcza (L)	Ferencziek utcája (L)	Ferencziek utca	Sallai utca (NK)	Sallai utca (NK)	Ferencesek utcája (L, LTR)

A 2. táblázatot összevetve az 1. táblázattal, láthatóvá válik, hogy a fő változások a kisebb utcákra voltak jellemzőek, a fontosabb (szimbolikus és/vagy közlekedési jelentőség) közterek nagyobb részére inkább az állandóság volt jellemző. Ebből a legkirívóbb kivétel a Hunyadi János utca, amely viselte Horthy Miklós és Sztálin nevét egyaránt. A 2. táblázat ugyanakkor arra is rámutat, hogy az egyházi, lokális hatalmasságok reprezentációja felől a hangsúly eltolódott a nemzeti nevek irányába, amelyekbe beilleszkedett a Kádár-rendszer emlékezetpolitikája is, saját történeti kánonnal. A szocialista rendszer szimbolikus átkódolásait azonban jelentősen magába olvasztotta a rendszerváltást követő időszak is, hiszen több jelentős nevet megőrzött.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a XIX–XX. század során az utcanevek egyre szimbolikusabbá váltak. Ez önmagában természetesen köztudott. Azonban az elemzés rámutatott arra, hogy ezt a folyamatot nem csak a nemzetállam-építéshez köthetjük, hanem a kommunista/szocialista szimbolikus politika ilyen értelemben is annak folytatása, pusztán ideológiai és a névadás politikai motivációiban volt igen eltérő. Azt is fontos látni, hogy az állam szimbolikus jelenléte a rendszerváltás után jelentősen csökkent, a totális államhoz képest valóban érdemes azt erős lokalitásként kezelnünk, de fontos történeti adalék az, hogy nem tért vissza a második világháború előtti korszakhoz. Elmondható tehát, hogy az utcanevek mai állapota egy olyan történelmi folyamat eredménye, amelyben a lokális identitás végképp magába olvasztotta a nemzetállami identitást is.

Összefoglalás

A fentiek alapján elmondható tehát, hogy az adott lokalitásban a nemzetállami térnyerés a XIX. század során történt meg, amely során a helyi hatalmi, földrajzi sajátosságok helyébe az állam területén szinte mindenütt megtalálható, homogén szimbolikus nemzeti teret alkotó nemzetállami hatalmi (politikai), kulturális kánon került. Emellett a jól ismert történeti folyamat mellett azonban a következők is megfogalmazhatók: az állami térnyerés a Rákosi-, majd a Kádár-korszakban volt a legjelentősebb. Az ezt követő „visszarendeződés” azonban a „mértéktartás”, valamint a szocialista nemzeti történeti kánon részleges elfogadása által nem csökkentette érdemben az állami nevek arányát. A pécsi folyamatok beágyazódtak az országos szimbolikus folyamatokba.

A rendszerváltás utáni budapesti utcanévadásokkal foglalkozott PALONEN, E. (2008), aki az elsők között mutatta be a kommunista toponímiák eltűnését. A szocialista rendszer köztérelnevezéseivel kapcsolatban kimutatható ugyanakkor, hogy bár a reprezentációja és (az eltüntetésük) kollektív emlékezetben betöltött szerepe nagy, valójában az eltüntetésük aránya viszonylag kicsi, a köztérnévallomány 6%-át cserélődött ki a rendszerváltáskor (PÓTÓ J. 2012). A rendszerváltást vizsgálva fontos analógia például Szeged, ahol 1990 és 1992 között 30 utcanév változott meg, amiből 26 esetben a régi, „eredeti” név

rekonstrukciója volt az indok. Tanulságos az is, hogy 10 keresztény hitéleti jellegű volt. Másik nagyobb csoportot az irredenta eredetű, szlovákiai és romániai magyar városok nevei jelentették. (TÓTH SZ. 2011).

A visszaállított nevek egy része már referenciáját veszítette (de legalábbis funkcionális alaptól biztosan nem táplálkozhatott), így leginkább azt a nézőpontot erősíti, hogy a szocialista korszak a „normális, nemzeti” történelmi haladásból való kizökkenést jelentette, valamint a belvárost egyfajta muzeális jelleggel ruházta fel. Ez utóbbi folyamat ugyanakkor már részben az 1980-as években megindult, így ez általánosabb kulturális folyamatok megjelenését mutatja. Az látható tehát, hogy az identitáskonstrukció gyakorlatilag eltolódott a nemzetállami irányba, a lokális identitás kialakítására alkalmas elemek nem igazán maradtak, jóval inkább az örökségesítést és a premodern élet hangsúlyozását szolgálják.

APPADURAI, A. (2001) szerint a nemzetállami identitástermelés egyik jelentős történelmi fejleménye, hogy a lokális identitástermelést magába olvasztotta. Ezt tűnik megerősíteni Pécs példája is. Fontos azonban árnyalni ezt azzal, hogy Magyarországon továbbra is két területi identitás jellemző, a lokális és a nemzetállami, amelyek a fentiek alapján nem egymás ellen hatnak, hanem egymással arányosak: a magas nemzeti identitás magas lokális identitással jár együtt (BUGOVICS Z. 2007). Ez vélhetően tehát azt jelenti, hogy a lokális identitás nem a nemzetállami identitás alternatívájaként, hanem annak konkrét, a mindennapi életben megtapasztalható helyi kifejeződéseként jelenik meg.

Azonban a lokális identitásnak ma már nem pusztán nyíltan politikai kérdésként való artikulálása a jellemző, hanem a kulturális gazdaság egy komoly tényezőjeként is. A kulturális gazdaság ezt a tendenciát megerősítve egyre inkább fókuszba helyezi a helyi sajtóságok (képzetét), hiszen a „genius loci” jelentős vonzerő tényező lehet. Az „örökségesítés” is az adott település történelmét, egyediségét, értékét hangsúlyozó marketingstratégiává vált az utóbbi évtizedekben. A globális termelési láncok szétesésével, a lokális fogyasztás is egyre fontosabb célkitűzés, amely egyik fontos eszköze a helyi kulturális identitás erősítése. (DEL CASTILLO, E. et al., 2024) Ezt a folyamatot láthatjuk a határon túli magyar települések egy részében is, ahol lokális örökség erősítése egyben részlegesen a kisebbségi nevek védelmét is jelenti. (ERŐSS Á. et al., 2022). A lokális identitás szerepe a nemzetállamon belül tehát a továbbiakban is változhat, amelyben az utcanevek kitüntetett szerepet töltenek be.

ORSÓS GYÖRGY

PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs

orsosgyorgydvk@gmail.com

IRODALOM

- ANDERSON, B. 2006: Elképzelt Közösségek. L'Harmattan. Budapest.
- APPADURAI, A. 2001: A lokalitás teremtése. *Regio* 3. pp. 3–31.
- AZARYAHU, M.–KOOK, R. 2002: Mapping the nation: street names and Arab-Palestinian identity: three case studies. *Nations and Nationalism* 8. 2. 195–213. <https://doi.org/10.1111/1469-8219.00046>
- BARNA G. 2000: A világ megszerkesztése. Szimbolikus és való világok. In: CSERI M.–KÓSA L.–T. BEREZCKI I. (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre. pp. 693–707.
- BAROCH Cs. 2019: Szimbolikus politikai fordulatok és térbeli mintázataik: közterületek átnevezése Budapest I. és V. kerületében. In: *Földrajzi Közlemények*. 143. 2. pp. 144–157. <https://doi.org/10.32643/fk.143.2.4>
- BARTOS-ELEKES ZS. 2021: Múltidéző utcaneveink: Kolozsvár és Brassó az utóbbi másfélszáz évben. *Névtani Értesítő* 43. pp. 113–134.

- BIRK Z. 1996: Az utcanevek és változásai társadalmi jelentése. Jel-kép 4. pp. 55–70.
- BUGOVICS Z. 2007: Társadalom, identitás és területfejlesztés. L'Harmattan, Budapest.
- COHEN, S. B. – KLIOT, N. (1992): Place-Names in Israel's Ideological Struggle over the Administered Territories. *Annals of the Association of American Geographers* 82. 4. pp. 653–680.
- DEL CASTILLO, E. et al. 2024: Ethnocentrism and place identity in the consumption of local products. *Helyon*.10. <https://doi.org/10.1016/j.helyon.2024.e31602>
- ERŐSS Á. (2018): Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Földtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- ERŐSS Á. – KOVÁLY K. (2018): A szimbolikus tér átalakulása az Euromajdan után: Kijev és Kárpátalja összehasonlítása. *Metszetek* 7. 1. pp. 142–164.
- ERŐSS Á. – HOLÁNYI Á. – TÁTRAI P. 2022: Toponymic politics and the role of heritagisation in multiethnic cities in Romania. *International Journal of Heritage Studies*. 28. 6. pp. 763–777.
- GORTER, D. 2017: A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *REGIO* 25. 3. pp. 31–49. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i3.171>
- GREGORY, D. 1998: *Geographical Imaginations*, Blackwell.
- GYÁNI G. 2008: Identitás, emlékezés, lokalitás. 2000: *Irodalmi és Társadalmi Havi* 2008. 6. pp. 19–27.
- HOFFMANN I. 2007: Helynevek nyelvi elemzése. Tinta Kiadó.
- HOFFMAN I. et al. 2017: *History of Hungarian Toponyms*. Buske. Hamburg.
- KULCSÁR D. (2013): Politikai földrajz. In: JENEY L. – KULCSÁR D. – TÓZSA I. (szerk.): *Gazdaságföldrajzi Tanulmányok Közgazdászoknak. Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék. Budapesti Corvinus Egyetem.* pp. 303–327.
- PALONEN, E. 2008: The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. *GeoJournal* 73. pp. 219–230. <https://doi.org/10.1007/s10708-008-9204-2>
- PAP N. – KITANICS M. – ÁCS M. – REMÉNYI P. 2022: Geo-History of the Toponymy of Mohács Plain, SW Hungary. In: O'REILLY, G. (szerk.) *Place Naming, Identities and Geography : Critical Perspectives in a Globalizing and Standardizing World*. Springer. pp. 383–411.
- PESTI J. 1982: Baranya megye földrajzi nevei I. Baranya Megyei Levéltár. Pécs.
- PESTI J. 2013: Pécs utcanevei 1554–2004. Kronosz. Pécs.
- PÉTER L. 1974: Szeged utcanevei. Szeged.
- PÓTÓ J. 2012: Terek és nevek. Köztérnevezések a szimbolikus politika tévútjain. *Történelmi Szemle*. 54. 1. 161–173.
- RISTIC, M. 2018: *Architecture, urban space and war*, Palgrave-Macmillan, Darmstadt.
- ROBINSON, G. et al. (2001): Remaking Sarajevo: Bosnian nationalism after the Dayton Accord. In: *Political Geography* 20. 8. pp. 957–980. [https://doi.org/10.1016/S0962-6298\(01\)00040-3](https://doi.org/10.1016/S0962-6298(01)00040-3).
- RÜSEN, J. 2012: Tradition: A Principle Of Historical Sense-Generation And Its Logic And Effect In Historical Culture. *History and Theory* 51. 4. pp. 45–59.
- SZÍVÓS E. 2021: Utcanévek és utcanévváltozások: térpolitika, érzelmi kötődés és generációs azonosulás. In: PAPP, B. (szerk.) *Lélek és történelem: Örökség. Az ELTE BTK Történelmi Intézet Gazdaság- és társadalomtörténelmi tanszékének konferenciája (2019. december 5.)*, ELTE BTK, Budapest. pp. 199–216.
- TAKÁTS J. 2002: A kultusz kutatás és az új elméletek. *Holmi* 2002. 12. pp. 1534–1544.
- TAKÁTS J. 2004: A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok. In: *Regio* 15. 3. pp. 71–81.
- TÓTH B. I. 2014: A hazai kistérségek vonzerejének és területi tökéjének néhány összefüggése. *Területi Statisztika* 54. 1. pp. 3–18.
- TÓTH SZ. 2011: *Nyelv, kép, hatalom*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.

Hivatkozott sajtótermékek

- (1): Vásári téboly – kozmikus csönddel. Új Dunántúli Napló. I. évf. 114. sz. 1990.július 27. 1.o.
- (2): Szent István napi ünnep a Széchenyi téren. Új Dunántúli Napló. I.évf. 138. sz. 1990. augusztus 21. 5.o.
- (3): A Szentjób Pécsen. Vasárnapi Dunántúli Napló. XLV. évf. 295.sz. 1988. október 23. 1.
- (4): Átfogó névrendezést! In: Új Dunántúli Napló, I. évf. 52.sz. 1990.05.26. 6.o.

KOMLÓ – A MECSEK KAPUJA? A KISVÁROSI ARCULATVÁLTÁS NEHÉZSÉGEI EGY EGYKORI BÁNYAVÁROS PÉLDÁJÁN

MERZA PÉTER – PIRISI GÁBOR – MARÁZ HENRIETT – PAP NORBERT

KOMLÓ – THE GATE TO THE MECSEK?
THE DIFFICULTIES OF REBRANDING OF A SMALL TOWN
ON THE EXAMPLE OF A FORMER MINING TOWN

Abstract

Komló is a small town in southern Transdanubia, north of Pécs, with a population of just over 20,000. Following the start of coal mining at the end of the 19th century, it transformed from a small mountain village into a proud socialist town, reaching its heyday in the late 1970s. The town's economy was almost entirely based on coal mining, which declined rapidly in the 1990s and finally ceased completely in the early 2000s, leaving behind unemployment, emigration, and all the symptoms of a shrinking small town. Komló's image suffered irreparable damage, and without any previous settlement traditions, it was difficult to return to the traditional identity of small towns. This study, focusing on Komló, examines the questions of small-town image and brand building, and the possibilities of rebranding in the context of post-industrial development. Using this specific case, the authors present the steps taken so far in such an attempt and its possible outcome. The establishment of the Komlóverzum Museum has initiated a process that could make the town, located in the heart of the Mecsek Mountains, the center of a future UNESCO Geopark.

Keywords: Komló, coal mining, rebranding, Komlosaurus, Komloverzum

Bevezetés

Napjainkban a kisvárosokat érő kihívások sokfélék és sokszínűek, egyszerre eredeztethetők a hagyományos kisvárosi szerepekből, illetve az azokat ért kihívásokból, illetve a globalizációnak a kisvárosok szintjét is elérő, minden szerepet és minden szereplőt újraértékelő hatásából (ALBRECHT, D.E. 2007). A kisvárosok a korábbi állapotokhoz képest sokkal kompetitívabb környezetben találják magukat, és ezért márka- és imázsépítésükre növekvő hangsúlyt fektetnek (DONALDSON, R. et al. 2021). A nagyvárosokhoz képest a kisvárosok imázsépítése többek köszönhetően annyiból is eltérő, hogy kisvárosból minden országban egy vagy két nagyságrenddel több van, mint nagyvárosból, és ez a korlátozott számosság, a puszta méret, és a mögötte álló funkció-összlet eleve kölcsönöz a nagyvárosoknak egy ismertségi előnyt. A méretkülönbségből általában különbözik a források és az elérhető eszközök minőségi és mennyiségi különbsége, amelyet egy-egy település ilyen célokra tud fordítani.

Cserében viszont a kisvárosi tömeget önmagában is sajátos kisvárosi imázs fűzi össze. A kisvárosról alkotott kép polarizáltságára többen felhívták a figyelmet (KWIATEK-SOŁTYS, A. – MAINET, H. 2014; LŐRINCZ K. et al. 2020). Joachim Burdack ezt úgy foglalta össze, hogy párhuzamosan és egymás mellett él egy idealizált és egy szkeptikus kisváros-kép (BURDACK, J. 2013). A kisváros-romantikusok a hely értékállóságát és emberi léptékét, a kisvárosi társadalom összekapcsoltságát, nem utolsó sorban a biztonságot hangsúlyozzák, míg egy sötétebb szemüvegen keresztül nézve mindebből beszűkültség, provincia-lizmus, elmaradottság lesz.

Komló ebből a szempontból (is) sajátos helyzetben van, hiszen a pozíciója sem adható meg egyértelműen. Hiszen amíg a „kisvárosiságnak” központi eleme az értékörzés, a változások, átalakulások lassú üteme, legyen szó társadalomról vagy épített környezetről (PIRISI G.–TRÓCSÁNYI A. 2014), addig Komlóra éppenséggel a nagyon gyors ütemű átalakulások jellemzőek, amelyek nagyjából nyolcvan év alatt emelték egy nem túl jelentős bányászfaluból pályája csúcsán középvárosi ambíciókat megfogalmazó (és középvárosi méretkategóriába tartozó) szocialista iparvárossá (BELUSZKY P. 1999; PIRISI G.–TRÓCSÁNYI A. 2006), majd onnan egy zsugorodó, jelentőségét és vonzáskörzetét jórészt elvesztő kisvárossá (BELUSZKY P.–GYŐRI R. 2011; HORECZKI R. et al. 2023a). Sajátos és a korban modernnek számító funkcióit elveszítve Komló ezzel a magasabb hierarchiaszintek felől, lecsúsztatva érkezik meg a kisvárosok közé, így a kisvárosisághoz kapcsolódó pozitív attitűdök jelentős része nem alakulhatott ki.

A város fő funkcióját és egyben arculatának, valamint identitásának meghatározó elemét adó kőszénbányászat negyed évszázaddal ezelőtt (2000-ben, a Zobák-akna bezárásával) ért véget a városban. Ekkora időtávban jogosan merülhet fel az igény, hogy Komlót már ne a történelmivé vált bányászattal azonosítsák a külső szemlélők – és részben a helyi lakosok is. Ugyanakkor az új identitás felépítésének nehézségei hatványozódnak, hiszen a város magán viseli a zsugorodás és válság nehezen lemosható bélyegeit. Komló esetében a központi kérdés, hogy a történelmileg elmaradt kisvárosi identitástudat kialakulásának a hiánya és a ma már szintén történelminek mondható középvárosi státuszából történő lecsúszás mellett azok a kezdeményezések, amelyek az utóbbi időben a városban megindultak, mennyiben vihetnek közelebb minket ehhez a várt és szükséges önazonos pozitív tényezőkhöz alapuló identitás kialakulásához.

A komlói József Attila Könyvtár és Múzeum intézményi keretében létrehozott és 2024 tavaszán a közönségnek átadott Komlóverzum Látogatóközpont alapötlete 2010 őszén fogalmazódott meg először. A szénbányászat ezredvégi megszűnését illetően a városban nem csupán súlyos gazdasági és foglalkoztatási válság alakult ki, de egyben identitásválság is. Egy évtizeddel az utolsó csille szén felszínre hozatala után erős szükség mutatkozott arra, hogy az önkormányzat valamit kezdjen ezzel a helyzettel.

A bányászat olyan fontos szerepet töltött be a város létrejöttében, hogy nincs olyan opció, ami az azzal való teljes szakítást lehetővé tette volna. A városnak nem csak a gazdasági, de a kulturális és a sportéletét is átszövi a mai napig a bányászatnak most már csak az emlékezete. Ezt negligálni nem lehet, és olyan eszközt lehet és kell erre választani, ami figyelembe veszi ezt az alapállapotot.

Így került a gondolkodás középpontjába mindaz, ami a bányászati örökségből időálló és hasznosítható. Ez pedig mindaz, amit a Mecsek- és részben a Villányi-hegység földrajzi, geológiai, paleontológiai feltárása nyomán új ismeret lett az elmúlt kétszáz évben. Amit a Mecsekről, mint hegységről tudunk, az – a szakirodalom áttekintése ezt világosan mutatja – főként a bányászati célú kutatás alapján derült ki. Így lett a koncepció alapja kulcszó-szerűen a „felfedezés” és a „felfedező”, valamint mindaz, amit a földtudományi kutatás eredményként produkált (Ács M. – PAP N. 2021) A Komlosaurus mint lábnyomfosszília az első pillanattól kezdve hordozta üzenetként nevében a város új imázsát. Ugyanakkor az első pillanattól kezdve világos volt, hogy egy-két ősi állatfaj maradványa nem elég a sikerhez. Az a környezeti változatosság, ami a térséget az elmúlt több mint 300 millió évben jellemezte olyan sokszínű flórát és faunát produkált, aminek bemutatása egy remek lehetőség egy színes és attraktív kép bemutatására. A perspektíva a Triásztól a jégkorszakig terjedt.

A két fő attrakció a látogatóközpontban a Jura kori dinoszaurusz csorda és a gyapjas mamut. A kihalt állatok közül ezek azok, amelyek a legismertebbek, korunk popkultúrája és Hollywood is sokat tett azért, hogy a kiállítás szerethető és könnyen befogadható

legyen. A két csúcspont mellett azonban még számos olyan elem került be a mintegy 700 négyzetméteres kiállítóterbe, ami sok ponton teszi lehetővé a tanulást és a szórakozást. Az őszállatok mellett a Mecsek vidékének ősemberek életét és a 200 éves bányászati tevékenységének sokféle aspektusa bemutatásra kerül.

Célkitűzések és módszerek

Jelen tanulmány nem kívánja részleteiben elemezni Komló társadalmi-gazdasági problémáit, hiszen a város fejlődő- és ellenállóképességének vizsgálata, amely már több kutatás keretében vizsgálat tárgyát képezte ld. pl. (KÁKAI L. et al. 2015; PIRISI G. 2017), sem pedig a város jelenlegi imázsának részleteit. Célkitűzése arra szorítkozik, hogy elsősorban teoretikus megközelítésből vizsgálja a Komlóverzum projekt helyét a város imázsépítésében. A szerzők be kívánják mutatni, miért tartják szükségyszerűnek, és Komló sikeres fejlődési pályára állása zálogának a városról alkotott – alapvetően negatív – kép új alapokon történő definiálását, új, a város valamennyi társadalmi-gazdasági szereplőjét involváló, pozitív imázst és jövőképet generáló márka építését, amely – tekintettel arra, hogy a bányászat újraindítása nem reális alternatíva – nem, vagy csak közvetetten épít Komló korábbi 70 éves történelmére. Ebben a folyamatban a 2024. áprilisban átadott Komlóverzum turisztikai látogatóközpont, illetve az annak tematikus alapját képező Komlosaurus a kutatásunk alapján olyan márkaképző elemek, melyek javaslatunk szerint a fenti regenerációs folyamat alapját képező tényezők.

A kutatás ennek megfelelően elsősorban a hazai és nemzetközi szakirodalmi háttér elemzésére, valamint a 'Komlóverzum' [1] projekt megvalósításához kapcsolódóan szerzett empirikus tapasztalatainkhoz kapcsolódik. A szerzők külön-külön jelentős tapasztalatokat szereztek a Komlóhoz kapcsolódó tervezőmunkában, ugyanakkor jelen tanulmány elkészítéséhez, források hiányában, nem készültek önálló empirikus felmérések. A cél tehát nem az, hogy egyetlen konkrét hipotézist felmérések alapján igazoljunk, pusztán csak annyi, hogy érzékeltetésre kerüljön a megújított városimázs szükségessége, illetve felvázoljuk egy új komlói imázs legfontosabb alapelemeit – amelyek később további vizsgálatok alapját képezhetik.

A városmárkázás alapvetései

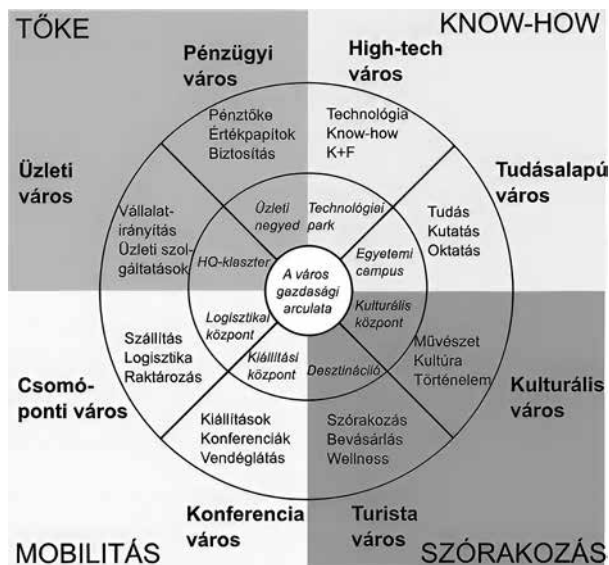
A települések márkaépítésének első eleme azon identitásképző erősségek és meghatározó elemek azonosítása, melyek a márkaépítés folyamatának fundamentumai (KAVARATZIS, M. – ASHWORTH, J. 2006). Jelenleg Komló esetében ezen tényezők feltárása is szükséges, tekintettel arra, hogy sem a város belső, sem pedig külső környezete a már megszűnt bányászati tevékenységek mellett tapasztalataink szerint nem asszociál identitásképző tulajdonságokra, elemekre. Kezdeti lépésként véleményünk szerint különösen fontos volna annak tisztázása is, hogy a település és annak társadalmi-gazdasági közössége mit vár, mit várhat ettől a stratégiai marketing folyamatától. Ebben a szakaszban a stratégiai tervezés különböző módszereit, annak előnyeit, potenciális eredményeit, illetve esetleges kudarcait is javasoljuk figyelembe venni (MINTZBERG, H. 1994)

Klasszikus értelemben a települések márkázása is a 'competitive identity' azonosításán és ennek stratégiai szintű felépítésén, piaci meghonosításán múlik legnagyobb mértékben, melyre számos stratégia létezik (PISKÓTI I. 2012). A folyamat alapvető kérdése, hogy mi lehet Komló versenyképes identitásának alapja, lényege.

A márkaépítés folyamatában a márkanév megválasztása – akárcsak a gazdasági társaságok esetében (PAPP-VÁRY Á. 2019) – kiemelten fontos eleme a folyamatnak, tekintettel arra, hogy ez a márkanév elválaszthatatlan eleme lesz az új települési brand-nek, Komló új márkájának. A márkázás (vagy branding) oda-vissza ható folyamat, azaz egyszerre helyezheti el a márka a települést egy adott társadalmi-gazdasági körben és egyszerre dinamizálhatja ezen kör interakciói alapján a helyi társadalmat és gazdaságot. Komló esetében a folyamat azért is különösen fontos, mert a város korábban nem rendelkezett definiált márkával, mind tartalmában, mind fogalmában kiürült a bányászváros megnevezés, így mindenképpen új identításelemeket szükséges választania a városnak, amely a későbbiekben márkanévvé válhat.

Számos hazai és nemzetközi tanulmány született arról, hogy milyen a jó települési brand/márka (KAVARATZIS, M.–ASHWORTH, J. 2006), melyek adaptációja alapján az alábbiakban teszünk elméleti javaslatot Komló új brandjének követelményrendszerére. Indokolt és érdekes lehet pl. Simon Anholt városmárka modelljének az elkészítése Komlóra, amely egy ilyen stratégia alapját is képezheti (ANHOLT, S. 2007). Érdekes és indokolt lenne a 'good country index' mintájára egy 'good city index' kialakítása Komlóra nézve, amely ebben a márkaépítési folyamatban egyfajta iránytűként szolgálhatna, tekintettel arra, hogy az új márka a társadalmi-gazdasági rendszerek valamennyi elemének szükséges, hogy megfeleljen a ma már alapvető elvárásnak tartott fenntarthatósági követelmények mellett.

Tekintettel arra, hogy a márkázás társadalmi-gazdasági célokat szolgál, Komló esetében is feltárni szükséges a településmárka potenciális gazdasági összetevőit, amely pl. az alábbi rendszer szerint történhet (1. ábra).

1. ábra A poszt-indusztriális város gazdasági arculata
 Forrás: ANTITIROIKO 2014 alapján a szerzők fordítása
 Figure 1 The economic image of the post-industrial city
 Source: Authors translation based on ANTITIROIKO 2014

Az alábbiakban felsorolásra kerülő települési márkaelemek, tényezők, a hosszútávú jövőépítés folyamatának véleményünk szerinti legfontosabb elemei.

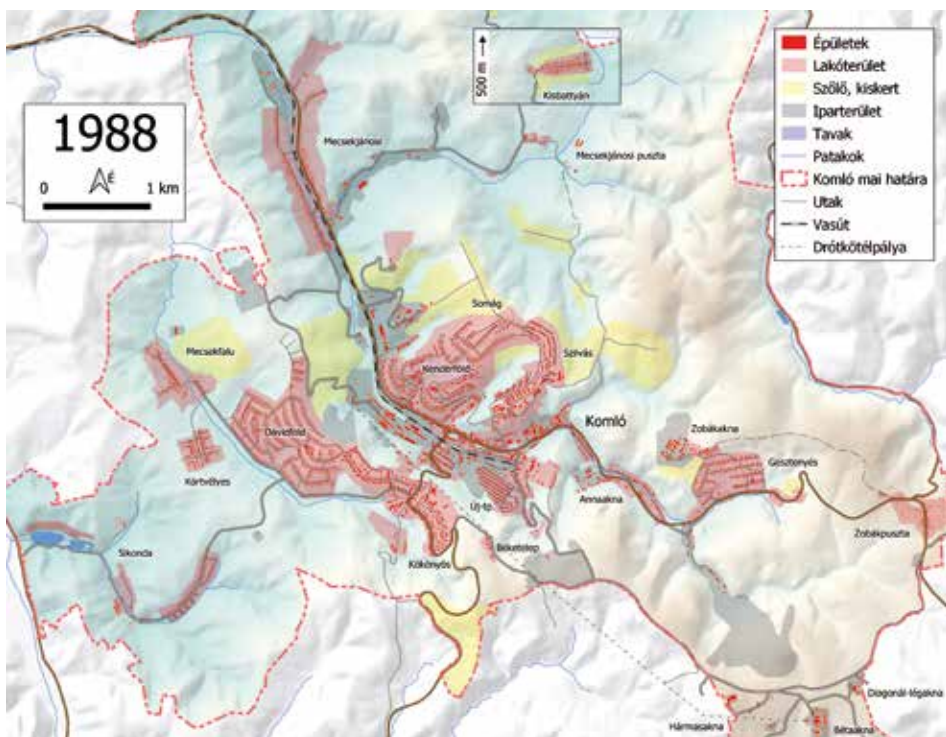
A települési márka legfontosabb tényezői, jellemzői
The most important factors and characteristics of the local brand

Márkaelem tényező, tulajdonság	Indoklás, leírás
1. Egyedi, könnyen, egyértelműen azonosítható	Egy települési márka esetében alapvető szempont, hogy kiegészítő magyarázat nélkül is beazonosíthatóvá tegye a települést, azaz legalább Magyarország lakossága számára egyértelmű legyen a település azonosítása a brand alapján.
2. Időtálló, évszázados időtávon belül állandónak feltételezhető	Komló esetében kulcsfontosságú, hogy olyan márka kerüljön felépítésre, melyet rövid- és középtávon semmilyen tényező nem befolyásol-, nem veszélyeztet, tekintettel arra, hogy a korábbi bányászváros „brand” is sokkal gyorsabban kiürült, mintsem a márka alapját megteremtő szén elfogyott volna.
3. Állandó értékalapú	A települések márkáit célszerű olyan értékekre alapozni, melyek társadalmi-gazdasági szempontból konstansnak mondhatók, melyek szinte kizárólag természeti-, vagy korábbi kulturális/történelmi örökségre épülő értékek szükséges, hogy legyenek. Személyek-, szervezetek, történelmi eseményekhez kötődő márka esetében fennáll az újraértékelésből esetlegesen származó devalválódás esélye.
4. Érthető, értelmezhető	A települések márkája olyan egyedi értéket célszerű, hogy kommunikáljanak, melyet kiegészítő magyarázat nélkül is megért egy átlagos magyar, illetve ideális esetben egy külföldi látogató is. A márka magyarázatára sok esetben nincs lehetőség, így annak önmagában is teljes értékűnek szükséges lennie.
5. Figyelemfelkeltő, érdeklődést generáló, „motiváló”	A településeknek célszerű olyan brandek építésére fordítani erőforrásait, melyek a település határain kívül minimum két célcsoport esetében motivációt eredményez: a társadalom tagjai, az egyének szintjén érdeklődést eredményez, amely felkerést-látogatást generál; illetve a gazdasági szereplők figyelmét felkelti, amely befektetéseket ösztönöz.
6. Feltétel nélkül támogatott, nem kisajátítható	A települési márkák valamennyi helyi társadalmi-gazdasági szereplő feltétel nélküli támogatása a siker és a fenntarthatóság záloga. Ez kizárólag olyan márkaelemek esetében lehetséges, amely egyrészt közvetlenül nem kapcsolódik semmilyen személyhez és szervezethez, közvetve, pedig mindenki feltétel nélkül magáénak érezheti.
7. Dinamikusan fejleszthető, alakítható	A sikeres településmárkák dinamikusak, azaz megfelelő kapcsolódási pontok révén új tartalmakkal bővíthetők. Ez a szempont különösen a hosszútávú perspektíva szempontjából releváns, tekintettel arra, hogy sok település pár évtized alatt „feléli” a brandjét, melyet csak nagy erőforrások árán, nehezen lehet módosítani, frissíteni.
8. Evolutív alapon fenntartható	A település márka fenntarthatósága alatt elsősorban annak érték-definíciójából származó hosszútávú fenntarthatóságát értjük. Ez a komponens a korábbi tényezőkben foglaltakból építkezik, azonban több azoknál abból a szempontból, hogy a jó márka értékalapú evolúciója öngerjesztő folyamatokból generálódva válik fenntarthatóvá.
9. Reziliens	Fenti tényezők együtt állása esetén a márka várhatóan reziliens lesz és ezzel lesz képes betölteni erőforrás multiplikátor szerepét.

Forrás: MERZA P. összeállítás

Komló útkeresésének buktatói és lehetőségei

Komló város problematikája alapvetően illeszkedik a hazai, ún. belső-periférián található kis- és középvárosok problémaköréhez, amely az elvándorlásra-előregedésre és a belső erőforrások (humántőke, kompetenciák, pénzügyi tőke stb.) hiányára vezethető vissza (HORECZKI R., 2016; PIRISI G. 2017). Komló város sajátos helyzete – amellyel az előbbi tágabb kis- és középvárosi körből egy specifikus részhalmazt képező városok közé sorolható, hogy egyrészt kétszeresen periférikus helyzetben van (azaz a nemzeti-nemzetközi társadalmi-gazdasági aktivitásokhoz képest is, valamint a régiós központi erőterhez (Pécs) képest is periférikus helyzetben található a város), tekintettel arra, hogy a Mecsek hegység a relatív földrajzi közelség ellenére természetes agglomerációs határt képez a két város között (GYENIZSE P. – SZABÓ-KOVÁCS B. 2008; KÁKAI L. et al., 2015) (2. ábra).

2. ábra Komló 1988-ban. Szerkesztette: GYENIZSE P. (2024)
Figure 2 Komló in 1988. Edited by: P. GYENIZSE (2024)

A városnak megszűnt a teljes korábbi megélhetést biztosító bányászati-, nehézipari bázisa, teljes egészében elkerülte az utóbbi 30 évben a külföldi működőtőke, melynek megfelelően társadalmi-gazdasági megújulása nem egyszerűen fejlesztési kérdés, hanem egy olyan komplex folyamat szükséges, hogy legyen, amely egyszerre mobilizálja a külső és a belső gazdasági erőforrásokat és egyszerre generál helyben és tágabb környezetben is társadalmi tőkét. Az utóbbi 20-30 év megítélése és össztársadalmi-gazdasági folyamatai tekintetében Komló helyzete és példája leginkább Oroszlányhoz, Ózdhoz, illetve kisebb

részben Ajka városához hasonlítható – általában a legtöbb elemzés ezekkel a jobbára „hanyatló”, vagy „tartósan válságban lévő” poszt-szocialista iparvárosokkal sorolja egy klaszterbe a települést (PÉNZES J. 2011; RECHNITZER J. et al., 2014a; 2014b). A témában született újabb írások is csak azt erősítik meg, hogy nem történt pozitív fordulat a város hierarchikus-dinamikai besorolásán (HORECZKI R. et al. 2023b; KOVÁCS Z. et al. 2021).

Saját korábbi kutatásaink egyik tapasztalata is az volt, hogy Komlót összevetve más, történetileg némileg organikusabb módon fejlődő baranyai kisvárosokkal (Pécsvárad, Szigetvár, Sásd, Bóly) érezhető különbségeket találtunk, amelyek a belső imázs gyengeségeire, a lakossági bizalom alacsonyabb szintjére hívták fel a figyelmet (MAKKAI B. – PIRISI G. 2013).

Fenti tényezőkre és körülményekre való tekintettel Komló fejlesztése és felzárkóztatása egy komplex regenerációs program megvalósítását igényli, melynek jelentős eleme a város újramarkázása, azaz Komló re-branding-je. A nemzetközi szakirodalomban ismert re-imaging, re-branding és regeneration terminológia alapján (BENNETT, R. – SAVANI, S. 2003) Komló esetében jelenleg az első fázisra, azaz a re-imaging tartalmi meghatározására szükséges az erőforrásokat fókuszálni, azaz a korábbi időszak negatív asszociációs elemeit le kell választani a településről, ki kell találni az új városi arculat (image) tematikus elemeit, értékeit, illetve az ennek feltárásához kapcsolódó társadalmassítási tevékenységeket szükséges elvégezni. Ezt követően kerülhet sor a tudatos újra markázásra, amely a különböző célcsoportok számára küldött specifikus üzenetek akcióterv jellegű megvalósítási tevékenységeit foglalja magában, amely végül a megújulást, azaz a regenerációt eredményezi.

A hazai szakirodalom alapvetően a korábbi szocialista városokat két fő szempontrendszer mentén vizsgálta: egyrészt a gazdaság összeomlásából közvetlenül fakadó társadalmi-szegregációs problémák esetében városszociológiai szempontból (BERÉNYI E. 2016; LAKI I. 2015; SZIRMAI V. et al. 2016), másrészt a városok történeti fejlődéséhez, az 1950-es és 1960-as években lezajlott robbanásszerű növekedésükhöz kapcsolódó városépítészeti-, urbanisztikai problémák szempontjából (HALÁSZ L. 2020; KOVÁCS T. 2009; KOVÁCS Z. 1998; PIRISI G. – SÓKUTI Zs. 2013; VASÁRUS G. – LENNERT J. 2024).

Komló monofunkcionalitásának enyhítésére igazán határozott kísérlet soha nem történt, annak ellenére sem, hogy már Moldova György klasszikus riportkötetében (MOLDOVA GY. 1971) is megfogalmazódnak kételyek a szénbányászat – akkor még a távoli jövőbe sejtett – leépülésének lehetősége kapcsán. A hazai poszt-szocialista városok rendszerváltás utáni sorsát ágazati és földrajzi tényezők kombinációja határozta meg. A városok egy részének iparszerkezete konzerválódott, struktúráik a piacgazdaságba való átmenet idején is versenyképesnek bizonyultak (Kazincbarcika, Tiszaújváros, Martfű egészen a közelmúltig tulajdonképpen Paks, Százhalombatta tartozhat még ebbe a csoportba). A második csoportot azok a települések képezik, amelyek esetében ugyan végbement a hagyományos ipar (teljes vagy részleges) leépülése, de egyéb adottságaik kedvező alapot szolgáltattak az újraiparosásra. Ebbe a csoportba sorolható mindenekelőtt Tatabánya, továbbá Dorog, Ajka, Várpalota, bizonyos megkötésekkel Miskolc is. Ezekén túl van az a harmadik csoport, ahol a két tényező szerencsétlen módon kombinálódik. A hagyományos nehézipar leépülése teljes volt, és bizonyos körülmények miatt – amelyek közül elsősorban a kedvezőtlen, a főbb gazdasági erővonaloktól távoli fekvést kell kiemelni – az újraiparosítás (MOLNÁR E. – LENGYEL I. 2015), amely számos hazai kisváros esetében is igen jelentős sikereket mutatott fel, lényegében sikertelen maradt. Ózd, Salgótarján és Komló a legfontosabb reprezentánsai ennek a típusnak Magyarországon. (Dunaújváros a közelmúlt és a jelen eseményei alapján egy önálló fejlődési kategóriába sorolható, melyben kombinálódik fenti valamennyi elem.)

Komló kapcsán mindenképpen érdemes áttekinteni azokat a tényezőket, amelyek a város válságának elhúzódásához hozzájárultak [2]:

- Az eredeti funkció a szénbányászat volt, vagyis a feldolgozóiparban nem jöttek létre azok a hagyományok, amelyek alapul szolgálhattak volna egy új fejlődési pályának. A város teljes gazdasági alapját monofunkcionális, primer bányászati tevékenység jelentette.
- A város abban a Dél-dunántúli régióban fekszik, amely egyértelműen a gazdasági átmenet vesztesei közé tartozik, és a közeli Pécs városa sem vált a dinamikus gazdasági megújulás központjává.
- A város még a régiót feltáró M6/M60 gyorsforgalmi utak megépülése után is csak nehézkesen érhető el, közlekedési feltártsága gyenge.
- A városban a folyamatos elvándorlás miatt kevés a minőségi humán erőforrás.
- A város sajátos topográfiai viszonyai nem teszik lehetővé nagyobb, összefüggő, sík fejlesztési területek kijelölését.

Mindezek mellett, a város gazdasági és társadalmi helyzetének stabilizálásra tett erőfeszítések nem voltak teljesen sikertelének. A foglalkoztatási ráta a 2001-es 44 százalékról 2023-ra 73 százalékra nőtt, miközben a munkanélküliségi ráta 14,5 százalékról 6,1 százalékra csökkent. A kedvező folyamatok azonban inkább az országos trendeknek, mintsem jelentős pozíció-javulásnak köszönhetők. A foglalkoztatottság bővülése például elsősorban az ingázáson alapul, 2022-ben a komlói foglalkoztatottak 35 százaléka volt napi ingázó, amíg a 20 és 30 ezer fő közötti városaink átlagos értéke 27%. Ezzel Komló elsősorban az agglomerációs városokkal mutat hasonló értéket, annak ellenére, hogy a KSH hivatalos besorolása szerint nem része a pécsi agglomerációnak. A város saját gazdasági ereje továbbra is meglehetősen gyenge: amíg a fent említett méretkategóriában 2022-ben átlagosan három-négy 250 fő feletti foglalkoztatási létszámú vállalkozás működött, valamint 14; 50 és 250 fő közötti, addig ez Komlón egyetlen céget jelent a nagyobb, és hetet a kisebb kategóriában, és 10 éves távlatban sem mutatható ki jelentős növekedés (2011-ben 0 és 9 volt a két érték). Ennek nyomán a népességszám stabilizációja sem sikerült (1990 és 2022 közötti, a népszámlálások közötti évtizedekben rendre évi 220, 280 majd 270 fővel csökkent város népessége, ami növekvő százalékos zsugorodást jelent). Az évi egy százalékot meghaladó lakosságszám csökkenés összességében egy nem fenntartható települési trendet vetít előre, amely a fenti kedvezőnek tűnő foglalkoztatási mutatók ellenére is a település „újra definiálásának” szükségességét igazolja vissza.

Az újraparosodási – Komló esetében a feldolgozóipart illetően inkább csak iparosodási – stratégia kudarca kapcsán megjelentek alternatívák a város gazdaságfejlesztésében. Ezek közül némelyik – nyugodtan kijelenthetjük – zsákutcának bizonyult, mint amilyen a 2019-ben bejelentett, engedélyezettett aztán leállított projekt egy 500 fős büntetés-végrehajtási intézet „zöld mezős” beruházásként történő létesítésére, amely a város egyik legnagyobb foglalkoztatója lett volna. Továbbá az időről-időre felmerülő elképzelések a mecseki szénttermelés valamilyen formában történő újraindítására, amelyek inkább képzési szempontból érintették a várost, a vājárképzés újraindításának forszírozásával. Sikeresebbek voltak az energetikai átállás projektjei, a biomasszával működő fűtőerőmű mellett az egykori meddőhányók rekultivált felszínét ma kiterjedt napelem-parkok borítják, együttes beépített teljesítményük már meghaladja a 20 MW-ot. Ha nincs is nagyon sok vizuálisan jól látható szimbóluma a város átalakulásának (a rendszerváltás után időszakot inkább csak a szuper- és hipermarketek lehangoló épületei képviselik a város központjában), ezek a létesítmények mindenképpen azok közé tartoznak.

Az is nyilvánvalóvá vált, részben az ingázási adatok ismeretében, részben a már hivatkozott helyi stratégiai terv is hangsúlyozza, hogy Komló jövőjét elsősorban a pécsi

agglomeráció keretében érdemes értelmezni. A két város szoros kapcsolatában egyfelől Komló számára is problémát jelentenek a pécsi gazdaság strukturális nehézségei, ugyanakkor a nagyváros közelsége és Komló számszerűen bőséges (bár minőségében talán nem elsőrangú) ingatlanpiaci kínálata lehetővé teszi egy olyan stratégia tervezését, amelyben elsősorban a lakófunkció határozná meg a városi jövőképet. Ahhoz azonban, hogy Komló népesedési trendjeiben fordulat következzen be, és vonzóvá váljon a vármegye vidéki térségeiből be-, illetve esetleg a Pécsről kitelepülni szándékozók számára, olyan városi imázsra van szükség, amely ehhez megfelelő, pozitív képet közvetít. Ugyancsak előfeltétele lenne ez annak is, hogy a turizmus, mint ágazat megjelenjen a városban – hiszen ennek hatása jelenleg alig kimutatatható, egyetlen érdemi eleme a Sikonda termálfürdő és az ott felépült wellness-hotel, amely egyébként gondosan kerül, hogy komlói létesítményként gondoljon rá bárki.

Mindezek ellenére Komló pécsi agglomerációban betöltött szerepe nem lehet hosszútávon sikeres, ha a településnek nem sikerül olyan pozitív tartalmi üzeneteket kommunikálni a centrum település felé, amely egyben az új márkaelem egyik meghatározó eleme is. Véleményünk szerint az agglomerációs lét és a hozzá kapcsolódó funkció esetében még inkább fontosak ezek az értékek, tekintettel arra, hogy több tucat településsel versenyez Komló ebben a szegmensben is.

A Komlóverzum Látogatóközpont tartalmának tudományos alapjai

Nagyrészt a bányászati kutatás hagyta örökül mindazt a tudást, amit Baranya földtörténetéről tudunk. A 2024 március végén elkészült látogatóközpont célja az volt, hogy bemutassa a bányászathoz kötődő szakmák, mint a geológusok, paleontológusok, bányamérnökök tevékenységét. Azon túl, hogy ezek a szakemberek lehetővé tették, hogy a térségben kialakulhasson és működhessen a bányászat, munkásságuk olyan természettudományos felfedezéseket eredményezett, melyek ma is öregbítik a térség hírnevét határainkon innen és túl. A látogatóközpont legfőbb attrakciói jelentős tudományos felfedezésekhez kötődnek.

2012-ben Ősi Attila geológus, paleontológus kutatócsoportja fedezte fel a 240-235 millió évvel ezelőtti (késő-középső triász időszak) villányi tengeri hullók maradványait (ŐSI A. et al 2020). Ez hazánk egyik legújabb, gazdag leletanyagot szolgáltatató mezozoikum gerinces lelőhelye. A kutatók Villányban a mintegy 5 méteres Tanystropheusra, a mintegy 4 méteres Nothosauria őskrokodilra és más maradványokra találtak, amelyek modelljei a kiállításban láthatók.

A jura időszaki Komlosaurus carbonis felfedezése a komlói kötődésű Wein György geológus (1912–1976) nevéhez fűződik. A felfedezés a beszámoló szerint még 1966-ban történt, Kordos László pedig csak 1983-ban írta le az állatot (KORDOS L. 1983), majd többször is visszatért a kérdéshez (KORDOS L. 2005). A kiállításban Bujtor László szakértői munkájának köszönhetően egy három egyedből álló csoport látható.

Pécsbányán az István-aknánál feltárt, 75 százalékban megmaradt mamut csontvázának feltárója Dr. Rihmer László volt, aki Komlón a helyi szénbányában dolgozott 1928–1932 között (RIHMER L. 1936). 2006-ban Konrád Gyula és társai leltek rá Zók közelében egy 10–18 ezer évvel ezelőtt élt gyapjas mamutra (KONRÁD GY. et al. 2010). A kiállításban nem csak egy teljes gyapjas mamut rekonstrukció, de számos más játékos elem, eredeti mamutcsont (stb.) is megidézi ezeket a környéken nagyobb számban előforduló emlősállatokat.

A legújabb felfedezés, amit a látogatóközpontban láthatnak a látogatók, az a 132 millió éves, tenger alatti ökoszisztéma, a zengővárkonyi fauna, melyre Bujtor László talált

rá. A zengővárkonyi fauna tudományos jelentősége tovább nőtt, mivel Bujtor és Nagy bebizonyították, hogy a zengővárkonyi hidrotermális ökoszisztéma első fosszilis képviselője a kontinentális kérgen kialakult sekélytengeri, üledékkapcsolatú hidrotermális hasadék-csoportnak (BUJTOR L. – NAGY J. 2021).

A tekeresi szarmata lelőhelyet a Nyugat-Mecsek földtani kutatásai során találták meg. E kutatások ugyan már a 19. században elkezdődtek, de csak a közelmúltban vetült Teke-rese nagyobb figyelem, miután néhány jelentős lelet került elő a területről. Itt lelt rá egy ritka delfinféle maradványaira Klaj Sándor, magányűjtő, uránbányász és ásványkutató. Mészki takarta miocén kori, másfél méter vastag homokkőben 1992-ben találta meg a mintegy 2 méter hosszú ősdelfint. Klaj Sándor a majdnem teljes csontvázat (fogak és fej, nyaki és farokcsigolya, bordatöredékek, végtagcsontok) a Magyar Természettudományi Múzeum Föld- és Őslénytára gyűjteményének adományozta. Sajnos a lelet többi része eltűnt. A látogatóközpont a baranyai ősfauát bemutató kiállítóterében elevenedik fel ezen élettér egy ősdelfin-rekonstrukcióval a középpontban. A tudományos feltárása a helynek még várat magára.

2004-ben és 2006-ban folytak terepbejárások és felszíni gyűjtések Komlón, a Szöge-hegyen. Ekkor pattintott kőszekőzökre találtak a régészek. A leleteket jelenleg is a Komlói Helytörténeti és Természettudományi Gyűjteményben őrzik. E felfedezés az amatőr régész, Kanizsai László érdeme volt, amelyet T. Bíró Katalin és Gábor Olivér vezető régészek dokumentáltak. 2012-ben az aurignaci kultúra jeleire (pengeszerű kőszekőzök – kések, kaparók, szilánkeszközök) bukkantak, melyek alapján kiadásra került az ásatási engedély. Az ásatás vezetője Ligner Jácint lett volna, azonban az engedély ellenére sajnos sosem valósult meg, így a tudományos eredményekre hivatkozni sem tudunk. A feltételezések szerint azonban a Szöge-hegy egyszerre funkcionálhatott bányaként, szerszámkészítő műhelytelepként és vadásztáborként is. A Látogatóközpontban a jégkorszaki kiállítóterében idézzük fel e felfedezést egy kőkorszaki szerszámkészítő műhely segítségével.

A kiállításban a triász, jura, kréta stb. faunán kívül jelentős szerepet kapott a szénbányászat és Komló város felépítésének története is. Játékos és informatív formában kerül bemutatásra a város szénre alapozott fejlődése és a bányászok munkája és élete is. Számos korabeli tárgy mellett makettek, rekonstrukció és digitális tartalom is segíti a megértést.

A város új arculatának elemei?

A márkaépítés folyamatában kiinduló pont a város jelenlegi arculatának, illetve arculati elemeinek megismerése és értékelése, melynek részletes bemutatása nem célja a tanulmánynak. Összességében kijelenthető, hogy Komló arculata, illetve ennek fejlesztése jelenleg alapvetően csak a jogszabályi kötelezettségeknek eleget téve a településképre vonatkozó szabályozásra korlátozódik, amely nem képezheti egy társadalmi-gazdasági öndefiníció alapját. A város jelenleg hatályos dokumentumai közül a Komló Város Fenntartható Városfejlesztési Stratégia 2022-2027 dokumentum nem tartalmaz a város arculatára vonatkozó elemeket, illetve nem jelenik meg benne domináns módon arculatképző intézkedés, program. A városnak jelenleg nincs marketing-, illetve turisztikai stratégiája, amely tartalmazhatna ilyen elemeket, kulturális stratégiája (2008) pedig alapvetően lejártnak tekinthető.

Véleményünk szerint arculatképző elemeknek jelenleg leginkább a városi értéktár elemeit lehet tekinteni, melyek között egyrészt megtalálható a *komlosaurus carbonis*, másrészt vizsgálandó, hogy vannak-e más olyan elemek, amelyek a márkaépítés alapját képezhetik.

A hasonló helyzetű ipari háttérű kisvárosok arculatváltására tett kísérletek viszonylag gyakoriak a posztindusztriális átmenetben. Ezen kísérletek „legnagyobb közös osztója” abban az összefüggésben lelhető fel, amely a kisvárosok fő versenylőnyének, megújulásának és vitalitásának forrását az életminőségbeli előnyben látja (WIRTH, P. et al. 2016), a kisvárosi értékek közül hangsúlyozza az emberi léptéket, személyes kapcsolatok varázsát, valamint a nagyvárosokhoz képest jelentkező fenntarthatósági-előnyt (MAYER, H. – KNOX, P. 2010), egészében véve, ezen helyek vonzerejét állítja a középpontba (FERTNER C. et al. 2015). Az ipari kisvárosok átalakulásának gyakori kihívása az is, hogy egy széteső iparvidék romjain egyedi arculatot és identitást kell teremteni (MIHAYLOV, V. et al. 2019), ehhez képest Komló előnyének tekinthető, hogy térségét a közvélekedés nem sorolja az iparvidékek közé (szemben mondjuk a Borsodi-medencével) és bármilyen pozitív vagy negatív is a megítélése, kétségkívül saját jogán vált ismertté.

Ez azt jelenti, hogy a sikeres kisvárosi alkalmazkodás feltétele egy olyan fordulat, amely a bányászati-ipari háttérből jut el az élhető és fenntartható, emberi léptékű kisváros imázsáig – nem egyszerűen korrekcióról, hanem lényegében 180 fokok fordulatról lennem szó. Komló esetében a negatív asszociációk, a centrumtelepüléshez képest nagyságrendekkel kisebb és kevésbé színvonalas szolgáltatási kör különösen nehézzé teszi az életminőségre alapozott helyi- és térségi márkaépítés folyamatát.

Ugyanakkor a kísérlet nem példa nélkül álló. A bányászat felszámolásának – sokkal inkább, mint bármely más ipar leépülésének – elvileg integráns része a rekultiváció, a bányászat által létrehozott „tájsebek” kezelése, vagy ha úgy tetszik, az antropogén felszínformák belesimítása a természetes környezetükbe. A bányászat által bolygatott felszínnek egy részének beépítése a későbbiekben sem lehetséges, így a renaturizáció nem csak eszköze, hanem tulajdonképpen végcélja is a rekultivációs folyamatnak. Vagyis a végeredmény – és ebből az imázsváltó bányavárosok maguk is sokat profitálnak – a zöldterületek (illetve sok esetben a vízfelületek) gyarapodása a bányavárosok környezetében. A felső-sziléziai Radzionków a Katowice-i agglomeráció részeként volt a szénbányászat és a színesfémkohászat központja, mintegy 16 ezer lakossal, Kelet-Közép-Európa legnagyobb iparvidékén (MIHAYLOV, V. et al. 2019). Az egykori bányaterületeket nem csak rekultiválták, hanem botanikus kertet hoztak létre, amelyet egy ökológiai és geológiai oktatási központ és néhány helyitörténeti attrakció egészít ki. A stratégiai cél nem a turisták vonzása, hanem a beköltözőké, akik Katowicéből és a környék más, ipari központjaiból kiköltözve keresnek egy élhető lakóhelyet. A renaturizáció és a zöldfelületek kiterjesztése nagyobb léptékben is része az ipari szerkezetváltásnak (BESCH-FROTSCHER W. 2004; OROSZ É. 2008), amely teljesen új, lakó és rekreációs funkciók révén hasznosuló tereket teremt. Az imázsváltásnak egészen markáns esetét írták le Hollandia déli részén, ahol nyolc, egykor a szénbányászatból élő kisváros együttműködése hozta létre a „Parkstad Limburg” nevű formációt, ami a tartomány nevét kölcsönvéve az érintett helyekben elérhető zöld környezetet hangsúlyozza (ELZERMAN, K. – BONTJE, M. 2015). Az ottani kisvárosokban és Komlóban a bányászati múlt mellett az elvándorlás, tartós zsigorodás is közös pont.

Az élhető lakóhely megteremtésén túl igen gyakran a bányászathoz kapcsolódó tárgyi, illetve épített, kisebb részben szellemi örökség turisztikai hasznosítása jelenti a posztindusztriális kisvárosok megújulásának gerincét (HARFST, J. – WIRTH, P. 2014; LAMPARSKA, M. 2019). Az így kínált attrakció központi eleme maga a megőrzött, részben látogathatóvá tett, esetleg föld alatti túrák szervezésére is alkalmas bánya. A tapasztalatok szerint az egyedi attrakciókhoz képest jelentős előnyt biztosít, ha a tágabb iparvidék bányavárosai hálózatba, tematikus útbá szerveződve igyekeznek értékesíteni ezt a terméket (SZROMEK, A.R. – BUTLER, R.W. 2024).

Komló esetében is ezen két stratégiai irány kombinációja merülhet fel: a lakóhelyi vonzóerő felépítése, és az élıhetőség mentén történő öndefiníció, amely egy alvóvárosi pálya és szerepkör felé történő elmozdulást jelentene, illetve egy turisztikai desztináció-fejlesztés, amelynek az alapja az örökség. A két tényező tulajdonképpen nem zárja ki egymást, sőt pozitív visszacsatolás tételezhető fel a két irány között. Ugyanakkor Komló esetében fontos megjegyezni, hogy az utóbbi, turisztikai hasznosítás következményeként a múlttal való szakítás kevésbé dinamikus. Ez ugyan segíti a helyi társadalmi identitás értékeinek átmentését, de kevésbé alkalmas az imázs radikális átalakítására. Komló számára az örökség-alapú fejlesztés azért sem látszik lehetségesnek, mert a bányászat épített emlékei közül az igazán látványos elemek elbontásra kerültek, hiába áll még a zobáki üzem szinte minden épülete, az aknatornyokat (amelyek jellemzően nagyon erős vizuális elemek, landmark-funkciót töltenek be) elbontották. Természetesen nincsen már meg az egykor a várost átszelő kötélpálya, és csak egy emlékhely maradt meg az egykor hatalmas forgalmat bonyolító Altáróából is. A bányászat lezárulta után több mint két évtizeddel a város ma már nincsen olyan állapotban, hogy a bányászathoz kapcsolódó attrakciókra potenciálisan turizmust építhessen.

Fenti tényezőkhez és követelményrendszerhez illeszkedve, valamint a Komlóverzum projekthez kapcsolódóan lefolytatott konzultációk és kutatások alapján Komló esetében két márkaépítő tényezőt sikerült azonosítani:

- a Mecsek, mint országosan ismert, más társadalmi-gazdasági szereplők által nem „kisajátított”, megkérdőjelezhetetlenül Komlóhoz kapcsolható tényező tekinthető a márkaképzés egyik bázisának;
- másrészt a nemzetközi szinten is egyedülálló Komlosaurus carbonis dinoszaurusz faj, amely Komlóról kapta a nevét.

Komló város regenerációs folyamata alapjaként, az új városmárkának fenti két tényezőre, fenti két márkaelemre indokolt épülnie. Hazai viszonylatban Komló majdnem egyedülálló természeti környezettel rendelkezik: hegyvidéki jellegű fekvéssel nagyon kevés városunk dicsekedhet. Ami a városüzemeltetésben, különösen a helyi közlekedésben a többi kisvárosokhoz képest hátrány, az imázsépítésben előny lehet. Komlót mecseki városként, sőt, „A” mecseki városoként újrapozícionálni az adottságokból adódó logikus lépés lehet.

Elegendő lehet-e a Komlóverzum – bármilyen jól sikerült, mint kiállítás és bármilyen jól illeszkedik is a kisvárosi kulturális intézmény profiljába – ehhez az imázsváltáshoz? Egészen biztosan nem. Ugyanakkor kijelölheti a követendő fejlesztési irányt. Olyan elemekre van szükség, amelyek:

- Erősítik Komló és a Mecsek, a környező hegyvidéki táj kapcsolatát
- Hidat képeznek a hagyományos bányászati és az újonnan megcélzott imázs között
- Erősítik a város zöld és fenntartható imázsát, hogy a jelenleginél vonzóbb lakóhely legyen.

A Komlóverzum eleve jól illeszkedik abba a stratégiába, amely egy élıhetőbb és fenntarthatóbb várost szeretne megteremteni. A logikus továbblépés az lenne, ha az itt bemutatott geológiai és paleontológiai látnivalókat az egész Mecsek földtanába és földtörténetébe ágyazva, egy nagyobb attrakció részként lehetne bemutatni és értékesíteni. A kézenfekvő formátum a geopark, amely egy UNESCO által akkreditált hálózatba illeszkedő, bizonyos nemzetközi standardoknak megfelelő szervezeti forma. Magyarországon a Bakony-Balaton Geopark, a határon átnyúló Novohrad-Nógrád Geopark és a Bükk-ki Geopark a tagjai a hálózatnak, amelyek turisztikai szerepét jellemzően igen pozitívan látják különböző tanulmányok (MÁLTESICS P.–LENDVAI T. 2021; PAPPNÉ VANCSÓ J. et al. 2021).

Összefoglalás

Komló város folyamatosan csökkenő népességszáma, a város gazdasági alapjainak hiányos szerkezete, valamint a szocialista bányászváros továbbra is jelen lévő negatív imázsa mindenképpen indokolja a város újramárkázását, amely a jövőbeni fejlődés-felzárkózás megkerülhetetlen eleme. Számos nemzetközi példa igazolja, hogy a Komlóhoz hasonló múlttal és perifériális helyzettel, illetve hátrányos társadalmi-gazdasági szerkezettel rendelkező kisvárosok esetében is lehetséges sikeres arculatváltási programokkal együtt dinamizálni a helyi erőforrásokat a település jövője érdekében.

Komló Magyarországon egyedi természeti környezete – a Mecsek –, valamint a kutatás tárgyát képező világszinten is unikális potenciális erőforrásként azonosítható őslénytani lelete – a Komlosaurus –, véleményünk szerint egy újramárkázási folyamat alapjait képezhetik. A kutatásunk keretében részletesen bemutatott Komlóverzum látogatói igazolhatják majd, hogy a kisváros újrapozicionálásának indokolt egyik alapelemének a Komlosaurust, illetve a Komlóverzumot választani, tekintettel arra, hogy olyan értékeket, vonzerőket és kizárólagosan pozitív érzéseket asszociál a látogatókban, melyek a város jövőjéhez nélkülözhetetlen elemek. A természeti környezet értékeire, illetve az őslénytani leletek unikális értékére alapozható Komló rebranding folyamata, az elkövetkezendő időszak kihívása, mely folyamat legfontosabb eleme az önazonosság, azaz a település lakosságának azonosulása az új márkával, amely összességében egyaránt szociológiai-, marketing- és egyéb gazdasági szemléletű megközelítések integrált módszertanát igényli.

A kutatás – illetve a Komlóverzum látogatóközpont eddigi eredményei alapján – Komló esetében is lehetőség mutatkozik a kisvárosokra jellemző kellemes, élhető és turisztikai szempontból is vonzó települési arculat megteremtésére és ezzel együtt egy új énkép és jövőkép felépítésére, kialakítására. Ebben a folyamatban a Komlón rendelkezésre álló valamennyi tényezőt, illetve erőforrást szükséges megvizsgálni, amelyek alapján egy Magyarországon még nem tudományosan nem tipizált, illetve történetiségében példa nélküli szocialista kisvárosi regenerációs folyamatra nyílhat lehetőség.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészülését a PTE Kutatási Alap támogatta.

MERZA PÉTER

PTE KTK, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Pécs
merza.peter@ktk.pte.hu

PIRISI GÁBOR

PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
pirisi.gabor@pte.hu

MARÁZ HENRIETT

PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs
marazhen@gamma.ttk.pte.hu

PAP NORBERT

PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
pnorbert@gamma.ttk.pte.hu

- ÁCS M. – PAP N. 2021: Komlói paleontológiai, bányászati tematikájú múzeumi fejlesztés. A bányászat és öröksége Komlón és környékén. – Pannon Castrum Kft., Pécs. 30 p.
- ALBRECHT, D.E. 2007: Small town in global society. – *Journal of Rural Social Sciences* 22. 1. pp. 1–15.
- ANHOLT, S. 2007: Competitive Identity: The New Brand Management of Nations, Cities and Regions. – *Palgrave Macmillan*, Basingstoke. 131 p.
- ANTTIROIKO, A.-V. 2014: *The Political Economy of City Branding*. – Routledge, London and New York. 216 p.
- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. – *Dialóg Campus*, Budapest. 568 p.
- BELUSZKY P. – GYÖRI R. 2011: Fel is út, le is út (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). – *Tér és Társadalom* 18. 1. pp. 1–41. <https://doi.org/10.17649/TET.18.1.929>
- BENNETT, R. – SAVANI, S. 2003: The rebranding of city places: an international comparative investigation. – *International Public Management Review* 4. 2. pp. 70–87.
- BERÉNYI B. E. 2016: Dzsentrifikációkutatás a poszt-szocialista városokban – merre tovább? – *Földrajzi Közlemények* 140. 3. pp. 204–215.
- BESCH-FROTSCHER, W. 2004: Rahmenbedingungen der Renaturierung von Braunkohlen-Bergbaufolgelandschaften. – In: TISCHEW, S. (szerk.): *Renaturierung nach dem Braunkohleabbau*. Vieweg+Teubner Verlag, Wiesbaden. pp. 17–30. https://doi.org/10.1007/978-3-322-80071-8_2
- BUJTOR, L. – NAGY J. 2021: Fauna, palaeoecology and ecotypes of the Early Cretaceous sediment hosted hydrothermal vent environment of Zengővárkony (Mecsek Mountains, Hungary). – *Palaeogeography Palaeoclimatology Palaeoecology* 564. 110179. <https://doi.org/10.1016/j.palaeo.2020.110179>
- BURDACK, J. 2013: Lokal basierte Kleinstadtentwicklung in östlichen Europa. Potenziale, Probleme und Praktikum – Eine Einführung. – In: BURDACK, J. – KRISZÁN (szerk.): *Kleinstädte in Mittel- und Osteuropa: Perspektiven und Strategien Lokaler Entwicklung*. Institut für Länderkunde, Leipzig. pp. 5–12.
- DONALDSON, R. – DU TOIT-HELMBOLD, M. – BOLTON, A. 2021: Repositioning the Swellendam Municipal Area as a Tourist Destination: Trends, Destination Marketing and Place Branding. – *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure* 10. 5. pp. 1576–1590. <https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720-180>
- ELZERMAN, K. – BONTJE, M. 2015: Urban Shrinkage in Parkstad Limburg. – *European Planning Studies* 23. 1. pp. 87–103. <https://doi.org/10.1080/09654313.2013.820095>
- FERTNER, C. – GROTH, N. B. – HERSLUND, L. – CARSTENSEN, T. A. 2015: Small towns resisting urban decay through residential attractiveness. Findings from Denmark. – *Geografisk Tidsskrift – Danish Journal of Geography* 115. 2. pp. 119–132. <https://doi.org/10.1080/00167223.2015.1060863>
- GYENIZSE P. – SZABÓ-KOVÁCS B. 2008: A természeti környezet és a település kölcsönhatása Komló példáján. – *Földrajzi Értesítő* 57. 3–4. pp. 273–288.
- HALÁSZ L. 2020: A városi táj negyed évszázados változásai Borsodi-Abatúj-Zemplén megye ipari fellegváraiban-különös tekintettel a városrehabilitációra. – *Településföldrajzi Tanulmányok* 9. 1. pp. 98–118.
- HARFST, J. – WIRTH, P. 2014: The Significance of Endogenous Potentials in Regions Characterized by Small and Medium Sized Towns: Considerations Against the Background of the Territorial Agenda 2020. – *Raumforschung Und Raumordnung* 72. 6. pp. 463–475. <https://doi.org/10.1007/s13147-014-0312-9>
- HORECZKI, R. 2016: Kelet-európai kisvárosok fejlődési tendenciáinak értékelése a XX. században. – In: LENGYEL I. – NAGY B. (szerk.): *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*. JATEPress, Szeged. pp. 255–271.
- HORECZKI R. – MOLNÁR E. – PIRISI G. 2023a: A kicsi szép, de gyenge is? Tűnődés a magyarországi kisvárosok településhálózatban betöltött szerepéről. – *Comitatus Önkormányzati Szemle* 33. 246. pp. 191–202.
- HORECZKI R. – MOLNÁR E. – PIRISI G. 2023b: Population dynamics of the Hungarian small towns in the light of censuses. – *Deturope – The Central European Journal of Regional Development and Tourism* 15. 2. pp. 66–84. <https://doi.org/10.32725/det.2023.013>
- KÁKAI L. – PAP N. – GÁLÓSI-KOVÁCS B. – GLIED V. – VÉGH A. – REMÉNYI P. – SZALAI G. 2015: Civil szektor a depressziós térségek társadalmában: A komlói eset. – *Civil Szemle* 12. pp. 47–70.
- KAVARATZIS, M. – ASHWORTH, G.J. 2006: City branding: An effective assertion of identity or a transitory marketing trick? – *Place Branding* 2. 3. pp. 183–194. <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.5990056>
- KONRÁD, GY. – KOVACS, J. – HALÁSZ, A. – SEBE, K. – PÁLFFY, H. 2010: Late Quaternary woolly mammoth (*Mammuthus primigenius* Blum) remains from southern Transdanubia, Hungary/Restes de mammouth laineux (*Mammuthus primigenius* Blum) du Quaternaire tardif de la Transdanubie méridionale, Hongrie. – *Comptes Rendus Palevol* 9. 1–2. pp. 47–54. <https://doi.org/10.1016/j.crpv.2009.08.001>
- KORDOS L. 1983: Fontosabb szörványletek a MÁFI gerinces-gyűjteményében (8. közlemény). – *Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése* pp. 503–511.
- KORDOS L. 2005: Óshüllők lábnyomai a Mecsekben. – In: FAZEKAS I. (szerk.): *A komlói térség természeti és kultúrtörténeti öröksége*. Regiografo. pp. 75–90.

- KOVÁCS T. 2009: A városzsugorodás jelensége Magdeburg példáján. – *Debreceni Szemle* 17. 2. pp. 170–186.
- KOVÁCS Z. 1998: Ghettoization or gentrification? Post-socialist scenarios for Budapest. – *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 13. 1. pp.63–81.
- KOVÁCS Z.–BELUSZKY P.–TÓTH G.–EGEDY T. 2021: Városok. – In: Kocsis K. (szerk.): *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. CSFKI Földrajztudományi Intézet, Budapest. pp. 116–127.
- KWIATEK-SOLTYS, A.–MAINET, H. 2014: Quality of Life and Attractiveness of Small Towns: A Comparison of France and Poland. – *Quaestiones Geographicae* 33. 2. pp. 103–113. <https://doi.org/10.2478/quageo-2014-0019>
- LAKI I. 2015: Communist-built Industrial Towns, the History of Newly Built Towns and Cities. – *Belvedere Meridionale* 27. 1. pp. 37–55. <http://doi.org/10.14232/belv.2015.1.3>
- LAMPARSKA, M. 2019: Post-mining tourism in Upper Silesia and Czech-Moravian country. – *Journal of Geography, Politics and Society* 9. 2. pp. 57–68. <http://doi.org/10.26881/jpgs.2019.2.06>
- LŐRINCZ K.–KÖVÁRI, E.M.–BANÁSZ, Z. 2020: Miért jó Szentesen élni? – Egy hazai kisváros lakosságának életminősége és helyi kötődése. – *Földrajzi Közlemények*, 144(1), pp. 112–131.
- MAKKAI B.–PIRISI G. 2013: Társadalmi tőke a hazai kisvárosokban – Egy empirikus felmérés tanulságai. – In: SCHMIDT P. (szerk.): *A földtudományi kutatások új aspektusai*. Publikon, Pécs. pp. 61–68.
- MÁLTESICS P.–LENDVAI T. 2021: Vendéglégedettségi vizsgálatok eredményei a Bakony–Balaton Geopark területén. – *Modern Geográfia* 16. 4. pp. 1–23. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.04.01>
- MAYER, H.–KNOX, P. 2010: Small-town sustainability: Prospects in the second modernity. – *European Planning Studies* 18. 10. pp.1545–1565. <https://doi.org/10.1080/09654313.2010.504336>
- MIHAYLOV, V.–RUNGE, J.–KRZYSZTOFIK, R.–SPÓRNA, T. 2019: Paths of Evolution of Territorial Identity. The Case of Former Towns in the Katowice Conurbation. – *Geographica Pannonica*, 23. 3. pp. 173–184. <https://doi.org/10.5937/gp23-22018>
- MINTZBERG, H. 1994: *The fall and rise of strategic planning*. – Prentice Hall, Hoboken. pp. 107–114.
- MOLDOVA, Gy. 1971: *Tisztelet Komlónak*. – Magvető Kiadó, Budapest. 262 p.
- MOLNÁR E.–LENGYEL M. I. 2015: Újraiparosodás és útfüggőség: gondolatok a magyarországi ipar területi dinamikája kapcsán. – *Tér és Társadalom* 26. 4. pp. 42–59.
- OROSZ É. 2008: Tájrehabilitáció a Ruhr-vidéken: az új Emscher-völgy. – *Területfejlesztés és Innováció* 2. 2. pp. 25–35.
- ÓSI, A.–SZABÓ, M.–BOTFALVAI, G. 2020: Tanyostropheus and other archosauromorph reptile remains from the Middle and Late Triassic of Villány (Villány Hills, Hungary). – *Geologica Carpathica* 71. 3. pp. 264–273. <https://doi.org/10.31577/GeolCarp.71.3.5>
- PAPPNÉ VANCSÓ J.–NAGY M.–BAZSÓ T. 2021: A geoparkok szerepe a geoturizmusban, különös tekintettel a hazai helyzetre. – *Turizmus Bulletin* 21. 1. pp. 34–43. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2021v21n1.4>
- PAPP-VÁRY Á. F. 2019: Országmárkázástól a versenyképes identitásig – A country branding megjelenése, céljai és természete. – *Marketing & Menedzsment* 43. 2. pp. 4–12.
- PÉNZES J. 2011: A jövedelmi szempontból elmaradott települések területi átrendeződése a rendszerváltozás után. – *Földrajzi Közlemények* 135. 1. pp. 59–69.
- PIRISI G. 2017: Reziliencia szerepe a kisvárosok fejlődésében – egy komlóli esettanulmány kapcsán. – *Településföldrajzi Tanulmányok* 6. 2. pp. 75–88.
- PIRISI G.–SÓKUTI Zs. 2013: Egy zsgorodó ipari kisváros: a gazdasági szerkezetváltás településszerkezeti hatásai Ajkán. – *Területfejlesztés és Innováció* 7. 2. pp. 19–31.
- PIRISI G.–TRÓCSÁNYI A. 2006: Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon. – *Földrajzi Értesítő* 55. 1–2. pp. 87–108.
- PIRISI G.–TRÓCSÁNYI A. 2014: Shrinking Small Towns in Hungary: the Factors Behind the Urban Decline in “Small Scale”. – *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 58. 2. pp. 131–147.
- PISKÓTI I. 2016: Régió- és településmarketing. – Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 400.
- RECHNITZER J.–BERKES J.–PÁTHY Á. 2014a: A volt szocialista városok a városshálózatban. – In: BERKI M.–HALÁSZ L. (szerk.): *A társadalom terei, a tér társadalma*. Art Webber Stúdió, Budapest. pp. 99–112.
- RECHNITZER J.–BERKES J.–PÁTHY Á. 2014b: A magyar városshálózat stabilitása és változása. – *Tér és Társadalom* 28. 1. pp. 105–127.
- RIHMER L. 1936: A pécsi mamut. – *Geographia Pannonica* XII. Haladás Nyomdai Rt., Pécs. 158 p.
- SZIRMAI, V. (szerk.) 2016: „Artificial Towns” in the 21 st Century Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe. – Institute for Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences, Budapest. 501 p.
- SZROMEK, A.R.–BUTLER, R.W. 2024: A re-positioning of post-industrial heritage in upper Silesia, Poland, into an integrated thematic tourist route. – *Journal of Heritage Tourism*, 19. 2. pp. 310–330. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2023.2281440>
- VASÁRUS G. L.–LENNERT J. 2024: A városi szétterülés környezeti következményeinek néhány sajátossága a kül- és egyéb belterületeken, 2021. – *Területi Statisztika* 64. 1. pp. 71–95. <https://doi.org/10.15196/TS640104>

WIRTH, P.–ELIS, V.–MÜLLER, B.–YAMAMOTO, K. 2016: Peripheralisation of small towns in Germany and Japan – Dealing with economic decline and population loss. – Journal of Rural Studies 47. A. pp. 62–75. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.07.021>

Internetes források

- [1] A Komlóverzumról több sajtótudósítás is megjelent, egy bepillantás erejéig jó szívvel ajánljuk a PTE Univ TV riportját: <https://www.facebook.com/watch/?v=1685440492193333>
- [2] MSB ZRT. 2023: Komló város fenntartható városfejlesztési stratégiája. <https://www.komloonk.hu/koncepcio-k-fejlesztési-tervek>

KRÓNIKA

Beszámoló a Prinz 100 emlékünnepegről

2024. március 5-én a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kara Földrajzi és Földtudományi Intézete adott otthont az egyetem Ifjúság úti kampuszán a *Prinz 100: Százéves a pécsi földrajzi felsőoktatás* című centenáriumi ünnepségnek, amely az egyetemi szintű pécsi földrajzos képzés elindulásáról és kiteljesedéséről szóló megemlékezés mellett, illetve attól elválaszthatatlanul a legendás hírű Prinz Gyula (1882–1973) professzor tudományos munkássága előtti tisztelgésre, valamint a róla elnevezett díjak átadására is alkalmat nyújtott. A *Prinz 100* rendezvény főszervezője Pap Norbert, az intézet professzora volt, a szervezésben Zagyi Nándor tudományos munkatárs és Kovács Mónika PhD-koordinátor működtek közre.

A rendezvény Fábián Szabolcs Ákosnak, a Földrajzi és Földtudományi Intézet igazgatójának köszöntőjével vette kezdetét. Az intézetigazgató megnyitójában elsősorban a geográfus-, illetve tanárképzés előtt időről-időre felbukkanó kihívásokhoz való alkalmazkodás képességének jelentőségét emelte ki. Az eseményt megtisztelte jelenlétével a Pécsi Tudományegyetem rektora, Miseta Attila is, aki a technikai-módszertani fejlődés, továbbá Magyarország és a tudomány ügye iránt elkötelezett oktatók, kutatók és hallgatók együttes jelenlétét jelölte meg a felsőoktatás sikerének zálogaként. Ezt követően a HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézete nevében Kocsis Károly, az Magyar Tudományos Akadémia X. Földtudományok Osztálya képviselőjében pedig Kovács Zoltán akadémikusok osztották meg Prinz Gyuláról, illetve a hazai földrajztudomány helyzetéről és jövőbeni lehetőségeiről szóló gondolataikat a szakma megjelent képviselőivel.

A délelőtti program részeként került sor a 2023. évi Prinz-díjak átadására, amelyen szokásos módon Pécs város vezetése is képviseltette magát. Ez alkalommal Zag Gábor alpolgármester méltatta a díj névadóját és gratulált a kitün-

tetteknek. Szenior kategóriában idén Geresdi István professzor, a PTE Földtudományok Doktori Iskola vezetője részesült a rangos elismerésben, míg a junior Prinz-díjat Németh Gergő doktori iskolai hallgató vehette át.

Hagyományainkhoz híven a díjazottak közös koszorút helyeztek el Prinz Gyulának az egyetem botanikus kertjében emelt szobránál, megemlékezve a névadóról. A centenárium alkalmából mellettük a Pécsi Tudományegyetem, a Természettudományi Kar, a Földrajzi és Földtudományi Intézet vezetői, valamint a Magyar Tudományos Akadémia, a Földrajztudományi Intézet, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem, a Nyíregyházi Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központja, a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Földrajzi Múzeum, a Magyarhoni Földtani Társulat, a Magyar Regionális Tudományi Társaság és Pécs Megyei Jogú Város képviselői is koszorúzással tisztelegtek a hazai geográfia kiemelkedő alakja előtt.

Az emléknep délutánja az MTA X. Osztálya Társadalomföldrajzi és Természetföldrajzi Tudományos Bizottságainak együttes nyílt ülésével folytatódott. A résztvevőket Trócsányi András, a PTE Természettudomány Kar dékánja üdvözölte, a levezető elnök szerepét Pap Norbert, a PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézetének egyetemi tanára látta el. Az esemény alkalmat kínált arra, hogy rangos geográfus professzorok emlékező szavai révén átfogó képet kapjunk a pécsi egyetemi földrajzos képzésnek az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésétől, illetve a Prinz Gyula vezette Földrajz Tanszék megalapításától az intézetté szerveződésig tartó pályáivéről. A pécsi földrajz elmúlt száz évének jeles eseményeivel, mérföldköveivel, meghatározó szereplőivel kapcsolatos emlékeiket az intézet neves tanárai, Hajdú Zoltán, Dövényi Zoltán, Lóczy Dénes és Aubert Antal idézték fel előadásaikban. A geográfusképzést folytató

magyarországi és Kárpát-medencei felsőoktatási intézmények nevében Szilassi Péter, a Szegedi Tudományegyetem Földrajz- és Földtudományi Intézetének docense és Benedek József akadémikus, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem professzora beszéltek Prinz Gyula munkásságának szegedi, illetve kolozsvári vonatkozásairól, valamint saját intézeteiknek a pécsi földrajzi

felsőoktatással való kapcsolatairól. Az előadásokat követően a Magyar Regionális Tudományi Társaság, a Magyarhoni Földtani Társulat és a Magyar Földrajzi Múzeum képviselői részéről hangzottak el rövid köszöntők, üdvözlő beszédek. Az évfordulós ünnepi megemlékezés a két bizottság együttes zárt ülésével fejeződött be.

ZAGYI NÁNDOR

Geocentenárium és alumnitalálkozó Pécsen

Egy évszázad nagy idő, és egy évszázadig fennmaradni nagy tett. Ez a szellemiség lengi körbe ma a földrajz pécsi intézményeit is, hiszen már több mint száz éve zajlik földrajzoktatás egyetemünkön. A történet kezdetét 1923-ra tehetjük, amikor is az akkor még Erzsébet Tudományegyetem néven ismert intézményben Prinz Gyula munkásságának köszönhetően megalakult a Földrajzi Tanszék. A befogadó intézmény később a Pedagógiai Főiskola, majd a Tanárképző Főiskola, még később a Janus Pannonius Tudományegyetem, végezetül pedig a Pécsi Tudományegyetem nevet kapta, s mindvégig a színvonalas földrajzoktatás bázisát képezte. Mai formáját intézetünk 1998-ban érte el Tóth József akkori rektor és földrajzprofesszor munkásságának köszönhetően. A kezdetek óta számos kiemelkedő oktató és kutató határozta meg a geográfia életét és jövőképét, mint Szabó Pál Zoltán, Bona Imre, Schweitzer Ferenc, Erdősi Ferenc vagy éppen Tóth József. Ennek a neves évfordulónak megünneplése alkalmából szervezte karunk a Geocentenárium eseményét, amellyel elődeink munkássága és a földtudományok előtt is tisztelegtünk.

Az évfordulót 2023 novemberében *GIS Day*-jel, 2024 márciusában *Prinz 100* ünnepséggel, valamint májusában *Alumnitalálkozóval* ünnepeltük meg. A márciusi rendezvényen 240 fő jelent meg, köztük meghívott akadémikusok, intézetünk régi és jelenlegi munkatársai, valamint az alap-, mester- és doktori képzésben részt vett korábbi és részt vevő jelenlegi hallgatók. Az Alumnitalálkozó elsősorban a volt hallgatóknak szóló összejövetel volt. Ezen a napon a vendégek kulturális programok sorozatán keresztül újra visszatérhettek egyetemünkre és emlékezhetek itt eltöltött éveikre. A programot a jelenlévők egy vezetett túrával kezdték a kampusz területén, meglátogatva azokat a folyosókat és termeket, ahol tanulmányaikat töltötték, ahol vizsgáik miatt izgultak vagy ahol éppen az utolsó pilla-

natban órára siettek. Ezt követően Aubert Antal, Konrád Gyula és Hajnal Klára nosztalgia-előadását hallgathatták végig, amelyek során egy rövid ideig újra padban ülő diáknak érezhették magukat. Az előadásokat követően Gyuricza László vezetésével egy vetélkedőn vehettek részt, amelyen próbára teheték azt a földrajzi tudást, amit egyetemünkön szereztek, majd részt vehettek Mánfai György dioráma-előadásán.

Nemcsak a termekben zajlottak szakmai programok, hanem a délutáni órákban a Botanikus kertben berendezett sátrnál is, ahol Szabó Géza és Orodán György minőségi válogatott borokat mutattak be borkóstoló keretében, Aubert Antal és Szabó Géza jóvoltából pedig kolbász-sütögetés is volt. A kulturális programokat és a vacsorát követően pedig a Szenes Klubban megkezdődött a napot méltó módon lezáró szórakozás a Dundi Pocak nevű együttes fellépésével. A zenekar minden tagja földrajzos végzettségű, mindannyian egyetemünkön szereztek diplomájukat, együttesüket még az egyetemi éveik alatt alapították meg.

A Geocentenáriumot lezáró Alumnitalálkozó szervezésében és lebonyolításában végzett munkájáért ki kell emelni Tésits Róbert szerepét, aki fő szervezőként jelentősen hozzájárult az évforduló méltó megünnepléséhez, nélküle ez az esemény nem valósulhatott volna meg. Köszöntőjében így fogalmazott: *„Miért is vagyunk itt? Főként egykori hallgatóink miatt, mert hisszük, hogy egy ilyen találkozó lehetőséget biztosíthat arra, hogy újra összefussanak régi barátokkal, akikkel megoszthatják tapasztalataikat és sikereiket. Akár új kapcsolatokat építhetnek, de egy ilyen alkalom mindenképp erősíti a geográfusok közötti közösségi szellemet, az egyetem és az egykori diákok közötti kötelékeket”*.

A földrajz mindig is fontos részét képezte a tudományos életnek, ez ma sincs másként. Számtalan kutató és egyetemi oktató fáradhatatlan munkájának köszönhető, hogy mit sem

vesztett fényéből az évszázadok során. A Pécsi Tudományegyetem földrajzosa közössége hálaival tartozik az alapító professzor, Prinz Gyula munkásságának, valamint az őt követő számtalan kitarító kutatónak, akik hozzájárultak a pécsi földrajzi iskola eredményeihez. Ez a centenáriumi programsorozat méltó emléket állított annak

az elhivatott és odaadó munkának, amelyet elődeink végeztek. Mint a jelen és jövő kutatóinak a mi feladatunk az, hogy kitarító munkánkkal tovább vigyük ezt az örökséget és átadjuk a stafétát a jövő geográfusainak.

MORÓ DÁVID RÓBERT

Balkáni expedíció és terepgyakorlat

2024. április 17–24. között a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kara Földtudományok Doktori Iskolájának Geopolitikai Doktori Programján tanító oktatók és a program doktoranduszai a HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete szintén pécsi székhelyű Dunántúli Tudományos Osztályának munkatársaival közösen valósítottak meg egy Bulgáriát, Görögországot és Észak-Macedóniát is érintő nemzetközi terepgyakorlatot. Pécs Balkán-félsziget közeli földrajzi elhelyezkedése, történelme és tudományos múltja miatt is fontos szerepet tölt be a magyarországi Balkán-kutatásokban. Oktatóink, kutatóink és doktoranduszaink sora foglalkozik Balkánt érintő vizsgálatokkal, ahogy nemzetközi terepgyakorlatunk céljaként sem először esett a választás valamelyik balkáni régió közelebbi megismerésére. Mivel a Balkánon található magyar emlékezetű helyek jelentős része török vonatkozású, illetve megéynék olyan fontos törökellenes harcokkal kapcsolatos emlékezetű helyekkel büszkélkedhet, mint Szigetvár vagy Mohács, Balkán-megközelítésünkben fontos szerep jut a török vonatkozásoknak is. Terepgyakorlatunkban éppen ezért kapott fontos szerepet a meglátogatott országokban élő török kisebbségi csoportok közelebbi megismerése. Szakmai programunkat segítette Nurcan Ozgur Baklacioglu társadalomtudományokkal, politikatudománnyal, nemzetközi kapcsolatokkal és etnikai tanulmányokkal foglalkozó isztambuli professzorasszony, aki hely- és nyelvismeretével, illetve szervezésével támogatta programunkat.

A bolgár-görög határ mentén, a Rodope hegységben elhelyezkedő Ribnovo nevű hegyi faluban közelebről megismerhettük a többnyire Bulgáriában, de Törökországban, Görögországban, Észak-Macedóniában és Albániában is jelenlévő muszlim közösség, a pomákok egy csoportját. A görögországi Xánthiban a hivatalo-

san el nem ismert helyi török közösség civil szervezetének, a Xánthi Török Uniónak vezetőivel találkoztunk, akik egy kerekasztal-beszélgetést szerveztek számunkra több török nemzetiségű görögországi újságíróval, szakértővel és szervezetük tagjaival. A beszélgetésen a nyugat-trákiai török kisebbség történelméről, helyzetéről, nemzetiségi jogairól, saját fennmaradásáért vívott küzdelméről számoltak be. Az észak-macedóniai Radovis város közelében meglátogattuk az ott élő nomád török közösséget, a yörüköket, akik szinte teljes mértékben önfenntartó csoportokban élnek, dohánytermesztéssel és kecsketartással foglalkoznak, de számos tagjuk külföldi munkavégzésből származó jövedelmével is hozzájárul a falvaik fennmaradásához.

Szakmai programunk másik pilléréte tudományos találkozók és konferencián való részvételek alkották. Szófiában a Bolgár Tudományos Akadémia látott vendégül bennünket, ahol a *Geographical Research on the Balkans* szimpóziumon tartott előadást csoportunk több tagja, majd a bolgár egyetemvárosban, Blagoevgradban vettünk részt a *XXXIII International Conference – Ambivalent Legacies* című nemzetközi konferencián, ahol szintén többen bemutattuk kutatásainkat. Szkopjében bepillantást nyerhettünk a török vonatkozású *Balkan Studies Foundation* társadalomtudományi kutatószervezet munkájába is.

Az általunk meglátogatott települések (Szófia, Blagoevgrad – Bulgária; Xánthi, Szaloniki – Görögország; Sztrumica, Szkopje – Észak-Macedónia) mindegyikén helyi szakértők biztosítottak számunkra idegenvezetést, amelynek során a legtöbb helyen az adott területek török vonatkozású története, a török vonatkozású emlékezetű helyek kaptak jelentősebb szerepet. A terepgyakorlat mindannyiunk szakmai munkásságához hozzájárult, a Balkánt érintő kutatásainkat pedig mindenhol örömmel fogadták.

WITTMANN TAMÁS

IRODALOM

PAP NORBERT (szerk.):

Mordortól Mohácsig – A mohácsi csatáj történeti földrajzi kutatása.

Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet.

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 349 p.

Mohács, mint jelkép a magyar történelem egy ikonikus helye, mondhatni itt dőlt el a középkori Magyar Királyság sorsa. Az emberek emlékezetében ez a hely egybeforr az 1526. augusztus 29-én lezajló eseményekkel. Egy nemzet tragédiája, egy ország pusztulása és a király eleste; a témát számos történet és mítosz lengi körbe, amelyek meghatározó szerepet játszottak a jelen értelmezésének módjában. A szerkesztő egy tolkieni idézettel kezdi a könyvet, melyben Mordor földjének történetéhez hasonlítja az itt történeteket: egy mocsarakkal tűzdelt hegyekkel körbevett vidék, ahol régen hatalmas hadseregek csaptak össze, ami örökre megváltoztatta a történelem alakulását. Ugyan a szerzők nem térnek ki a területet övező mítoszok és konspirációk kérdéseinek megválaszolására, de hát nem is ez a céljuk.

A kötet a mohácsi csata vizsgálatának szempontjából kimondottan értékesnek számít, hiszen egy fontos történelmi eseménynek a történelemtudományok által már számtalanszor feldolgozott témáját vizsgálja meg a földrajz és a földtudományok szemszögéből. A projekt, amely egy 2018 és 2020 közötti időszakban zajló kutatási program részét képezte, három év kutatási eredményeit taglalja. A program célul tűzte ki, hogy a 2026-ban esedékes 500. évfordulóra képet adjon a mohácsi csata pontos helyéről és a terület áttekintéséről. Kiemelendő, hogy a mű a földtudományok kutatóin kívül régészek, történészek és turkológusok együttműködésével készült. Ez az együttműködés, ami a Magyar Tudományos Akadémia Kiválósági Együttműködési Programja *Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet* című projektjében valósult meg, nagyban hozzájárult a kutatás sikerességéhez és a mű tudományos jelentőségéhez. A könyv szerzői Pap Norbert vezetésével elsősorban azokra a vitatott kérdésekre keresik a választ, hogy pontosan hol is zajlott le a csata és hol halt meg II. Lajos király.

A könyv első részében a *Mordortól Mohácsig. A történeti földrajzi vizsgálatok szükségessége* című, Pap Norbert által jegyzett fejezetben a szerző kifejti, hogy a történeti kutatások idáig nem foglalkoztak a tájat meghatározó hatások változásával, ezek komplex rendszerével, ami pedig évszázadok alatt képes teljesen átformálni a történelem helyszínét. Az elmúlt 500 évben a területet formáló környezeti hatások, mint az éghajlatváltozás, a földtani változások, valamint a természetes és antropogén felszínformálás – utóbbit illetően a mezőgazdasági tevékenységek, a folyószabályozások és a mocsarak lecsapolásával járó tájtalakító folyamatok – olyan mértékben hatottak a térségre, hogy a történeti leírások helyszínei már nem ismerhetők fel ebben a műtájban. A könyv szerzői ezeket a szempontokat is figyelembe véve vizsgálták a mohácsi csatáj és környékének problémáit, kitérve a helyszín geomorfológiai és vízrajzi változásainak a hatására, a középkori Földvár falu lokalizálásával a csata pontos helyszínének meghatározására, a II. Lajos halálának lehetséges helye körüli viták megválaszolására, valamint a Törökdomb (az oszmán győzelmi emlékmű helye) régészeti feltárása eredményeinek a kiértékelésére, utóbbival a hely szimbolikusságát is megjelenítve.

A Gyenizse Péter és Varga Gábor által írt *A Mohácsi-sík és környéke geomorfológiai viszonyai, valamint ezek szerepe a mohácsi csatában* című fejezetben a szerzők kitérnek a térség felszínét leginkább meghatározó tényezőkre, azokra az eseményekre, amelyek a különböző földtörténeti korokban nyomot hagytak a táj domborzatán, geológiáján. Ilyenek voltak a Pannon-tenger és későbbiekben a Pannon-tó meghatározó üledékképződései, a Duna által szállított hordalék lerakódásai, valamint a különböző mikrodomborzati átalakulásokat eredményező pleisztocén kori glaciálisok és interglaciálisok által okozott változások. Megállapítják,

hogy a Mohácsi-síkon négy domborzati szint különböztethető meg, amelyek tájjellegükben jól elhatárolhatók egymástól. Ezek a szintek az alacsony ártér, a magas ártér, az ármentes terasz és a területet körbeölelő dombvidék. A mohácsi csata helyszínének az ármentes teraszt jelölik meg a szerzők, mivel az alacsonyabb térszíneken a mocsaras nádasok nem tették lehetővé a hadseregek mozgását. A csata pontos elhelyezésében a „landmarkok” meghatározása volt az egyik kulcsfontosságú feladat. Ilyen volt többek között a török és magyar csapatok állásai között futó völgy, amely valószínűleg egykori folyómeder (paleomeder) lehetett, vagy a Brodaries István által említett alacsony domborzat, ami mögött a török lovasság vonulhatott. Ezek meghatározásában a modern térinformatikai szoftverek által elkészített domborzatmodellek és műholdfelvételek segítettek a táj rekonstrukcióját, valamint a modelleken végzett belátási vizsgálatok mutatták meg az egykori csapatok elhelyezkedésének lehetséges helyszíneit.

A Gyenizse Péter és Lóczy Dénes által *A Mohácsi-sík vízrajza és annak hatása a mohácsi csatára* címmel írt következő fejezet a vízrajzi vizsgálatokat összegzi. A terület életében a Duna mindig is meghatározó szerepet töltött be, ez ma sincs másként, azonban 500 évvel ezelőtt még teljesen eltérő kép fogadott volna minket, a folyó meanderező futása és a part menti árterek mocsaras területei más jellegzetes arculatot mutatnának. A vizsgálatok során a szerzők különböző térinformatikai módszerek használatával igyekeztek rekonstruálni az egykori vizenyős területek elhelyezkedését és kiterjedését. Erre nagy szükség volt, ugyanis az elmúlt évszázadokban nemcsak természetes változásokkal kellett számolni, hanem a 19. századi folyószabályozó és mocsárlecsapoló munkálatok is jelentősen megváltoztatták a táj jellegét. A kutatásban elsősorban a történelmi térképeken látható változásokat vetették össze a mai műholdfelvételek képeivel, elemezve a vízfolyások esetében megjelenő változásokat. A vizsgálatok két ágon zajlottak, az egyikben a síkságon átfolyó kisebb patakok nyomvonalának feltérképezésével foglalkoztak, a másikban pedig a Duna mederváltozásait tekintették át. Az összehasonlító elemzésekben megnézték a folyókanyarulatok változásait a jelenlegi tájformákhoz képest. A mohácsi csatater meghatározásában jelentős tényező az akkori vízrajzi kép rekonstruálása, mert a nehéz páncéltatú haderő és az ágyúk mozgását a vizenyős, mocsar-

ras terület lehetetlenné tette volna. Az adatok összevetésével sikerült megállapítaniuk, hogy a Mohácstól délre eső ármentes terasz, illetve annak is a keleti oldala lehetett csak alkalmas a csata megvívására.

A következő, *A Mohácsi-terasz középkori településhálózatának vizsgálata* című fejezet szerzője, Gyenizse Péter a térség településhálózatának kialakulásával és telepítő tényezőinek meghatározásával foglalkozva elsődleges szempontnak a helyi és helyzeti energiák vizsgálatát tekintette. A víz közelsége nagy jelentőséggel bírt nemcsak a folyamatos ivóvízellátás, hanem a fokgazdálkodás szempontjából is. További tényező volt még a megművelt földek közelsége, mivel a kor technológiája nem tette lehetővé nagy távolságok bejárását, ez a települések sűrű hálózatában is szembeűnő. Mindezek mellett a legkiemelkedőbb telepítő tényező a falvak árvíz- és belvízmentes térszíneken való létrehozása volt. A kutatást nehezíti, hogy a középkori falvak nagy része a török hódítást követő évtizedekben elpusztult és a háborúk lezárultát követően nem mind települt újra.

Gyenizse Péter és Morva Tamás *A Mohácsi-sík és környéke felszínborításának és terület-használatának változása a 16-20. század között* című fejezetben a Mohácsi-síkság területét a növénytakaró változását tekintve három szintre osztották, az ártérre, az ármentes teraszra és a dombsági részre. Az ártéri részek mentek át a legjelentősebb átalakulásokon, a területet borító lápi vegetáció, a vízzel borított rétek, ártéri erdők a folyószabályozások és lecsapolások következtében eltűntek, helyükön ma szántóföldeket találunk. Az ármentes térszínnek löszpusztaerdői mára szintén teljesen eltűntek és helyüket a nehézgépes földművelés térsége vette át. A dombsági részek csertölgyes és lösztölgyes erdőivel már csak foltokban találkozhatunk, a köztés völgyekben viszont ugyancsak a modern mezőgazdaság alakítja a tájat. Összességében a mohácsi csatát megelőző korra jellemző tájhasználatról és felszínborítottságról pontos képet adni nem tudunk, mivel arról pontos térképek vagy feljegyzések nem maradtak ránk. A gazdálkodás szempontjából a fokgazdálkodás, erdei legeltetés, erdőgazdálkodás, rétek, szántók használata volt jellemző. A csatát követően a vidék elnéptelenedett és a táj elvadult. A 17. század végén a népesség visszatelepülését követően kezdődött csak meg a terület kultúrtájja alakítása. A kutatásban sikerült elkészíteni az erre a korra jellemző felszínborítottság modell-

jét, amit összevetve az I. katonai felmérés térképével láthatóvá váltak a különbségek az erdők, bozótosok kiterjedését tekintve.

Az egyik legfontosabb kérdés a mohácsi csata helyszínének meghatározása, amit Pap Norbert, Gyenizse Péter, Kitanics Máté és Szalai Gábor *Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői* című fejezet keretében vizsgáltak. Az elmúlt 100 évben a tudományos körökben nem született konszenzus arról, hogy pontosan hol is zajlott a mohácsi csata. A 19. századi vizsgálatokhoz hasonlóan a jelen kutatás is a mai Sátorhely környékére helyezi a csata központi eseményeit a morfológiai és vízrajzi vizsgálatok eredményeiből következtetve, továbbá a szembenálló felek nehézpáncélzattal és ágyúkkal felszerelt hadseregei csak ezen a helyen találhattak olyan nagyméretű száraz és sík területet, ahol az ütközetet megvívhatták. Erre következtetnek a történelmi források és csataleírások (elsősorban Brodarics István szemtanúi beszámolója) elemzéséből is. A magyar sereg a területen keresztül húzódo „nagy ároktól” – amely mélyedést egy régi folyómederként azonosítottak a kutatók – északra helyezkedett el, velük szemben délről a török sereg Baranyavár irányából a régi római utat követve állt fel a Sátorhelyi-hátnál. A csatában fontos szerepet játszott továbbá a Duna is, amin a csatát megelőzően még fontos hadianyagok és ellátmányok érkeztek, ezen felül fontos menekülési útvonalként is szolgált a magyarok számára. Ebben a korban a Mohácsi-szigetet körülölelő két Duna-ág közül a keleti volt a főág és a nyugatit említik Kis-Dunaként, mint mellékágot. A menekülők előtt három választás állt: vagy nyugatnak menekülnek, vagy északnak Buda felé veszik útjukat, vagy a folyón átkelve keletnek, ahonnan Szapolyai János serege érkezett. A keleti utat többen is megpróbálták, mivel ez bizonyult a legjobb esélynek a török lovasság kikerülése végett, azonban a menekülésben többen, köztük a király is a folyóba veszett.

A Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői című, Pap Norbert, Kitanics Máté, Gyenizse Péter, Szalai Gábor és Polgár Balázs által írt fejezetben a szerzők kiemelik, hogy a csata helyszínével kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés Földvár falu elhelyezkedésének meghatározása. A település a résztvevő Brodarics István is említi leírásában, mint fontos viszonyítási pontot: itt állt fel a csata idején az oszmán tüzérség. A török időkben továbbra is faluként funkcionált, a felszabadító háborúkat

követően azonban a település jellege és szerepe is megváltozott. A földvári birtok új tulajdonosai előbb lovakat, majd juhokat tenyésztettek a környéken, ezért majorként új települést hoztak létre egy alkalmasabb helyen. A 18. század első felében ez a település a Földvárpuszta nevet viselte, azonban ebben az időszakban megjelent a délszláv Satoristie, illetve Satoristye elnevezés is, amely a későbbiekben – de már csak a 20. században – a magyar Sátorhely elnevezéssé változott. A 20. századi tudományos vitákban felvetődött, hogy a középkori Földvár falu két lehetséges helyszínre helyezhető el: az egyik a már említett Sátorhely, a másik pedig Majs. Majs közelében számos fémdetektoros felmérést is végeztek, ami egy kora újkori csatára vall: a Bertók Gábor vezette régészeti kutatócsoport szerint ez a mohácsi csata helye. A kötet szerzői szerint azonban az ezekből a vizsgálatokból származó leleteknek sem a száma, sem a jellege nem meggyőző, valamint a vizsgálatok során kiderült, hogy jó részük nem is 1526-ból való. 1960-ban Sátorhelytől keletre két tömegsírt találtak, majd 15 évvel később még három másikat, ami jelentős bizonyítékként szolgál a csata helyszínének meghatározása szempontjából. A tanulmány szerzői ezért határozottan állítják, hogy Földvár falu a mai Sátorhely közigazgatási területén belül feküdt.

A csatában nem csak maga az ország szenvedett súlyos vereséget, de a király is elesett, a helyszín megtalálása a tudományos kutatások kiemelt figyelmet kapó célja lett. Ezzel foglalkozik a könyv Pap Norbert, Kitanics Máté, Gyenizse Péter és Szalai Gábor által írt *II. Lajos halálának helye* című fejezete. A csata elvesztét követően a királyi csapat, mely II. Lajos királyból, Czetricz Ulrich kamarásból és Aczél István pozsonyi várnagyból állt, keleti irányba menekült az üldöző török lovasság elől. A menekülésre a Duna egy kis ágának átúsztatását tekintették a legjobb lehetőségnek. Czetricz Ulrich lova még sikerrel vette az akadályt, azonban a király lova egy iszapos részen megriadt és levetette lovasát: a ló és lovasa is vízbe fulladt. Aczél István még a király után ugrott, hogy kimentse, azonban ő is a vízbe fulladt. A dunai árhullám levonulását követően a csatában elesett halottak felszínre kerültek, ezt követően a környékbeli jobbágyok a király holttestét megtalálták és eltemették. Erre bizonyították, hogy 1527 nyarán ruháit és pecsétgyűrűjét a parasztok beszolgáltatták. A Sárffy Ferenc által vezetett kereső csapat Czetricz Ulrich útbaigazítása alapján

megtalálta a király halálának helyét, majd holttestét, amit Székesfehérváron temettek el. A halál pontos helyszíne a Duna mohácsi ágának sziget felőli partja közelében található, a Csele-patak torkolatával szemben. A tragédia helyszínét az emlékezet a 17. századig a Dunával kötötte össze, az ezt követő időkben azonban a Csele-patakhoz kezdték kötni az eseményt, és idővel elfogadott tényné vált, hogy a patakba fulladt bele a király.

Pap Norbert, Fodor Pál, Kitanics Máté, Morva Tamás, Szalai Gábor és Gyenizse Péter *A mohácsi Törökdomb* címmel írt fejezete hangsúlyozza, hogy a domb eredetét tekintve bizonyítottan ember alkotta képződmény, amelyet még a római korban alakítottak ki, a tetején őrtorony állt a limes menti út megfigyelése érdekében. Nevét a mohácsi csatát körülölelő mítoszokról kapta, ugyanis egyes feltételezések szerint a szultán itt imádkozott a csata előtt, a későbbiekben pedig azt állították, hogy itt volt a tábora, vagy a csata után ide temették a törökök a halottaikat, azonban az első kivételével a többi állítást cáfolták. A törökök ezt a helyet a későbbiekben emlékhelyé alakították, tetejére faépületet emeltek, és melléje kutatásattak, amire írásos emlékek utalnak. A hadjáratok alkalmával a szultáni csapatok itt minden alkalommal megálltak, mert a mohácsi csatateret szerencsés helynek tartották. A török kiűzését követően a keresztények szintén szakrális helyként használták, az épületet keresztény kápolnává alakították át és szentelték fel. A 18. század végére azonban az épület valószínűleg elpusztult, mert a térképeken már nem jelölték. Viszont 1926-ban a 400 éves évfordulónak egyik kiemelt emlékezeti helyeként szerepelt. Bár a domb és az épület fekvése folytán – mellette húzódott a fő út vonal – sokáig mind a keresztény, mind a muszlim emlékezet számára fontos volt, jelentősége idővel megkopott, elfelejtődött, anyagának és épületeinek jelentős részét elhordták és a környék építkezéseire használták fel.

A Kitanics Máté, Nagy Levente, Hancz Erika, Gyenizse Péter, Szalai Gábor, Nagy László, Klembala Zsombor, Polgár Balázs és Pap Norbert által írt *A Törökdomb a régészeti vizsgálatok tükrében: 1924–2020* című fejezet ismételtelen kiemeli, hogy a domb ténylegesen ember által létrehozott római kori képződmény. A környezetében végzett terepbejárások és fémkereső műszeres felderítések eredményeképpen elő is kerültek a római korból származó érmék, igazolva a dombon lévő római „burgus” jelentőségét. A kutatás során fellelt fémtárgyak közül a jelentős mennyiségű vasszög a területen álló faépítmény létezésére utalhat, egy ezüstözött rézlemez kereszt pedig az egykori kápolna jelenlétét igazolhatja. A jelen kutatás a dombnál épült kút nyomait már nem találta meg, de az 1974-ben és 1975-ben a területre érkező régészek még látták, valószínű a későbbi elhordások során pusztulhatott el. Ezek az elhordások a leletek jelentős részét megsemmisítették és mára rendkívül megnehezítik az újabb régészeti feltárásokat.

Összegzésül elmondható, hogy a könyv a mohácsi csatát és az azt körülölelő történeteket a földtudományok szemszögéből vizsgálja. A terület beható ismerete és a műben felhozott tudományos módszertani megközelítések következetes megközelítést nyújtanak a téma iránt. A csatater környezetét kívülről befelé vizsgálva ismerjük meg és egyre apróbb részletek bukannak fel benne. A fejezetek nemcsak a csata pontos helyét határozzák meg, hanem a terület helytörténeti múltjával és a földtudományok szemszögéből vizsgált környezettel is megismertetnek. A következetes átfogó kép megalkotása során sikerült a könyv címében említett „tolkien-i homály” egy részét eloszlatni, azonban még számos kérdés maradt megválaszolatlanul, amelyekre a jövő kutatásai deríthetnek majd fényt.

MORÓ DÁVID RÓBERT

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: LÓCZY DÉNES egyetemi tanár

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs, egyetemi docens

NEMERKÉNYI ZSOMBOR tudományos munkatárs

Főtitkár: JENEY LÁSZLÓ szakosztályelnök, egyetemi docens

Titkár: SZIKSZAINÉ RÁCZ TÍMEA iskolai földrajztanár

Felügyelőbizottság: BOROS LAJOS, KUBA GÁBOR, MICHALKÓ GÁBOR

Választmány

AUBERT ANTAL szakosztályelnök, intézetigazgató	KUBASSEK JÁNOS Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója
BERNEK ÁGNES szakosztályelnök, főiskolai tanár	KUNOS GÁBOR szakosztályelnök, villamosmérnök
BUJDOSÓ ZOLTÁN főiskolai tanár	LENNER TIBOR osztályelnök, tszv. egyetemi docens
CSAPÓ JÁNOS osztályelnök, egyetemi tanár	LERNER JÁNOS szakosztályelnök
CSIZMADIA NORBERT szakosztályelnök	MÁJAI CSABA osztályelnök, tanfelügyelő
DÁVID LÓRÁNT DÉNES osztályelnök, egyetemi tanár	MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök, ny. főiskolai docens
GERHARDTNÉ RUGLI ILONA ny. középiskolai tanár	MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens
GÖNCZY SÁNDOR osztályelnök, főiskolai docens	NAGY BALÁZS egyetemi docens, A Földgömb főszerkesztője
GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár	NAGY GYULA egyetemi adjunktus
GUBA ANDRÁS középiskolai tanár	PÁL VIKTOR egyetemi docens
GYENIZSE PÉTER egyetemi docens	PAP NORBERT osztályelnök, egyetemi tanár
GYŐRI RÓBERT egyetemi docens	RADICS ZSOLT egyetemi adjunktus
GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens	SIMON GYÖRGY osztályelnök, középiskolai tanár
HEVESI ATTILA osztályelnök, ny. egyetemi tanár	SISKÁNÉ DR. SZILASI BEÁTA egyetemi docens
HUSZTI ZSOLT osztályelnök, intézetigazgató	SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész
KARANCSI ZOLTÁN tszv. egyetemi docens	SZILASSI PÉTER egyetemi docens
KARÁTSON DÁVID szakosztályelnök, tszv. egyetemi tanár	SZŐLLŐSY LÁSZLÓ középiskolai tanár
KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó, egyetemi tanár	SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök, tudományos tanácsadó, egyetemi tanár
KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök, akadémikus	TEPERICS KÁROLY osztályelnök, egyetemi docens
KÓKAI SÁNDOR osztályelnök, egyetemi tanár	TIMÁR JUDIT osztályelnök, tudományos főmunkatárs
KOVÁCS ZOLTÁN akadémikus, tudományos tanácsadó, egyetemi tanár, az IGU Magyar Nemzeti Bizottságának elnöke	TÓTH ANTAL osztályelnök, egyetemi docens
	TÖMPE LÁSZLÓ szakosztályelnök, középiskolai tanár
	VÍZI ISTVÁN osztályelnök

**A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.**

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

PAP NORBERT: A pécsi geográfia múltja és jelene – A vendégszerkesztő előszava	315
HAJDÚ ZOLTÁN–DÖVÉNYI ZOLTÁN–AUBERT ANTAL–PAP NORBERT: A pécsi geográfia száz éve (1923–2023) / Hundred years of the geography of Pécs (1923–2023)	318
WITTMANN TAMÁS–MORÓ DÁVID RÓBERT–REMÉNYI PÉTER: A Baranya-háromszög magyar településterülete és etnikai változásai / The Hungarian settlement area and ethnic changes in the Baranja triangle	336
KITANICS MÁTÉ–HERCZEG ALEXANDRA–KONKOLY SÁNDOR: Etnikumok és földrajzi nevek a Mohácsi-síkon és a Mohácsi-szigeten a 19. század végéig / Ethnicities and geographical names on the Mohács Plain and Mohács Island until the end of the 19th century	352
ORSÓS GYÖRGY: A lokális és nemzetállami identitás történetének vizsgálata Pécs belvárosi utcaneveinek tükrében / Examining the history of local and nation-state identity in the light of the street names of downtown Pécs	365
MERZA PÉTER–PIRISI GÁBOR–MARÁZ HENRIETT–PAP NORBERT: Komló – a Mecsek kapuja? A kisvárosi arculatváltás nehézségei egy egykori bányaváros példáján / Komló – the gate to the Mecsek? The difficulties of rebranding of a small town on the example of a former mining town	376

Krónika / Chronicle

Beszámoló a Prinz 100 emlékünnepegről – ZAGYI NÁNDOR	393
Geocentenárium és alumnitalálkozó Pécsen – MORÓ DÁVID RÓBERT	394
Balkáni expedíció és terepnyakorlat – WITTMANN TAMÁS	395

Könyvismertetés / Book review

Pap Norbert (szerk.) 2020: Mordortól Mohácsig – A mohácsi csatájának történeti földrajzi kutatása. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. – MORÓ DÁVID RÓBERT	396
--	-----

TÁMOGATÓINK

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia,
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Petőfi Kulturális Örökség támogatásával
A kiadásért felel: Jeney László
Tördelés: Szabó Béla | Borítóterv: Liszi János
HU ISSN 0015-5411